

Պաշարված Արցախ-ամրոցը դիմակայում է նաև պարով...

Էջ 2

Կոմիտաս, «Հայ գեղջուկ պարը»

Էջ 5

Պարարվեստը մերօրյա Սյունիքում

Էջ 29

Ռազմական պարերը Սյունիք-Արցախում

Էջ 50

Սյունյաց Երկիր մշակութային

ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ
18 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 2023Թ.
№ 11

www.syuniacyerkir.am

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ «ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԸ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ: ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ
ԵՌԱՄՍՅԱ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ

3301, Սյունիքի մարզ, ք. Կապան, Շահումյան 20/32:

(+374 91) 45 90 47

(+374 77) 45 90 47

syuniacyerkir@mail.ru www.syuniacyerkir.am

«Չանգեզուրի կանանց պարը», 1972թ., Սուրեն Սաֆարյան

**Պարը՝ շնորհ գոյաբանական, հայոց ոգու
և ինքնության ադամանդյա ցույանք, մեր
լինելիության ու գեղեցկության պանծացում**

**Համարը տպագրվում է ՀՀ ԿԳՄՍ Նախարարության (Նախարար՝ Ժաննա Անդրեասյան) և
ՀՀ ԱԺ պատգամավոր Դավիթ Դանիելյանի աջակցությամբ:**

ՊԱՐԸ՝ ՀԱՅՈՑ ՈՓՈՒ ԱՐԱՄԱՆԴՅԱ ՎԱՀԱՆ

Պաշարված Արցախի-ամրոցը դիմակայում է նաև պարով...

Աշոտ Բաբայանի
անվան Արցախի պարի
պետական անսամբլի
վերջին ելութներից,
գեղարվեստական
դեկավար՝ Ռաուլ
Բաբայան

Ասկերանի
շրջանի
Աստղաշենի
արվեստի
դպրոցի
պարի
խումբը,
գեղարվեստական
դեկավար՝
Լուսինե
Հարությունյան

Հաղթանակի պարը, որ թևածեց Շուշիում 1992թ. մայիսի 8-ին

Սուրբ Դավանչեցոցը՝
ավերված

Նաև Սպարապետ
Վազգեն
Սարգսյանն էր
Շուշիում պարում...

Շուշի՝ մեր
ճերմակ
գեղեցկուհի,
մենք նորից
պարելու
ենք Սուրբ
Ամենափրկիչ
(Դավանչեցոց)
եկեղեցու
բակում...

ԳՈՂՅՈՒ ՌԵՆԴՈՂՈՒՆԻ ԽԵՍ ՏԱՅԵՐՆԵՐԻ ԴՍԻՍ

== ՊԱՐԸ՝ ՀԱՅՈՑ ՈԳՈՒ ԱՂԱՄԱՆԴՑԱ ՎԱՀԱՆ

Պաշարված Արցախ-ամրոցը
դիմակայում է նաև պարով2

Հաղթանակի պարը, որ թևածեց
Շուշիում 1992 թ. մայիսի 8-ին3

== ԽՈՍՔ ՄԵԾԱՑ

Հայ գեղջուկ պարը (Կոմիտաս)5

== ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Պարը՝ գեղեցկության աղոթք և մեր
փառքի ու վեհության ցոլանք
(Սամվել Ալեքսանյան)..... 7

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԻ ՍՅՈՒՆԻՔՅԱՆ
ՄԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պարարվեստի արտացոլումներ
Սյունիքի ժայռապատկերներում
(Կարեն Թոխաթյան)9

Հատված Մովսես Խորենացու
«Հայոց պատմությունից»11

== ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ և ՀՈՂԱԾՆԵՐ
ՀԱՄԱՐԻՆ

Հարցազրույց ՀՀ ԿԳՄՍ նախարա-
րության ներկայացուցիչ, պարագետ,
արվեստագիտության թեկնածու
Նաիրա Կիլիցյանի հետ.....12

Հայ ազգային պարի
սկզբնավորման պատմությունը
(Գագիկ Գինոյան)13

«Յայլի» պարը. պատմաազգա-
գրական ուսումնասիրության
փորձ (Նարինե Շամամյան).....13

Հայոց պարային մշակոյթը Ի. դարի
հայկական գեղարուեստական եւ
վաւերագրական ֆիլմերում
(Նարինե Շամամյան).....15

Պարը կերպարվեստում
(Սիլվա Մատրյան).....15

== ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՍՅԱՆ ՍՅՈՒՆԻՔ.
ՄԵՆՔ ԴԵՌ ՓՃՓՃԳ ՈՒՆԵՆՔ
ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ

Ոգեշունչ պարեր՝ հայոց պետականու-
թյան խորհրդանիշի շուրջ.....16

Այսպես են մեր զավակները
մեկնում հայոց հայրենիքը
պաշտպանելու16

Կիսատված Շուռնուխը նաև
պարով է ապրում17

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ.
ՀԵՏԱԴԱՐՁ ՀԱՅԱՑՔ

Պարարվեստի երախտավորները
Սյունիքում (Սամվել
Ալեքսանյան).....18

Կապանի պարարվեստը
1960-80-ականներին18

Կապանի պարարվեստի նվիրյալները
(Մուսաննա Մարտիրոսյան)20

Արվեստասեր մեղրեցու կյանքում
պարը եղել է նրա կենսակերպի
անբաժանելի մասը (Միրուն
Սարգսյան)21

Չրույց Ղուկաս Ղուկասյանի հետ,
ով պարարվեստի երախտավորներից
է Գորիսում22

Հովհաննես (Օնիկ) Ավագյան.
«1980-ականներին պարարվեստը
Գորիսում վերելք էր ապրում»
(Վահրամ Օրբեյան).....23

Վարուժան Գրիգորյանը, ով
Միսիանում հիմնադրեց պարարվեստի
դպրոց, ով նաև «Սյունիք» պարի
խմբի բալետմայստերն էր
(Մարի Նավասարդյան)24

Վասիլ Ավետիսյանը՝ Միսիանի պարի
համույթի մասին. 1970-80-ական թթ.
(Մարի Նավասարդյան)25

Հիշում է ճանաչված պարուսույց
Հովհաննես Թադևոսյանը.....25

== ՀՅՈՒՐԱԽԱՂԵՐ ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ

«Կարին» ավանդական երգի-պարի
համույթը Կապանում..... 26

«Միլեն շոու բալետ»-ի ելույթը
Կապանում26

Հայաստանի պարի պետական
անսամբլը Կապանում
(1-2 հոկտեմբերի 2011 թ.)27

Թաթուլ Այթունյանի անվան երգի-
պարի պետական անսամբլը
Սյունիքում (1 մայիսի 2021թ.)28

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՄԵՐՈՐՅԱ
ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ. ՄԵՂԻՒ

«Արևիք» պարային համույթը
(Սվետլաննա Մկրտչյան)29

«Արփի» պարային համույթը
(Սվետլաննա Մկրտչյան)29

Հենրիկ Իգիթյանի անվան գեղա-
գիտության ազգային կենտրոնի
Մեղրու մասնաճյուղի պարի
խմբակները30

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՄԵՐՈՐՅԱ
ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ. ՔԱՋԱՐԱՆ

«Նոանե» պարային համույթը և նրա
գեղարվեստական ղեկավար
Մելանյա Մարտիրոսյանը
(Վահրամ Օրբեյան).....31

Գայանե Վարդիկյան. պարուհին,
դերասանուհին, պարուսույցը
(Արթուր Գաբրիելյան)32

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՄԵՐՈՐՅԱ
ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ. ԿԱՊԱՆ

«Պարի աստղեր» համույթը 30
տարեկան է (Վահրամ Օրբեյան)..33

«Չանգեգուր» ժողովրդական
պարային համույթը
(Վահրամ Օրբեյան).....34

Մարգկենտրոնի պարախմբերից
մեկը՝ «Կայմոնդ» (Վահրամ
Օրբեյան).....35

Պարախումբ, որ նախընտրում է
մոդեռն պարը (Վահրամ
Օրբեյան).....36

Նարինե Մովսիսյան. «Պարն ինձ
ինքնադրսևորվելու հնարավորություն
է տալիս» (Վահրամ Օրբեյան)37

Թամարա Ստեփանյան. «Պարն ինձ
համար ապրելակերպ է»
(Վահրամ Օրբեյան).....38

«Ազգային երգ ու պար» առարկան՝
հանրակրթական դպրոցում
(Անահիտ Այթունյան).....39

Սահմանամերձ Սյունիք գյուղում դեռ
կպարեն հաղթանակի պարեր
(Լիլիթ Չախարյան)39

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՄԵՐՈՐՅԱ
ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ. ՄԻՍԻԱՆ

Արմինե Սարգսյան. «Ես ապրում
եմ պարով, մարդի՛կ»
(Էվելինա Թադևոսյան)39

«Որոտնա» ազգային երգի ու
պարի համույթը40

Արման Դավթյան. «Պարը մեր
հոգին է ու սիրտը» (Էվելինա
Թադևոսյան)41

Հոգևոր արժեքներն՝ ամեն ինչից
վեր (Աննա Ավետիսյան).....41

Դարբասի պարարվեստի
խումբը.....42

Ազգային պարի օրն առաջին
անգամ նշվեց Միսիանում՝ 2023 թ.
հունիսի 25-ին (Մարի
Նավասարդյան)42

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՄԵՐՈՐՅԱ
ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ. ԳՈՐԻՍ

Նոր ձեռագիր հայկական պարար-
վեստում. Վահե Մեքումյան
(Վաչե Մկրտչյան)43

Արվեստի բարձունքներ տանող
ճանապարհը. ներկայացնում է
ճանաչված պարուսույց Համլետ
Իսախանյանը (Վաչե
Մկրտչյան)45

Հարցազրույց Լիլի
Նարինյանի հետ.....47

Պարում էին Արցախի
Հանրապետության դրոշի ծփանքի
ներքո (Մարիամ Լազարյան)47

«Լիլի Նարինյան» պարային
ստուդիայի տարեգրությունից
(Սիլենա Բախշյան).....48

Ազգային պարերի տարածում
Գորիսում. այսպիսի խնդիր է իր
առջև դրել «Իրական դպրոց.
Գորիս» կրթամշակութային
հիմնադրամը49

Սյունե Ստեփանյանը՝ Համա-
հայկական ամառային 8-րդ

խաղերի մրցանակակիր.....49

== ՈԱԶՍԱԿԱՆ ՊԱՐԵՐԸ ՍՅՈՒՆԻՔ-
ԱՐՑԱՆՈՒՄ

Նժդեհյան ոգու արտացոլանքը
հայ պարարվեստում
(Գագիկ Գինոյան)50

Կարեն Գևորգյան. «Ռազմապարերը,
այդ թվում՝ «Դավիթ Բեկի»
պարը, հայ մշակույթի ամենահին
դրսևորումներից են եղել».....51

Ռազմապարերն Արցախյան
հերոսամարտում
(Նարինե Շամամյան).....52

== ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Հատված Ակսել Բակունցի «Ծիրանի
փողը» պատմվածքից53

Հատված Խաչիկ Դաշտենցի
«Ռանչպարների կանչը» վեպից54

Ղողանջ հարսանեկան (հատված
Պարույր Սևակի «Անյրելի
զանգակատուն» պոեմից).....54

Հատված Հովհաննես Թումանյանի
«Անուշ» պոեմից.....55

Մասունցիների պարը
(հատված Գևորգ Էմինի
համանուն պոեմից)56

Հատված Դանիել Վարուժանի
«Հարճը» պոեմից56

== ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԱՐԱԶ

Կապանի լեռնագործների մշակույթի
պալատի ժողովրդական պարի
անսամբլի զգեստների էսքիզներ
(1985 թ.)57

== ՊԱՐԸ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Մեր ավանդական պարերի մի
մասը թռչնապարեր են
(Ժենյա Խաչատրյան).....58

== ՊԱՐԸ
ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏՈՒՄ..... 59

== ՍՅՈՒՆՅԱՑ ՀՈՂԸ ԱՆԱՐԱՏ Է,
/ ԶԱՐԻ ՄԵՐՄԸ ԲՈՒՆ ԶԻ ԴՆԻ,
ԱՆԱՐՄԱՏ Է

Սյունիքը՝ հավատարիմ իր
անկոտրում կենսակերպին. շուրջպար
նժդեհյան
ոգեղենությամբ60

«Լեռնային պար» խմբաքանդակը, որի մակետը հեղինակը ստեղծել է դեռ 1973թ.,
Դվին հյուրանոցի հարակից այգում է տեղադրվել 1984թ.: Խմբաքանդակի հեղինակը
վաստակավոր նկարիչ և քանդակագործ, Հայաստանի նկարիչների միության անդամ
Տիգրան Արզումանյանն է: Ցավոք, այդ քանդակը մոտ 20 տարի «կալանավորված»
էր, իսկ հետո վնասվեց: Ըստ մեր ունեցած տեղեկությունների՝ հեղինակը և Երևանի
քաղաքապետարանն աշխատանքներ են տանում խմբաքանակը վերականգնելու և ավելի
պատշաճ տեղում տեղադրելու ուղղությամբ:

Հայ գեղջուկ պարը

Մարդկային կյանքի աչքի զարնող յերևույթներից մեկն էլ պարն է։ Պարն արտահայտում է յուրաքանչյուր մի ազգի բնորոշ գծերը, մանավանդ բարքն ու քաղաքակրթության աստիճանը, վորովհետև թեպետ մարդ պարում է ազատ կամքով, բայց մարմնի տեսակ-տեսակ շարժումներն ակամա մատնում են ներքինը։

Պարն ամբողջովին յենթակա յե շեշտի, հանգի և յեղանակի որենց-ներին։ Բայց պարի վոգին՝ շեշտ, հանգ և յեղանակ, ազգային և ինքնուրույն կերպարանք է ստանում խառնվածքի և քաղաքակրթության աստիճանի համեմատ։

Շեշտը պարի յեռանդն է։ Պարողներին դորողն ու վոգևորություն ներշնչողն է. ամեն անգամ, յերբ հնչում է շեշտի հարվածը, խաղն ավելի է տաքանում և պարողներին աշխուժի բերում, թարմացնում։

Հանգը բաժանվում է շեշտական զարկերի համաչափ և համանման մասերի կամ վոտքերի, ուր շեշտերն իրար հաջորդում են զանազան աստիճանավորումներով՝ յեվելեջով, պարի բովանդակության համաձայն և պարողների շարժումներին համապատասխան։

Յեղանակ, վորի արտահայտիչներն են նվագ կամ մարդկային ձայն, միացած կամ զատ-զատ, շեշտը պարի բուռն յեռանդի և զգացումների հայելին է։

Պարի ներքին բովանդակության անփոփոխ այս յերեք տարրը՝ շեշտ, հանգ և յեղանակ, բոլոր ազգերն ել ունին, բայց արտահայտության աստիճանը կախում ունի ազգային խառնվածքից և քաղաքակրթությունից. իսկ այդ յերկուսը՝ ժողովրդի ամբողջ ներքին և արտաքին վիճակից։ Ուրեմն ազգային պարերի հատկությունը սահմանելու համար պետք է քննել արտաքին պայմանները։ Որինակ, արեվելյան ազգերն առհասարակ սիրում են ծափ ծափի տալով արտահայտել շեշտը։ Հրավիրված հասարակությունը մեկին հանում է մեջտեղ, մնացածները, մեծ ու պստիկ, միասին և համաչափ ծափ են տալիս, թեև հաճախ լինում է և նվագածուքու-նը, բայց ծափն անբաժան է։ Ծափի ընթացքում, յերբեմն, այս ու այն կողմից ուղղում են պարողի հասցեյին բացազանչություններ՝ իբրև հավանության և խրախույսի նշան։ Միորինակ և տաղտկալի ծափահարության ժամանակ բացազանչությունները թարմություն են բերում, դիտողներին զվարթացնում, իսկ պարողներին աշխուժ ներշնչում, վոգևորում։

Հայ գեղջուկ պարի ինքնուրույնությունը բնորոշելու համար պետք է ամենատեսակ զգացումներ արտահայտող շարժումներն առանձին-առանձին քննել։

- Ա. Շարժումների տեսակները՝ զարնել, խփել, քայլել, սահել, շորորել, ծածանել, ճոճել, շրջանել, կռանել և թռնել։
- Բ. Շարժումների ուղղությունները՝ առաջ, հետ, վեր, վար, աջ, ձախ, թեք, տեղիու-տեղը։
- Գ. Շարժումների չափը՝ ծանր, չափավոր, գվարթ, դանդաղելով, շտապելով։
- Դ. Շարժումների բնավորությունը՝ վստահ, ազատ, միամիտ, քնքույշ, նուրբ, վեհ, յեռանդուն, յուրջ, համեստ, վայելուչ։
- Հայ գեղջուկ պարը կիրք զարթեցնող շարժումներ չունի, և զգացումներն արտահայտվում են վոչ թե մեղկ, մոլի, կատաղի, հրապուրիչ և այլն շարժումներով, այլ պարերգերի միջոցով։ Պարերգերի սովորական բովանդակությունն է՝ կարոտ ու գովք, ծաղր

ու զավեշտ՝ սիրո շուրջը՝ բնական գողտրիկ համեմատություններով համեմված։

- Պարի շարժումներն այսպես կարելի յե դասավորել.**
- Ա. ազդրի և վոտքի շարժումներ.
- Բ. բազկի և դաստակի շարժումներ.
- Գ. իրանի շարժումներ.
- Դ. գլխի շարժումներ։

Ա.

Ազդրի և վոտքի շարժումները՝ զարնել, քայլել, սահել, ծածանել և թռնել, կատարում են՝ ա. ներբանով, բ. կրնկով, գ. վոտնածայրով։

ա. Ներբանի շարժումներ։ Սոքա ամենից պարզն են։ Վոտքը բռնում է կամ իր բնական դիրքը, կամ յերբեմն ել, կրոնկը դեպի մյուս վոտի կողմը քիչ թեք։ Այդ դիրքերով՝ 1) քայլել՝ աջ, ձախ, հետ կամ առաջ, և 2) զարնել տեղն ու տեղը, առաջ, աջ կամ ձախ։

բ. Կրնկի շարժումներ։ Վոտնածայրը քիչ բարձրացնել և կրնկի վրա ազատ հենվել։ Այս դիրքով՝ 1) զարնել տեղիուտեղը, առաջ, աջ կամ ձախ, և 2) ծածանել՝ շրջանաձև։

գ. Վոտնածայրերի շարժումներ։ Աջ վոտքի վերա հենվելով, ձախի կրոնկն այնքան բարձրացնել, վոր վոտնածայրը հանգիստ կանգնե, ծունկը շնորհալի կերպով, յերբեմն, փոքր-ինչ աջ կամ ձախ թեքել։ Մի քիչ դեպի առաջ կամ դուրս ծալել, ապա և ըստ այնմ վոտքը ձախ կամ աջ թեքել, կես քայլ առաջ տանել և թեթեվակի՝ 1) զարնել, տեղն ու տեղը, ուղղակի առաջը, աջ, ձախ, կամ աջ կողմից ուղղակի աջ վոտքի առաջը. 2) քայլել՝ ձախ վոտքը խաչաձև բերելով աջի վերայով կամ հետևելով դեպի աջ, հակընթաց, այսինքն՝ նախ ձախ և ապա աջ վոտքը շարժելով (հակընթաց շարժումների ժամանակ վոտների փոխադարձ դիրքը զուգահեռական է)։ 3) սահել՝ կրոնկը բարձր և վոտնածայրով նախ՝ առաջ և ապա՝ աջից ձախ, շրջանաձեղ, ձախ կոտով։ Շրջանաձեղ շարժումն սկսում է անմիջապես սահեցման կից և ողի մեջ. 4) թռնել՝ միշտ դեպի աջ, վոտքերը թույլ թողած, ազատորեն, մի առանձին փափուկ թափով դեպի հետ ծալել և միշտ շրջանաձեղ ընթանալ։ Իսկ աջ վոտքով՝ ընդհակառակն. այսինքն՝ անշարժ է մնում ձախը, վորի վերա հենում է աջը և վարում է իրեն համապատասխան շարժումները։

Կան և խառն շարժումներ, յերբ ներբանի, կրնկի և վոտնածայրի շարժումներն ի միասին կամ զույգ-զույգ են գործում. որինակ՝ կրոնկն ու վոտնածայրը միանում են փոխեփոխ զարնելիս, կամ ողային և թռնելու շարժումները միանում են, մանավանդ թռնոցի պարերի ժամանակ։

Բ

Բազկի և դաստակի շարժումներն են՝ ծածանել և շորորել։ Շարժումների ժամանակ բազուկն ունի 1) հորիզոնական դիրք, յերբ տարածում են աջ ձեռքը դեպի աջ և ձախը՝ ձախ կողմը. 2) բարձր դիրք, յերբ բազուկը վեր են բարձրացած, մի քիչ առաջ թեքած և դեպի ներս ծալած՝ հորիզոնական մակարդակի վերա և 3) կախ դիրք, վոր բազկի բնական դիրքն է։ Նույն յերեք դիրքն ունի դաստակը։ Թե բազուկը և թե դաստակը ծածանում ու շորորում են՝

ա. Վեր և վար, գրեթե իրանի շարժում-ներին կից և նկարում են պարերգերի մանր ամանակները։

- բ. Ծափ ծափի տալով, այսպես՝
- յուրաքանչյուր պարող իր աջ ու ձախ ձեռքով ծափ է տալի՝ ամանակի միության արագությամբ.
 - յուրաքանչյուրը դառնում է դեպի իր աջ կամ ձախ կողմի պարողին և փոխադարձաբար, աջ ձեռքով խփում են իրար աջին և ձախով ձախին, նույնպես ամանակի միության արագության չափով։

Գ.

Իրանի շարժումներն են՝ ծածանել և շորորել։ Այս յերկու շարժումն ել պետք է կա-

տարել մի առանձին շնորհալի և քնքույշ թեթեվությամբ ու նրբությամբ. մի կողմից՝ շարունակ և մանր-մանր, վեր ու վար և աջ ու ձախ յերերել, մյուս կողմից՝ ծանր ու անկատելի շրջանաձև պտույտ գալ՝ աջ, ձախ, հետ կամ առաջ։ Կա և հանկարծական և ամբողջական շրջում՝ աջ, ձախ, հետ կամ առաջ։ (Առանձնահատուկ է վերջինս Վանա ծովի շրջակա յերկրների հայ գեղջուկներին)։

Դ.

Գլխի շարժում։ Հայ գեղջուկ պարի ժամանակ գլուխն իր մի անգամ բռնած դիրքն անփոփոխ է պահում. սովորաբար մի քիչ թեք դեպի աջ կամ ձախ և կամ ուղիղ. իսկ շարժվելիս ել միայն ավելի առաջ և սակավիկ մի հետ, աննշմարելի կերպով։ Աշխույժով գլուխը թափահարել, եռանդուն ցնցել և այլն-չկա։

Հայ պարերի արագությունն սկզբից մինչև վերջը միևնույնը չի մնում։ Սկսում է ծանր, կամաց-կամաց անցնում է դեպի չափավոր և ապա դեպի զվարթ, սկսում է կրկին հետզհետե ծանրանալ՝ զվարթից չափավորն անցնելով և չափավորից ծանրը։ Արագության համապատասխան ել պարի յեռանդն է աճում կամ նվազում։

Պար նշանակում է շրջան, կյոր, պտույտ, բոլորակ։ Տեղ-տեղ՝ կյոր պար ասելով՝ ավելի պարզ են սահմանում բառի նշանակությունը։ Պարն ունի և մի այլ ընդհանրացած անուն՝ յայլի, վոր թերևս թուրքերեն յայ բառիցն է առաջ յեկել. նշանակում է աղեղ, բոլորակ. համանիշ է հայերեն պար բառին. լի ածանցական մասնիկն ել հավասար է հայերեն ավոր կամ վոր-ին, վոր բառի վերջին կցվելով՝ ունեցող, ձեզ, յեղանակ, կերպ և այլն է նշանակում. ուստի յայլի նշանակում է շրջանաձեղ, աղեղնավոր և այլն պար. գրեթե նույնիմաստ է հայերեն կյոր պար անվան։ Բառիս (յայլի) յերկրորդ նշանակությունն է զսպանակ, որից և զսպանակավոր, այս ել ունի ճոճման և յերերման գործողության գաղափարը, ուրեմն դարձյալ համապատասխան պարի իմաստին։ Յեզ յերրորդ նշանակությունն է՝ ամառ յայ-յազ, բայց այս հազիվ թե պար իմաստն արտահայտե։

Հայոց ազգային պարերը խմբական են։ Խմբապարը շատ խորունկ արմատ է ձգել հայ գեղջուկի մեջ, վոր հիկն պահում է և նորը հորինում։ Պարը բոլորում են կամ բռնում այսպես։ Պարողները մեկին ընտրում են պարագլուխ, վոր, սովորաբար, իրանց շրջանի անվանի ձայնեղն ու պարողն է լինում։

Խումբը կարող է լինել միասեռ և յերկսեռ։ Պարագլուխը կանգնում է շրջանի սկզբին. շրջան բոլորողները շարքով կանգնում են նորա աջ կամ ձախ կողմից՝ պարի պահանջին համեմատ այսպես.

- ա. ձեռների հորիզոնական, բարձր կամ կախ դիրքով, ձեռք ձեռքից բռնած (յուրաքանչյուրն աջ ձեռքով աջ կողմինի ձախ ձեռքը, իսկ ձախով ձախ կողմինի աջ ձեռքը)։
- բ. հորիզոնական, բարձր կամ կախ դիրքով, ճկույթ մատերն իրար հյուսած.
- գ. կախ դիրքով, ձեռքերը խաչաձեղ հյուսած (յուրաքանչյուր կեստ համար յուր աջ և ձախ կողմինի թևերի տակով, իսկ զույգերը՝ վերայով)։
- դ. կախ, բայց ձեռքերն ամենևին չհյուսել, չբռնել, այլ՝ քիպ, թև թևին տալ, կցել և իբրև մի ամբողջություն պարել.
- ե. հորիզոնական, յուրաքանչյուրն աջ և ձախ ձեռքը աջ և ձախ կողմինի ձախ և աջ ուսին է դնում. և
- զ. հորիզոնական դիրքով, յուրաքանչյուր մեկին գրկում է յուր աջ կողմինը ձախ ձեռքով և ձախ կողմինը՝ աջով։

Պարողներն իրենց հայացքները դարձնում են կամ ուղղակի դեմ ու դեմը, կամ քովդի՝ զուգահեռական և կամ զույգ-զույգ, քովիններն իրարու։ Ուսերը բռնած կամ մեքքերը գրկած պարելիս, շատ անգամ, միանում են պարագլխին և մի կյոր շրջան կապում։ Պարելու գործողությանն ասում է հայ գեղջուկը պար, կամ կյոր պար բռնել։

Պարագլխի աջ կամ ձախ ձեռքին (ըստ պահանջման պարի և նայելով, թե խումբը նորա որ կողմիցն է շարժվել) լինում է մի թաշկինակ, վորի մի ծայրից բռնում է նա յուր բութ, միջևակ և ցուցամատովն ի միասին և կախ թողնում։ Թաշկինակը վեր ու վար ծածանելով պարողների քայլերի չափն ու արագությունն է ուղղում և հաճախակի բացականչություններով ոգևորում։

Հայ գեղջուկ պարերի ժամանակ, սովորաբար, նվագարաններ չեն մասնակցում (նվագարանների գործածությունը թեև մտել է, բայց ոտար է. նվագարաններով պարելը տարածված է քաղաքներում և կամ առավել սորա մերձակա գյուղերում, վորոնք քիչ թե շատ շփում ունեն ոտարներին). հայ ժողովուրդը պարում է յերգելով։ Մեր հին նախնիքը յերգելով պարելուն ասում էյին գեղուն։

Երբ պարողները կազմ ու պատրաստ են,

Հայ գեղջուկ պարը

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՁ 5

պարագլուխն սկսում է յերգել մի պարերգ (գրեթե յուրաքանչյուր պարերգ ունի իր համապատասխան պարը)։ պարագլխի սկսածը պարերգի նախերգանքն է, վոր զարթեցնում է պարողների հիշողության մեջ յերգի յեղանակը, բառերը և պարը։ Նույնը կրկնում է խումբը, և ապա այսպես փոխ-փոխ յերգում են մինչև վերջը։ Սովորաբար յերգածները փոխանակելիս այնպես են անում, վոր մեկի յերգած յերաժշտական նախադասության վերջին մեկ կամ յերկու բառիցն առնելով է միանում մյուսը և ապա կրկնում նույն նախադասությունը, և ընդհակառակը։

Այսպես յերգելով պարելու հարմարությունն այն է, վոր պարողները յերգելով պարելիս հանգիստ են առնում այնքան, վորքան յերգեցին, ուստի և պարում են շատ յերկար, առանց ծանծրանալու և հոգնելու։ Միևնույն ժամանակ յերգերի յեղանակներն ամենևին ընդհատումն չեն ունենում, այլ՝ միաձուլ, սերտ միություն։

Պարերգերի նախադասություններն ընդհանրապես բովանդակում են ութ հատած կամ վոտք։ սակայն քիչ չեն և պակասն ու ավելին։ Ընդարձակներն ունին այսպիսի կազմություն՝ (8+8), (8+8+8), (8+4), (8+8+4), (8+2), (8+8+2), (8+2), (5+3+3+3), (5+3+3+4) և այլն։ Կարճերն ունեն հետևյալ ձևերը. 4=(2+2), 6=(3+3) կամ (2+2+2), 5=(3+2), կամ (2+3), 7=(4+3) կամ (3+4) և այլն։

Երաժշտական նախադասությանց մեկից մյուսը անցնելը շատ զգալի յե լինում, և վոր գլխավորն է՝ Նոքա իրար հաջորդում են համապատասխան, համանման և համաչափ բովանդակությամբ և կազմությամբ։ Հետևորդ նախադասությունները պարզում ու լրացնում են նախորդների միտքը և մի անբաժան միություն են պատկերացնում։

Գործածական հատածները կամ վոտքերն են 2/2, 3/4 և սոցա տեսակ-տեսակ կանոնավոր և անկանոն (բայց համաչափ) բարդությունները. $4/4=(2/2+2/2)$, $6/4=(2/2+2/2+2/2)$, $6/8=(3/8+3/8)$, $7/8=(3/8+2/8+2/8)$ կամ $(2/8+2/8+3/8)$ և կամ $(2/8+3/8+2/8)$, և կամ $(3/8+2/8+3/8)$, և այլն, և այլն։

Հայ գեղջուկ պարերն ընդհանրապես են շատ արագ։ Արագ տարածման նպատակով են գլխավորաբար ուխտատեղերը և զանազան ծիսական տոներ (հարսանիք, վիճակ և այլն)։ Այդպիսի հանդեսներին յուրաքանչյուր գյուղացի աշխատում է փայլել տեղական երգով ու պարով։ Ուխտատեղերից տուն դառնալով, իբր նորություն

հայտնում ու հաղորդում են իրանց շրջանին տեսածն ու լսածը՝ պարերն ու պարերգերը՝ վերան դրոշմելով տեղական կնիք։ Տարածման շատ են նպաստում գյուղական հարսանիքները, ուր զանազան տեղերից հրավիրվածներն աշխատում են իրանց կողմերի պարերն ու պարերգերն փայլեցնել։ մանավանդ գեղջկուհիները, վորոնք ամբողջ գիշերն անքուն են անց կացնում և երգով ու պարով մանկական անհոգ կյանքի զանազան րուպները մի առ մի հիշում և հիշեցնում են պսակվող ընկերուհուն։ Իսկ տարվան չորս յեղանակները ստեղծել են տալիս այլ և այլ տեսակ յերգեր։ Գարունը զարթեցնում է գեղջուկի զգացումները և շարժում սրտի լարերը։ ամառն ամենքին դաշտ է հանում, մեծ ու պտուղի բանում են և որպեսզի գործի ծանրությունը, արևի տապը թեթևացնեն՝ յերգում են, աշնան, յերբ նա իր քրտինքի վաստակն է հավաքում, ուրախության ու վայելության չափ չկա։ վերջապես ծմեղվան ընթացքում ել վայելում է արդար աշխատանք յերգով ու պարով։ Իսկ յերբ բնության արհավիրքները քանդում են ու ավերում գեղջուկի անողւլ աշխատանքը, ուրախ յերգերին փոխանակում են տխուրները։

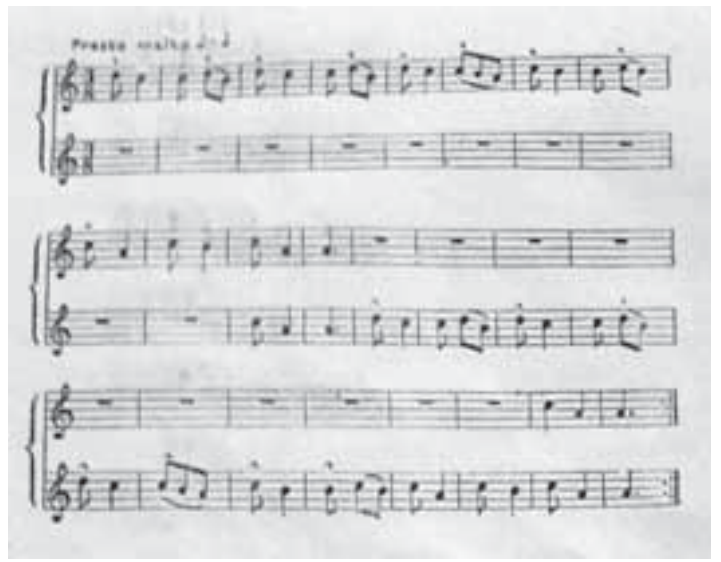
Գյուղական շրջանում ընդունված է սովորաբար, վոր պարում են աղջիկներն ու տղաները, վորպես և նորապսակները, իսկ հասակավորները՝ միայն հարսանիքներին։ Զաղաքներում, ուր գեղջուկ յերգերն ու պարերը անցյալ ժո դարու վաթսուհանյան թվականներիցն են մուտք գործել (մանավանդ Կովկասում), պարում են մեծ ու պստիկ, ամուսնացածն ու ամուրի, ծերն ու պառավը, մի խոսքով՝ ամենքը։ բայց արդեն գյուղական անմեղ ու բնական պարի բանաստեղծական բովանդակությունը դառնում է արվեստական և զվարճական։

Հայերը, առավելապես քաղաքացիները պարում են նույնպես և ոտար-կովկասյան պարեր՝ նվագարաններով։ վորովհետև այս պարերը պարերգեր չեն, այլ լոկ պարեղանակներ՝ հարմարեցրած մենապարի և զուգապարի, վորոնք հայկական չեն։ Յեվրոպական պարերը տարածված են միայն քաղաքներում, այն էլ՝ քիչ թե շատ ունևոր շրջաններում։

Գեղջուկ պարերն անթիվ տեսակներ ունին, ինչպես և անուններ։ Շատ հետաքրքրական է յուրաքանչյուր տեսակ պարի ինքնուրույն կազմության նկարագիրը տալ, բայց մեծաքանակ ծախսի պատճառով թողնում ենք ավելի պատեհ ժամանակի։

Ահա մի քանի նմուշ հայ գեղջուկ պարեղանակներից։

ԿՈՄԻՏԱՍ, 1901 թ.

Պարր՝ գեղեցկության աղոթք և մեր փառքի ու վեհության ցոլանք

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵԶԱՆՅԱՆ

Պարարվեստի սյունիքյան դրսևորումներին պիտի անդրադառնայինք, և անդրադարձանք. «Սյունյաց երկիր. մշակութային» հանդեսի 11-րդ համարը հենց դրան է նվիրված:

Երբ ավարտել էինք համարի նախապատրաստական աշխատանքները, երբ ի մի էինք բերել Սյունիքի մերօրյա պարի խմբերն ու ստուդիաները՝ ակնհայտ դարձավ՝ արվեստի ոչ մի ճյուղ Սյունիքում այդքան ընդգրկվածություն չունի ու այդչափ մասսայականություն չի վայելում, որքան պարարվեստը:

Ակնհայտ դարձավ նաև՝ մայրաքաղաքում ու աշխարհի տարբեր ծագերում արվեստի որևէ ոլորտ ներկայացնող խումբ կամ անհատ այնքան չեն ինչեցնում ու բարձրաձայնում Սյունիք նվիրական անունը, որքան մեր պարային խմբերը:

Սյունիքի օրինակով կարող ենք արձանագրել՝ պարը ժողովրդական արվեստի ամենահին արտահայտություններից է: Դրա փայլուն օրինակը մեր Ուխտասարի հրաշք ժայռապատկերներն են:

Երկու անգամ այցելել ենք այդ վայրեր ու տեսել, թե ինչպիսի վարպետությամբ են մեր նախնիները 10-15 հազար տարի առաջ քարերի վրա պատկերել մարդու մարմնի պարային դիրքն ու շարժումները:

Մինչ այդ ոլորտի մասնագետները հազարավոր պատկերների մեջ առանձնացրել էին քարերի վրա պարզորոշ երևացող մենապարերի, զուգապարերի, խմբապարերի ուրվագծեր: Ընդ որում՝ նկարել են շարժման հիմնական ձևերն ու դիրքերը:

Համարում այդ մասին հանգամանակից խոսք է ասում պատմական գիտությունների թեկնածու Կարեն Թոխաթյանը:

Պարարվեստի սյունիքյան ակունքների մասին հարուստ տեղեկություններ կան Բերթողահայր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» կորոշային գործում:

Պատմահայրը նկարագրում է Սյունյաց Բակուր նահապետի պալատում Բագրատունի Տրդատի պատվին կազմակերպված ընթրիքի ժամանակ վարձակ Նազենիկի պարի տեսարանը՝ «... զի յոյժ գեղեցիկ էր և երգեր ձեռամբ» (պատմության այդ հատվածը՝ համարում):

19-րդ դարի երկրորդ կեսի և 20-րդ դարասկզբի սյունիքյան պարարվեստի դրսևորումների մասին հարուստ տեղեկություններ են հաղորդվում Ստեփանոս Լիսիցյանի «Չանգեզուրի հայերը» մենագրության, ինչպես և Երվանդ Լալայանի՝ Սյունիքի, Վայոց ձորի պատմաազգագրական շրջանների վերաբերյալ ուսումնասիրություններում:

Ստեփան Լիսիցյանը կոնկրետ օրինակներով ցույց է տալիս, թե պարն ինչ տեղ էր զբաղեցնում մեր նախնիների հարսանեկան սովորույթներում, ժողովրդական տոների ժամանակ:

Երվանդ Լալայանը մանրամասն նկարագրում է պարային տեսարանը, պարային

շարժումները: Այդ առումով հետաքրքիր օրինակ է Սիսիանում Բարեկենդանի ժամանակ, տեղի ունեցող պարային տեսարաններից մեկը: Ահա՝ «...Չունա-դավալն ածում է, բաժակները պարպվում, գլուխները տաքանում և կենտ պարը սաստկանում: Ամենքը պարում են՝ ձեռքերին հրացան, ատրճանակ, դաշույն բռնած: Ցանկանալով իրենց ճարտարությունը ցույց տալ՝ պարած միջոցին արձակում են հրացան կամ ատրճանակ: Ոմանք էլ երկու դաշույն ձեռներին բռնած են պարում, դաշույնները արագությամբ ոտների միջով անց կացնում, վար ձգում և կրկին երախսակալից բռնում, ծայրը բերանն առնում և պարում: Պատահել է, որ մարդիկ են վիրավորվել և Նույնիսկ մեռել, որովհետև ատրճանակն արձակելիս՝ սխալվել են և դեպի վերև չեն ուղղել: Պարը իսկապես հետաքրքիր է դառնում երբ կենտ պարից տաքացած՝ սկսում են բոլորպարը պարել: Պարողները, որ բացառապես տղամարդիկ են լինում՝ ընտրում են մի «պարբաշի» (պարի առաջնորդ), ապա միմյանց ձեռք բռնելով՝ շրջան կազմում: Առաջնորդը հրամայում է զուռնա-դավալին մտնել շրջանի մեջ և ածել, ապա ձեռն առնելով մի ճիպոտ՝ սկսում են պարը: Սկզբում պարում են շատ կամաց, հետո հետզհետե արագացնում են և վերջացնում թռչկոտելով: Պարի ժամանակ առաջնորդը զանազան ձևեր է անում, օրինակ ծափ է տալիս, պալում է, իր կամ մեկ ուրիշի ականջը քաշում, իր տրեխը հանում, զանազան կենդանիների ձայներ հանում և այլն: Պարողները Նույնությամբ կրկնում են նրա արածները, իսկ պարի առաջնորդը խստությամբ հսկում է նրանց վրա և ճիպոտով խփում եթե սխալ կամ ուշ են կատարում» (Երվանդ Լալայան, Երկեր 6 հատորով, հատոր 4, Երևան 2021, էջ 105):

Անշուշտ, Ստեփան Լիսիցյանի և Երվանդ Լալայանի ուսումնասիրություններին առանձին անդրադառնալու կարիք ունենք, որն ուշագրավ կլիներ մի քանի առումով: Ցավոք, սույն համարի նախապատրաստման համար ունեցած սուղ ժամանակը հնարավորություն չտվեց ծավալուն անդրադարձ կատարել այդ թեմային:

Հայ ժողովուրդը դարերի ընթացքում ստեղծել է իր ավանդական պարային «լեզուն», շարժումների ու քայլերի ձևերի ընդհանրությունը, որոնք շաղկապվելով ազգային ինքնատիպ երաժշտությամբ՝ կատարել ու կատարում են համապատասխան ռիթմով ու տեմպով: Այդ ամենը տեղ է գտել հայ արձակում և պոեզիայում, ու այնպիսի բարձր արվեստով, որ հիացմունքի և հպարտության տեղիք է տալիս:

Գեղարվեստական գրականության մեջ առկա բազմաթիվ օրինակներից մի քանի նմուշ ենք ներկայացնում համարում: Առաջինը, իհարկե, ձեռք մեկնեցինք Հովհաննես Թումանյանի զանաբանին:

Ժողովրդական հանդիսությունների ժամանակ ասիական ժողովուրդների մոտ, մասնավորապես հարսանիքների ժամանակ, ներկայացվել են ազգային կոխի ելևեջներ պարունակող պարային թատերականացված տեսարաններ: «Անուշ» պոեմում Սարոյի և Մոսու կոխի տեսարանը դրա վառ օրինակն է:

Ներկայացնում ենք նաև հատվածներ Ալյետ Բակունցի «Ծիրանի փող»-ից, Խաչիկ Դաշտենցի «Ռանչպարների կանչից», Պարույր Սևակի «Անլույսի գանգակատուն» պոեմի «Ղողանջ հարսանեկան» բաժինը, դրվագ Դանիել Վարուժանի «Հարճը» պոեմից, Գևորգ Էմինի «Սասունցիների պարը» պոեմից:

«Ծիրանի փողը» պատմվածքում արտացոլվում է Մեծ եղեռնից փրկված, գաղթի ճանապարհ բռնած սասունցիների ճակատագիրը, որոնց մի մասը բնակություն

է հաստատել Վայքի գյուղերից մեկում: Պատմվածքում ուշագրավ մանրամասներ կան «Յար խուշտա» պարի ժամանակ կատարվող շարժումների մասին:

«Ռանչպարների կանչում» հայդուկապետ Գևորգ Զառուչն է՝ Արաբոյի երգի հնչյունների ներքո «Թռնոցի» պարում ֆիդայիների հետ:

«Ղողանջ հարսանեկանում» Պարույր Սևակն ուղղակի ապեցնում է մեր պարերի հանգամանակից նկարագրությամբ:

Որքան գեղեցիկ է Դանիել Վարուժանը «Հարճը» պոեմում ներկայացնում Նազենիկի հեքիաթային պարը (հիմքում Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» վերաբերյալ հատվածն է): Դա, ինչպես բանաստեղծն է նշում, գեղեցկության յուրօրինակ աղբյուր է:

Համարի սկզբնամասում ներկայացնում ենք դպիր-վարդապետ-ծայնապետ ու ծայների արքա Կոմիտասի հոդվածը՝ «Հայ գեղուկի պարը», որը, ըստ մասնագետների՝ պարտույցների անգերազանցելի ուղեցույց է:

Կուզենայինք անդրադառնալ հայկական պարարվեստի երախտավորներին՝ Սրբուհի Լիսիցյան (1893-1979 թթ.), Վահրամ Արիստակեսյան (1899-1958 թթ.) և մյուսներ, սակայն հանդեսի հնարավորությունները թույլ չտվեցին:

Համարում ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության ներկայացուցիչ, պարագետ, արվեստագիտության թեկնածու Նաիրա Կիլիցյանի հետ զրույցով ցույց ենք տալիս, թե ներկայումս ինչ զարգացումներ ունի պարարվեստը Հայաստանում, ինչպես է մշակութային քաղաքականությունն անդրադառնում հայկական պարարվեստի զարգացմանը, միջազգային ինչ ճանաչում ունի հայկական պարարվեստը և այլն:

Գագիկ Գինոսյանի հեղինակած հոդվածով (համառոտ) ներկայացնում ենք հայ ազգային պարարվեստի սկզբնավորման պատմությունը:

Նաիրեն Շամամյանը «Յայի» պարի ուսումնասիրման փորձ է անում: Նա հանդես է գալիս մեկ այլ հոդվածով ևս: Անդրադառնալով հայկական գեղարվեստական ու վավերագրական ֆիլմերում պարային մշակույթի դրսևորումներին, ներկայացնում է Համո Բեկնազարյանի «Չանգեզուր» ֆիլմում պարային տեսարանը՝ մեր երկրամասին բնորոշ: Նկատել ունենք «Արծվապարը» կամ Արմենի պարը, որը կատարում է համբավավոր դերասան Գուրգեն Գաբրիելյանը:

Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս Սիլվա Ասատրյանն անդրադառնում է կերպարվեստում պարի թեմային: Ի դեպ, համարի 1-ին էջում (շապիկին) պատկերված է Սուրեն Սաֆարյանի վրձնած (1972 թ.) «Չանգեզուրի կանանց պարը» կտավի լուսանկարը: Կերպարվեստին է նվիրված նաև համարի նախավերջին էջը. այդտեղ արդեն Մարտիրոս Սարյանի հանրահայտ «Հայաստան», «Հայկական պար» կտավներն են: Հիշենք՝ Մարտիրոս Սարյանը «Հայկական պարը» վրձնել է 1915-ին՝ հայոց մեծ ողբերգությունից անմիջապես հետո: Ըստ էության փորձ է արվել ծանրագույն վիճակում հայտնված հայ ժողովրդին լավատեսություն ներշնչել արվեստի ուժով: Այդ օրերին գրականության մեջ էլ Հովհաննես Թումանյանն էր հույսի և լույսի սերմնացան դարձել՝ ստեղծելով «Հայրենիքիս հետ»-ը և «Հոգեհանգիստ»-ը:

Հայոց պարը՝ իր բազմաթիվ դրսևորումներով, մեր փառքի ու վեհության իսկական արտացոլանքն է:

Երբ 1992-ի մայիսի 8-ին գերությունից ազատագրվեց հայոց բերդաքաղաք Շուշին, Սուրբ Ղազարեցեցոյի բակում պարում էին

պատմական հաղթանակ կերտած ազատամարտիկները, պարում էր Սպարապետ Վազգեն Սարգսյանը: Դրանից հետո՝ ամեն տարի, մայիսի 8-ին (նաև 2020-ին), Նույն վայրում Սուրբ Ամենափրկչի բակում պարում էինք, կարելի է ասել, ազգովի: Ժամանակի այբբախումները ցույց տվեցին վերստին, որ պարը հայոց ոգու աղամանդյա վահանն է...

Պաշարված, դավաճանված, ցեղասպանվելու ստույգ վտանգի առջև կանգնած Արցախ ամրոցն այսօր դիմակայում է նաև պարով. արտացոլող լուսանկարները՝ համարի 2-րդ էջում:

2020 թ. պատերազմից հետո միանգամայն Նոր իրավիճակում է հայտնվել նաև Սյունիքը: Երկրամասի որոշ տարածքներ ու ճանապարհային հանգույցներ բռնազավթված են թշնամու կողմից: Սյունեցիները չեն հաշտվում ստեղծված վիճակի հետ, իսկ երիտասարդները փափագում են վերականգնել երկրամասի տարածքային ամբողջականությունը: Դա արտահայտվում է նաև պարարվեստի միջոցով: Հետպատերազմյան շրջանում Սյունիքում չի եղել մի զորակոչ կամ զորահավաք, որ չուղեկցվի մեր զավակների երգ ու պարով. այդ ամենը՝ լուսանկարներում:

Ոգեշունջ պարային տեսարանների ենք ժամանակ առ ժամանակ ականատես լինում հայոց պետական տոների առիթով, ինչպես և հայոց պետականության խորհրդանիշների շուրջ կազմակերպված միջոցառումներում, սահմանապահ բնակավայրերում:

Տարեկան մի քանի անգամ Կապանում Գարեգին Տեղեհի հուշահամալիրում, ակա՛նատես ենք լինում շուրջպարերի՝ շաղախված Նժդեհյան ոգեղենությամբ: Դրանով ևս մեկ անգամ ցույց է տրվում Սյունիքը հավատարիմ է իր անկոտրում կենսակերպին:

Այդ ամենի հետ մեկտեղ կարևոր խնդիր ենք համարել Սյունիք-զանգեզուրյան ռազմապարտի իսկրագունմարի բերումը և դրանք ընթերցողին ներկայացնելը: Կարեն Գևորգյանի օգնությամբ ներկայացնում ենք «Դավիթ Բեկի» պարը, Գագիկ Գինոսյանի օգնությամբ՝ Նժդեհյան ոգու արտացոլանքը հայ պարարվեստում:

Նաիրեն Շամամյանը լույս է սփռում Արցախյան հերոսամարտերում կատարված ռազմապարտի վրա:

Համարի նախապատրաստության ընթացքում մեզ հաջողվեց հավաքել տեղեկություններ վերջին 60-70 տարում Սյունիքում գործած պարային խմբերի, պարարվեստի երախտավորների մասին: «Պարարվեստի նվիրյալները Սյունիքում» հոդվածում (հեղինակ՝ Սամվել Ալեքսանյան) ընթերցողը կտեղեկանա, թե 1950-ականներից հետո ովքեր են պարային խմբեր կամ պարուսուցում կազմակերպել Մեղրիում, Կապանում, Գորիսում, Սիսիանում:

Կապանի պարարվեստի նվիրյալներին է անդրադառնում Սուսաննա Մարտիրոսյանը:

Սիրուն Սարգսյանն է կոնկրետ օրինակներով ցույց տալիս՝ արվեստասեր մեղրեցու կյանքում պարը եղել է նրա կենսակերպի անբաժանելի մասը: Հաջողվեց գտնել նաև նախնին պարուսուցյցներից մի քանիսին ու նրանց հետ զրույցներ վարել, նրանց հուշերը թղթին հանձնել՝ Ղուկաս Ղուկասյան, Հովհաննես (Օնիկ) Ավագյան, Վարուժան Գրիգորյան, Հովհաննես Թադևոսյան, Վասիլ Ավետիսյան:

Պարարվեստը բալետի ակունքում է...

Համարի նախապատրաստման ընթացքում վերհիշեցինք մեր երկրամասին առնչվող հետաքրքիր մի հանգամանք այդ առումով. աշխարհի տարբեր երկրներում հանդես եկած առնվազն հինգ նշանավոր բալետի պարող Սյունյաց աշխարհի զավակներ են կամ շառավիղներ:

Այսպես՝ լատվիական ազգային բալետի հիմնադիրներից է **Ելենա Տանգիևա-Քիրզիեցեն** (1907-65 թթ.)՝ մեծանուն պարուհի, պարաստեղծ և պարուսույց, ով աշակերտել է հանրաժողով պարուսույց Ագրիպինա Վազանովային: Տանգիևան սերել է Սիսիանի մեկիքական տոհմից, ամեն

Պարը՝ գեղեցկության աղոթք և մեր փառքի ու վեհության ցուանք

ՍԿԻԶԲԸ՝ ԷԶ 7

Նայն հավանականությամբ՝ Մելիք-Թանգյաններից: Մայրական կողմից թոռնուհին է 19-րդ դարի ռուս արծակագրուհի Ավդուրիա Պանանայի:

Սյունյաց արմատներ ունի Տալլինի «Էստոնիա» օպերայի և բալետի պետական թատրոնի բալետի մենապարուհի **Սվետլաննա Բալոյանը**, ով ծնվել է 1942-ին, Ուզբեկստանի Անդիժան քաղաքում Արա և Գոհար Բալոյանների ընտանիքում: Վաղ մանկությունից բնակվել է Էստոնիայում: Ներկայումս բնակվում է ԱՄՆ-ում:

Սիսիանի Ախլաթյան գյուղից է թուրքմենական բալետի երբեմնի հայտնի պարուհի **Էդիսա Սարվազյանը** (ծնվել է 1944-ին, Աշխաբադում): Նա թուրքմենստանի վաստակավոր արտիստուհի է: Հայրը՝ Ղազար Սարվազյանը, եղել է Սյունիքում կոմունիստական շարժման ակտիվ գործիչ:

Այնուհետև՝ **Մաքս (Մյասնիկ) Ռաթևոսյան** (ծնվել է 1945-ին, Սիսիանի Բալաք գյուղում): Զսան տարի եղել է Մոսկվայի «Երիտասարդ բալետ» խմբի առաջին մենակատարը: 1991-ից Կանադայում է, դասավանդել է բալետի տարբեր դպրոցներում, հիմնել «Համիլթոն բալետ» խումբը:

Բալետի շնորհաշատ արտիստ է Ռաթևոսյանի որդին՝ **Քրիստիան Ռաթևոսյանը** (ծնվել է 1970-ին), ներկայումս աշխատում է Բեռլինում:

Համարի առանցքում մերօրյա Սյունիքի պարային խմբերն են: Պարախմբերը ներկայացնելու ժանրային տարբեր ձևեր ենք ընտրել, ամենակարևորը՝ հաջողել ենք շատ թե քիչ ամբողջական տեղեկություններ հաղորդել խմբերի մասին՝ ստեղծման ժամանակներից մինչև մեր օրեր:

Մեղրիից ներկայացնում ենք «Արևիք» պարային համույթը (պարուհույց՝ Լիլիա Գրիգորյան), «Արփի» պարային համույթը (պարուհույց՝ Ելենա Զառյան), ինչպես և Հենրիկ Իգիթյանի անվան գեղագիտության ազգային կենտրոնի Մեղրու մասնաճյուղի պարի խմբավները (պարուհույց՝ Արգինե Գևորգյանը):

Քաջարանից ներկայացնում ենք «Նռան» պարային համույթը (գեղարվեստական ղեկավար՝ Մելանյա Մարտիրոսյան), պարարվեստի դպրոցի պարի խմբերը (պարուհույց՝ Գայանե Վարդիկյան):

Կապանից ներկայացնում ենք «Պարի աստղեր» համույթը (գեղարվեստական ղեկավար՝ Էրիկ Քոչարյան, պարուհույց՝ Աննա Աղազույան), «Չանգեզուր» ժողովրդական պարային համույթը (գեղարվեստական ղեկավար և պարուհույց՝ Վահագն Գասպարյան), «Դայմոն» պարային համույթը (գեղարվեստական ղեկավար և պարուհույց՝ Ադուն Հովհաննիսյան), «Էքսպերիմենտալ» պարախումբը (գեղարվեստական ղեկավար և պարուհույց՝ Ռուզաննա Խաչատրյան), «Դայմոն» պարային համույթը (գեղարվեստական ղեկավար և պարուհույց՝ Նարա դանս» պարարվեստի ստուդիան (գեղարվեստական ղեկավար և պարուհույց՝ Նարինե Մովսիսյան), Կապանի արվեստի մանկական դպրոցի պարային խմբերը (պարուհույց՝ Թամարա Ստեփանյան), Կապանի համայնքի Սյունիք բնակավայրի «Մարինա» պարախումբը (պարուհույց՝ Տատյանա Գևորգյան):

Կապանի թիվ 5 հիմնական դպրոցի օրինակով ցույց է տրվում, թե «Ազգային երգ ու պար» առարկան ինչպես է դասավանդվում հանրակրթական դպրոցում. ներկայացնում է Անահիտ Ալթունյան ուսուցչուհին:

Սիսիանից ներկայացնում ենք «Արմդանս» պարային համույթը (պարուհույց՝ Արմինե Սարգսյան), «Գրանդ դանս» պարային ստուդիան (պարուհույց՝ Արման Դավթյան), «Ռորտնա» ազգային երգի ու պարի համույթը (պարուհույց՝ Նարեկ Հայրապետյան), Աղվան Մինասյանի անվան արվեստի և ստեղծագործության կենտրոնի պարա-

Ելենա Տանգիևա-Բիրզնիեցեն

խումբը (պարուհույց՝ Կարինե Սկրտչյան), «Դարբաս» պարային խումբը (պարուհույց՝ Լուսինե Հովհաննիսյան):

2023-ի հունիսի 25-ին Սիսիանում առաջին անգամ (հանրապետության մասշտաբով) Նշվեց Ազգային պարի օրը. այդ մասին Նույնպես կարող եք տեղեկանալ համարից:

Գործիսից ներկայացնում ենք «Սյունիք» պարային համույթը (պարուհույցներ՝ Վահե Մելքոնյան և Աննա Գրիգորյան), «Մեծ Հայք» պարային ստուդիան (պարուհույց՝ Համլետ Իսախանյան), «Լիլի Նարինյան» պարային ստուդիան (պարուհույց՝ Լիլի Նարինյան):

Գործում ազգային պարերի տարածման ուղղությամբ աշխատանքներ է տանում «Իրական դպրոց. Գորիս» կրթամշակութային հիմնադրամը:

Համարում, իհարկե, չեն արտացոլվել պարարվեստի սյունիքյան դրսևորումների առնչվող բոլոր հարցերը. նման խնդիր չէինք էլ դրել մեր առջև՝ նկատի ունենալով թեմայի ծավալուն բնույթը և համարի սուղ հնարավորությունը: Այդ բոլորով հանդերձ՝ առաջին անգամ ընդհանրացրել և ընթերցողի սեղանին ենք դնում մի գործ, որով կարելի է պատկերացում կազմել արվեստի այդ ճյուղի մասին՝ Սյունիքի մարզի կտրվածքով: Համարը, առանց չափազանցության, կունենա սկզբնաղբյուրային-հանրագիտարանային նշանակություն բոլոր նրանց համար, ովքեր երբևէ կկամենան ուսումնասիրել մեր երկրամասի հոգևոր-մշակութային կյանքը և Սյունիքի պատմությունն ընդհանրապես:

Համարի նախապատրաստության ընթացքում ի հայտ եկան նաև խնդիրներ, որոնք առկա են Սյունիքում արվեստի այդ ճյուղում:

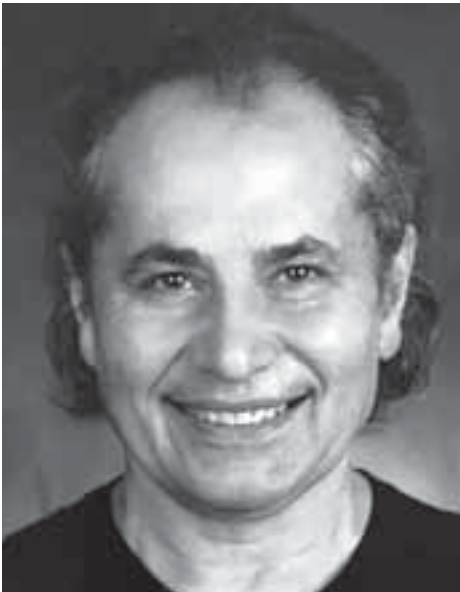
Նախ՝ մեզանում (ազգային մասշտաբով) որոշակի աշխատանք է կատարվում պարահավաքչության ոլորտում: Այդ աշխատանքն առայժմ իր ջրապտույտի մեջ չի առել Սյունիքը: Իսկ Սյունիքը յուրօրինակ գանձարան է այդ առումով (այդպես ասելու բազմաթիվ հիմքեր կան), որտեղ՝ ժողովրդի հիշողության խորքերում, կան չհայտնաբերված-չբացահայտված երգեր ու պարեր:

Հաճախ ենք մեր ազգային պարարվեստի մասին խոսում ըստ տարածաշրջանների՝ Սասուն, Չանգեզուր, Արցախ... Նրանց միջև եղած տարբերությունները պայմանավորված են տվյալ երկրամասի պատմական ավանդույթներով, աշխարհագրական առանձնահատկություններով, տվյալ տարածաշրջանին բնորոշ տարրերով:

Անշուշտ, ծանոթ ենք Սյունիք-զանգե-

Սվետլանա Բալոյան

Մաքս (Մյասնիկ) Ռաթևոսյան

զուրյան պարերի՝ «Դավիթ Բեկի», «Սյունյաց քոչարի», «Յայլի» և այլն: Բայց այդ թեման հեռու է շատ թե քիչ ամբողջացած լինելուց: Տվյալ հանգամանքն օբյեկտիվ պատճառ էլ ունի: Սյունիքը դարերով ստիպված է եղել կռվել ու տեր կանգնել հայոց արծա-նապատվությանը, և երգելու-պարելու քիչ ժամանակ է ունեցել: Այդ հանգամանքը նշում է նաև հայոց մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը. **«1938-ին էր, երբ լսեցի երիտասարդ Աշուղ Աշոտի երգը... Լսեցի, հուզվեցի և ասացի՝ փառք Աստծուն... Սյունյաց Գողթանի ոգին կենդանացել է...»**:

Պարարվեստը նաև աճող սերնդի գեղագիտական դաստիարակության լրջագույն միջոց է: Մինչդեռ մարզի գյուղական բնակավայրերում (բացառությամբ Դարբասի և Կասպան համայնքի Սյունիք բնակավայրի) շատ թե քիչ կազմակերպված պարախմբեր չունենք: Երբեմն-երբեմն կազմակերպվող հյուրախաղերն էլ իրենց երթուղիներում գյուղական բնակավայրեր չեն ներառում: Խնդիր լուծման միակ տեսանկյուն է իրական տարբերակը, կարծում ենք, «Ազգային երգ ու պար» առարկայի ներդրումն է գյուղական դպրոցներում, ինչը ներկայումս՝ փորձնականորեն, ուսուցանվում է մարզի մի քանի դպրոցում:

Արդեն անդրադարձանք Սյունիք-զանգեզուրյան պարերը հավաքելու խնդրին: Դրան պետք է ավելացնել զանգեզուրյան տարազի ուսումնասիրման, բացահայտման և (հնարավորինս) օգտագործման խնդիրը:

Սյունիք-զանգեզուրյան տարազը, հատկապես 19-րդ դարի և 20-րդ դարասկզբի կտրվածքով, բավականին հիմնավոր ուսումնասիրվել է ճանաչված բանահավաքների կողմից (Վ. Բոդյան, Ստ. Կիսիցյան, Ե. Լալայան, Ն. Ավագյան և ուրիշներ): Բայց արդյո՞ք այդ հագուստները կարելի է Նույնացնել տվյալ ժամանակաշրջանի մեր նախնիների պարային զգեստների հետ: Հավանաբար՝ այո... Կամ՝ որքանով մերօրյա պարախմբերը պետք է ընդօրինակեն այդ հանդերձանքը: Մի խոսքով՝ թեման ուսումնասիրման կարիք ունի:

Համարի բացթողում կարելի է համարել Սյունիքում գործող համույթների պարացանկի՝ պարային ռեպերտուարների մասին հիմնավոր ու բազմակողմանի խոսքի բացակայությունը: Եղած դիտարկումները կամ

Էդիսա Սարվազյան

Քրիստիան Ռաթևոսյան

արտահայտություններն էլ թույլ են տալիս արձանագրել՝ մեր խմբերի պարային խաղացանկերի մեջ ազգային պարը հաճախ լուսանցքային դերում է:

Մի նկատառում էլ. մարզի ոչ բոլոր պարային խմբերն են գործում պետական հովանավորությամբ: Չգալի մասը գործում է ծնողների միջոցներով կամ հովանավորների աջակցությամբ: Կարծում ենք՝ ժամանակն է քննարկելու պարախմբերից մեկ-երկուսին պետական կարգավիճակ տալու հարցը, մասնավորապես Սյունիքում ունենք պարախմբեր, որոնք իրենց կատարողական վարպետությամբ ու արվեստով վաստակել են նման կարգավիճակ ունենալու իրավունք:

Ի դեպ, մեր պարային խմբերը կան և գործում են բացառապես անհատ նվիրյալների շնորհիվ: Եվ ներկայացվող բոլոր պարախմբերի ղեկավարներն ու պարուհուհիներն առանձնահատուկ հարգանքի են արժանի: Սակայն, որքան տեսնում ենք, նրանցից յուրաքանչյուրը ստեղծագործական կամ ուսումնական պրոցեսը կազմակերպում է իր պատկերացումների, իր երևակայության, իր աշխարհընկալման, բուռն կամ քուլեջում ստացած գիտելիքների չափով. պարացանկն էլ այդ ամենի արդյունքում է ծնվում:

Իհարկե, ստեղծագործական ազատությունը, անկաշկանդվածությունն արվեստի ոլորտում ամենացանկալի, ամենաթանկ բաղադրիչն է, բայց գուցե և (դրա հետ մեկտեղ) ընդհանուր կողմնորոշիչներ ունենանք, ուղեցույցներ՝ ինչ-ինչ հարցերում, որն ավելի նկատելի ու նպատակասլաց կդարձնի մեր ընդհանուր երթը պարարվեստի բնագավառում:

Եվ վերջում. չենք կարող մեր խմբագրակազմի սրտաբուխ շնորհակալությունը չհայտնել Սյունյաց աշխարհի մերօրյա բանաստեղծ Տիգրան Գրիգորյանին, ՀՀ ԿԳՄՍ Նախարարության խորագիտակ մասնագետներ Տաթևիկ Սուքիասյանին, Նաիրա Կիլիչյանին և, իհարկե, մարզի բոլոր պարախմբերի ղեկավարներին՝ մեզ աջակցելու և հանդեսի սույն համարի գեղեցիկ ծնունդն ապահովելու համար:

●

Պարարվեստի արտացոլումներ Սյունիքի ժայռապատկերներում

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՍԱԹՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

1966 թ., Շղուկ, Սիւնիք աշխարհի Շղուկ գաւառ¹... Ղարաբաղի բարձրավանդակի Շղուկ լեռան (3584 մ) հս-արմ. ստորոտի «Ուխտասար» կոչված² հնավայրում, Ձերմաջուր ու Կարկառ պատկերախմբերում Գրիգոր Կարախանյանը և պատմաբան Պավել Սաֆյանը հայտնաբերեցին ավելի քան 2000 ժայռապատկեր: Արշավախումբը 1967-1968 թթ. հետազոտել է նաև հարակից տարածքը՝ Վարդենիսի լեռների ստորոտները, Եղեգիս, Արփա, Որոտան գետերի ակունքները, որոնք մասամբ ընդգրկում են Զարվաճառը ևս: Տարածքը բնորոշվեց որպես նախնադարյան սրբատեղի, «լեռնային տաճար», իսկ երախտավոր նախահայրերի դրոշմած գաղտնախորհուրդ պատկերները՝ նախնադարյան աշխարհայեցողության արձագանքները բազմահարուստ բանարվեստի և անկրկնելի

հերոսավեպի էջերում, հնագիտական և ազգագրական նյութերում: Համադրելով տարածաշրջանի պեղածո նյութերի հետ, նախնադարյան հասարակության պատմության, նրա մշակույթի համակողմանի ուսումնասիրության այս աղբյուրները համարվեցին մ.թ.ա. VIII-III հազ. արգասիք: Կարևորվեց վաղնշական դարերի ոգին արտացոլող պատկերների՝ նախնադարյան մարդու գեղագիտական աշխարհը թափանցելու միջոց լինելը, ծիսապաշտամունքային ու տիեզերաբանական իմաստը. քարե «կտավները» բնության գլխավոր պատկերներն են՝ արևն ու լուսինը, երկինքն իր աստղերով, բնության ահեղ երևույթները՝ որոտն ու կայծակը:

1970 թ. հրատարակված գրքում կա 805 արտանկար և 17 լուսանկար, շարադրված է ՀՍՍՀ ժայռարվեստի հետազոտման հակիրճ ակնարկ: Հատուկ նշված են տիեզերական պատկերացումները՝ արև, խաչ, կեռիաչ արտացոլող նկարների առատությունը: Մանրագլին մեկնաբանված ժայռապատկերները համադրվեցին նաև ազգագրական, մատենագրական, բանահյուսական նյութերի, նախաշագործի և մանրանկարի հետ. այդ կերպ պատկերների հնագույն շերտը թվագրվեց առավել ճշգրիտ միջակայքում՝ մ.թ.ա. V-II հազ.³:

Շղուկից բերված 19 ժայռանկարից 10-ը դրվեց Երևանի Նոր Նորքի II զանգվածում⁴: Այժմ տեղում՝ «Տիգրան Մեծ» զբոսայգում երևում է լույս հինգը, երկուսը՝ 1979 թվականից ԵՊՀ բակում էին (կենսաբանության ֆակուլտետի ջերմոցի մոտ), այժմ առկա է մեկը [աղ. 1]: Մեկ այլ ժայռապատկեր 1979 թ. ամռանը տեղափոխվեց ՀԱԹ⁵, ևս վեցը 1986 թ. դրվեց Նիկողայոս Ադոնցի անվան Սիսիանի պատմության թանգարանի բակում⁶ [աղ.

2]: Մի շարք գունավոր լուսանկարները տե՛ս աղ. 3-4:

1985 թ., Նազելի (Ճակար), Սիւնիք աշխարհի Շղուկ գաւառ - Սիսիանի շրջան - Սյունիքի մարզ: Հարյուրավոր ժայռանկարներ կան պլեյստոցենի (նվազագույնը՝ 11700 տարի) և հետագա՝ հոլոցենի I սերնդի լավաների վրա և չեն հանդիպում առավել հին՝ II և III սերնդի հոսքերում: Մոտակա դամբարանի օրգանական նյութը թվագրվել է C14 եղանակով՝ 4720 տարի: Ըստ երկրաբան Հովհաննես Ազիզբեկյանի՝ Նազելի հրաբխակունի (3196 մ) հվ-արմ. հիմքի մոտ կա հոլոցենի III սերնդի լավայով ծածկված, 1.2x0.7 մ չափի քարաբեկոր՝ օձի պատկերով: Համարելով, որ փորագրվել է մոտ 5000 տարի առաջ՝ դրանով իսկ հասակագրվել է լավայի հոսքը: Սակայն, երկրաբան Արա Ավագյանի 2007 թ. տրամադրած լուսանկարներում պարզ երևում է, որ նկարը համեմատաբար հին լավայի հոսքի՝ փորագրման համար պիտանի քարին է արված [աղ. 51-2]: Պատկերները ծածկված չեն ամենաերիտասարդ լավայով և բեկորատված հոսքի անկանոն, տծև կարկառների անմիջական մերձակայքում են:

2000 թ. հունիսի 24, Չորացքար, Սյունիք աշխարհի Շղուկ գաւառ... Սիսիանից 3 կմ հս. գտնվող բրոնզ-երկաթեդարյան քարաշարքի № 62 մենաքարի հիմքի մոտ նկատել են փոսիկախմբերով քար՝ գուցե ստվերաչափ: Կողքի հորիզոնական քարին օրացույց հիշեցնող շրջանաձև փոսիկախումբ կա: Համալիրից 300 մ հս., «Քարհանք» ձորում կա ճառագայթներով ու համակենտրոն աղեղներով, փոքր-ինչ հողմահարված պատկեր:

2003 թ., Գողենոր և Շաղատ, Սիւնիք աշխարհի Շղուկ գաւառ... Իշխանախիտ Շաղատ գյուղաքաղաքից 2 կմ հս., Որոտանի կիրճի ձախափնյակի բարձրադիր (1800 մ), մ.թ.ա. VI-IV հազ. վաղ երկրագործական բնակատեղիի անտառապատ մասում, մեծ ժայռին խոյի ժայռապատկեր կա, մյուսներին՝ որսի տեսարաններ և երկու կանոնավոր փոսիկախումբ:

2012 թ. հնագետ Սկրտիչ Չարդարյանը հաղորդեց Շաղատից 3 կմ հվ-արմ, Բջնադի լեռնանցքով (2346 մ) Նախիջևան իջնող ճանապարհին, Արագջուր գետի ձախ ափի միջ-

նադարյան գյուղատեղիի հս. եզրին գտնվող ժայռապատկերի մասին:

2017 թ. օգոստոսի 16, Միրիկ, Սյունիք աշխարհի Աղահեճ գաւառ... Գյուղի արմ. կողմում մ.թ.ա. VIII-VI դդ. թվագրվող ամրոց-քաղաքատեղին է (հավանական Աղահեճ ամրոցը): Դրանից 4 կմ հարավ-արևմուտք, մ.թ.ա. II-I դդ. Միրիկ-4 հնավայրում հայտնաբերվեցին նշանագիր քարեր, որոնցից մեկը համարվեց տեղանքի ժայռապատկեր քարտեզ⁷:

2019 թ., Յուղարոտ, Սյունիք աշխարհի Շղուկ գաւառ... Հնագետ Կարեն Շերեթյանը հրատարակեց լեռան գագաթնամերձ մասում՝ Սառնակունք գյուղից 4.3 կմ հվ-արմ., դեռևս 1986 թ. երկրաբանների նկատած հինգ ժայռապատկեր: Դրանց քանակը (ավելի քան մեկ տասնյակ) և տեղադրությունը նա փաստագրել է 2016 թ. սեպտեմբերի 22-ին [աղ. 6]:

Հայաստանի ժայռապատկերների բովանդակային բազմազանության մեջ որոշակիանում է չորս հիմնական ոլորտ՝ բնություն, մարդու առօրյա, արարման արդյունքներ և ներաշխարհ:

Առանձնացրել ենք 31 թեմային խումբ. տեղանքի տարր, երկրագունդ, երկնային լուսատու և երևույթ, օդերևույթ, երկրային երևույթ, բույս, կենդանիներ, գյուղատնտեսություն, որս, զագանամարտ, մարտարվեստ, մարզում, մրցախաղ, պար, զենք, գործիք, փոխադրամիջոց, շինվածք, կիրառական պատկեր, ուսուցման միջոց, խաղի պարագա, հագուստ, պաշտամունք, երևակայական էակ, ներպատկեր, դիմապատկեր, անորոշ պատկեր, գաղափարախառ, խորհրդանշան, տառանման նշան:

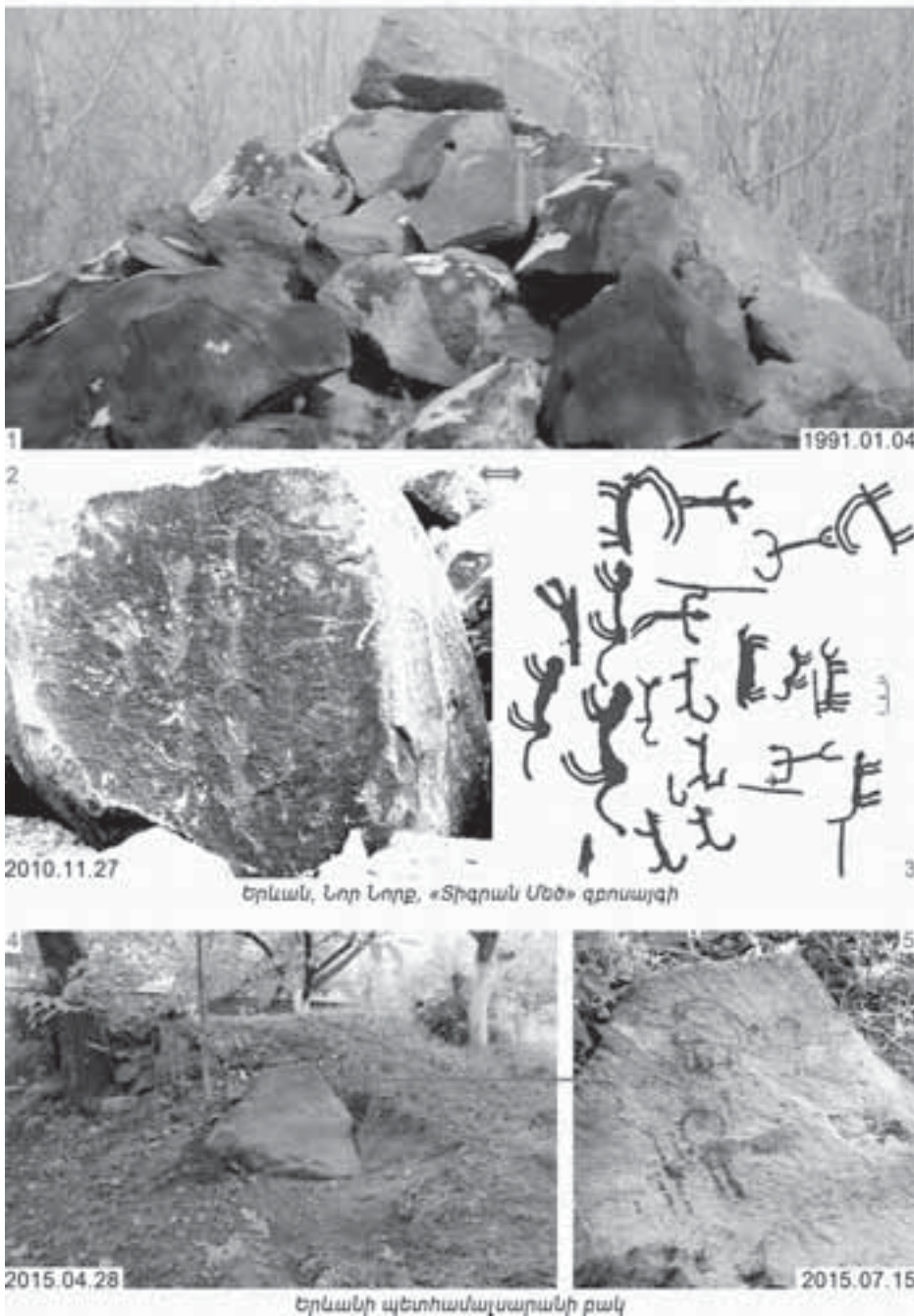
Իհարկե, այս բաժանումը դեռևս բավականաչափ պայմանական է: Բնականաբար, այն կախված է ժայռապատկերի իմաստի և գործառնության հետագա ըմբռնումից և որոշակիացումից: Թեմաները հաճախ միահյուս են, սերտաձած, համալրող՝ անգամ մեկ ժայռանկարի հորինվածքում:

Անդրադառնանք պարային տեսարան-

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԷԶ 10

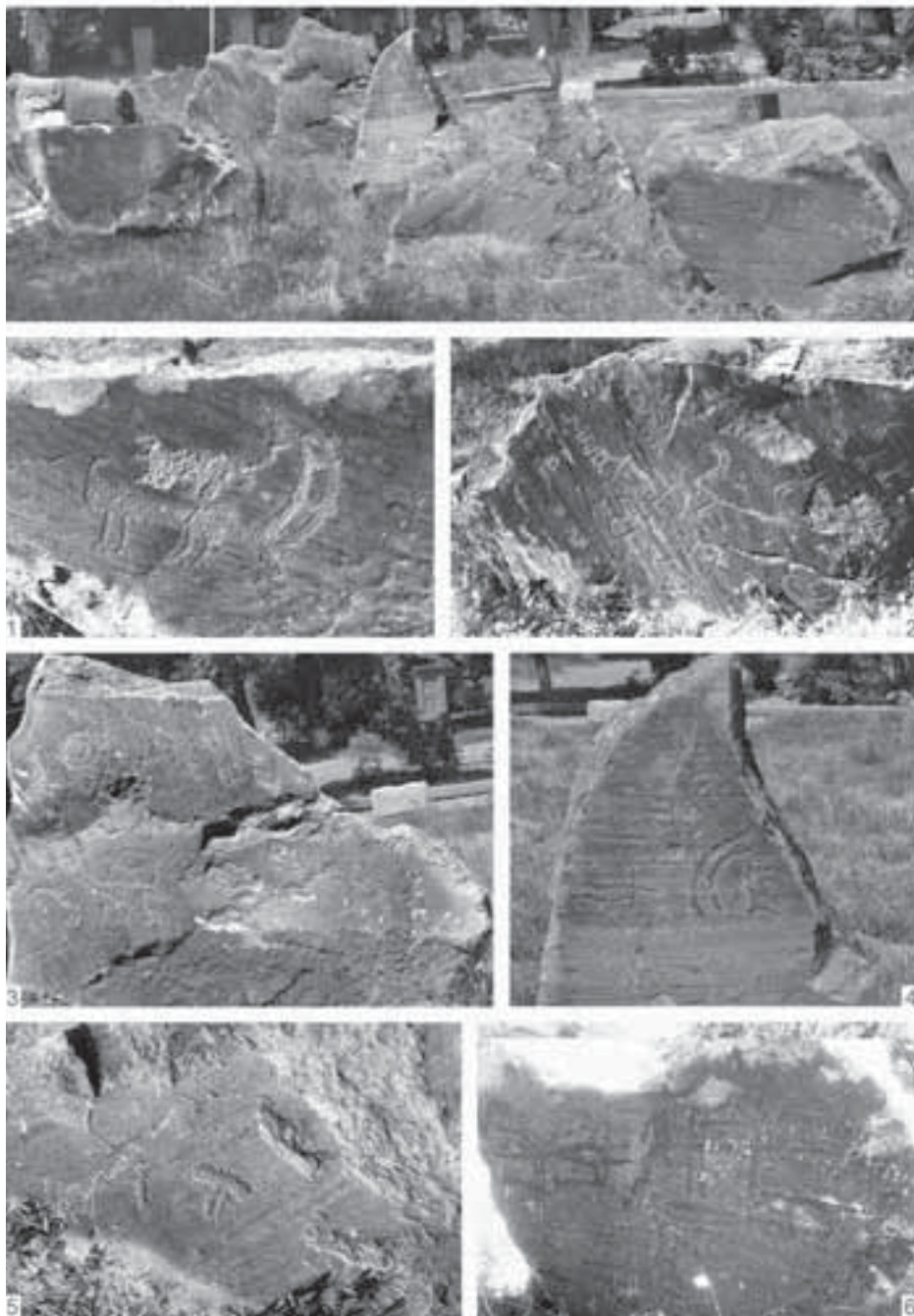
Շղուկից Երևան տեղափոխված ժայռապատկերներ

աղյուսակ 1

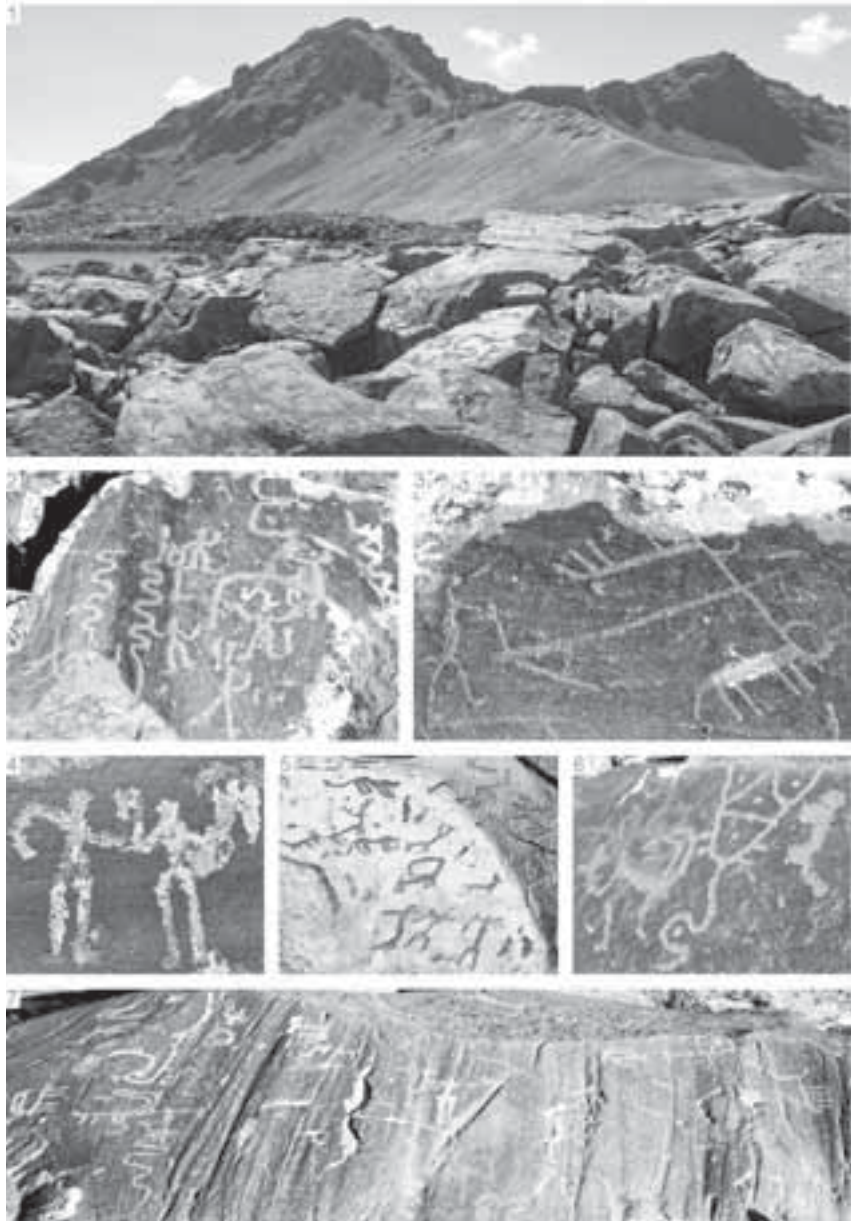
Շղուկից Սիսիանի պատմության թանգարան բերված ժայռապատկերներ

աղյուսակ 2

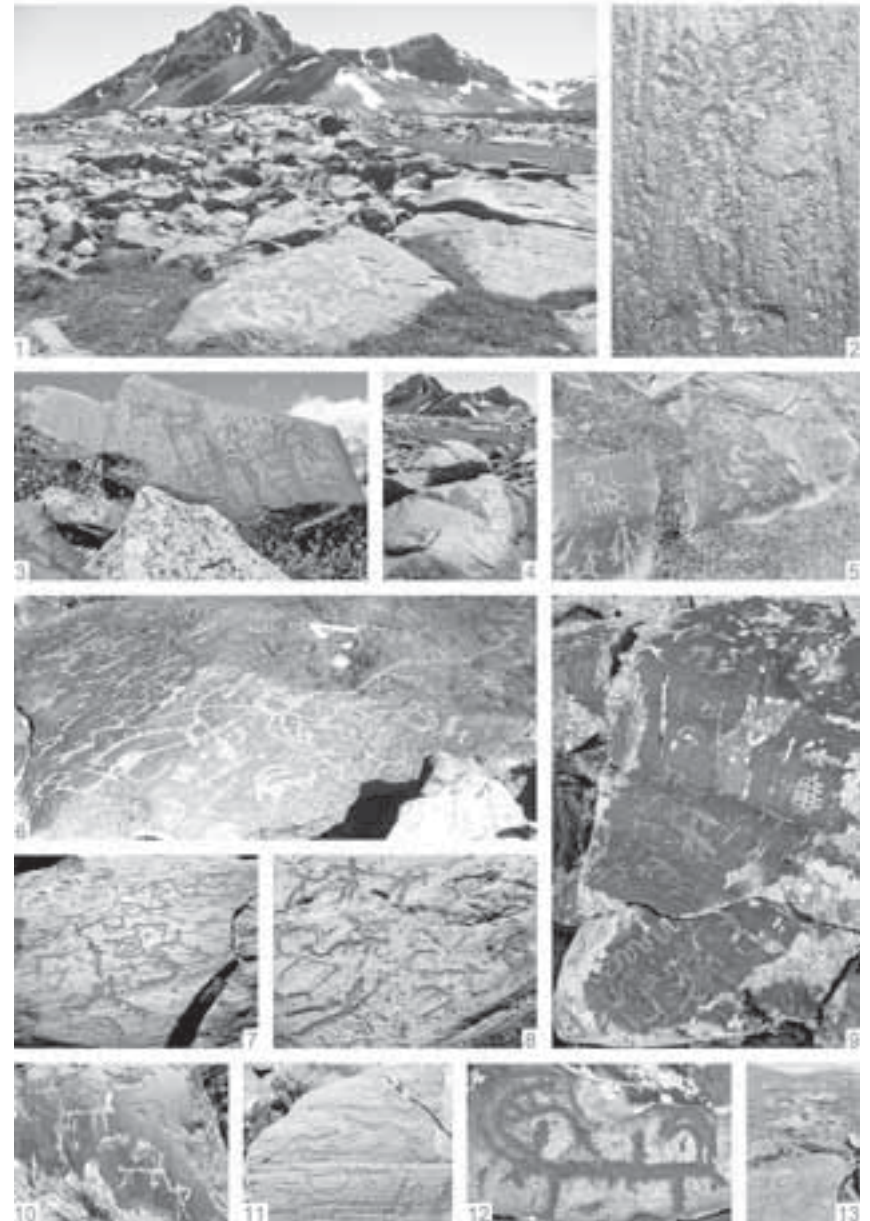
Ծղուկ / Ուխտասար (Սյունիք), 1966

աղյուսակ 3

Ծղուկ / Ուխտասար (Սյունիք), 2003-2019

աղյուսակ 4

Պարարվեստի արտացոլումներ Սյունիքի ժայռապատկերներում

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՁ 9

Ներ պարունակող ժայռապատկերներին:

Մոտո ու բազմազան են խաղերու չափ
հին այս ոլորտի ժայռանկարները: Պարա-

կազմի առումով պարզորոշ են մենապար,
զուգապար (հիմնականում՝ տղամարդ-կին),
խմբապար տեսակները: Նկատելի են շարժ-
ման հիմնական ձևեր ու դիրքեր՝ քայլ և
ոտնաթաթի դիրք, մարմնի պտույտ, ցատկ,

թեքում, ոտքի, սրունքի, ձեռքի և արմունկի
դիրք, նաև՝ ուս-ուսի, ափ-ափի, ձեռքերը
խաչածնաձև դրվագներ և այլն [աղ. 71-10]:
Նկարները դիրքի և կեցվածքի առումով
նման են որսա-ռազմական պարի և խաղի,
նաև՝ որսած կենդանու շուրջը որսորդների
ծիսական խմբապարի⁸ [աղ. 711]: Ծուրջպարի
պատկերումը որոշակի չէ:

Ըստ ֆրանսիացի արվեստաբան Ռենե
Մենարի (René Ménéard, 1605-1661)⁹ պարերը
գրեթե բոլոր նախնական ազգերի մեջ սաս-
տիկ կապուած էին աստուածների պաշտ-
ման և զոհաբերութեան հետ և կոչւում էին
սրբազան⁹: Պարային ու թատերական ֆոլկ-

լորը, բացի արժեքավոր արվեստ լինելուց,
նաև ժողովրդի կենցաղի և աշխարհայացքի
ուսումնասիրման առատ աղբյուր են: Բանա-
հավաք, բանասեր Տիգրան Չիթուհին պարի
ծագման մասին նշել է. երգին ծայրականօրեն
արտաբերման հետ՝ շուտով ծնունդ առած է
համաչափ մարմնական շարժումներու պետ-
քը: ...Պարն ամենաբնական մարմնամարզն
է¹⁰, միջոց, որը կարևորվել է թե՛ նախավար-
ժանքի, թե՛ ծիսապաշտամունքային առու-
մով՝ հնադարի ընկալումներում ծեսը, պարը
և վարժանքը միահյուսւմի ոլորտ էին¹¹:

Ըստ մատենագրական հիշատակում-
ների և այլ աշխատությունների՝ Երվ. Լալա-
յանն առանձնացրել ու դասոյատել է պարի
տեսակները՝ կաքաք (թռչկոտելով պար),
կայթք (ոտքերն ու ձեռքերը խփելով պար),
վազք (կայթքով վազել), ցուցք (երգ ու պարով
որևէ անցք ներկայացնել): Իսկ պար կամ
պարանցիկը՝ շրջան բռնած խմբովին պարելն
է¹², այսինքն՝ հնում պար է կոչվել միայն
շուրջպար տեսակը¹³:

Պարային զանազան կեցվածքներ են ցու-
ցադրում բրոնզե արձանիկի ձևերը, խեցեղե-
կի, բրոնզե գոտու և թիթեղի, մանրանկարի
ու հարթաքանդակի հորինվածքները [աղ.
712-16]:

Ծանոթագրություններ

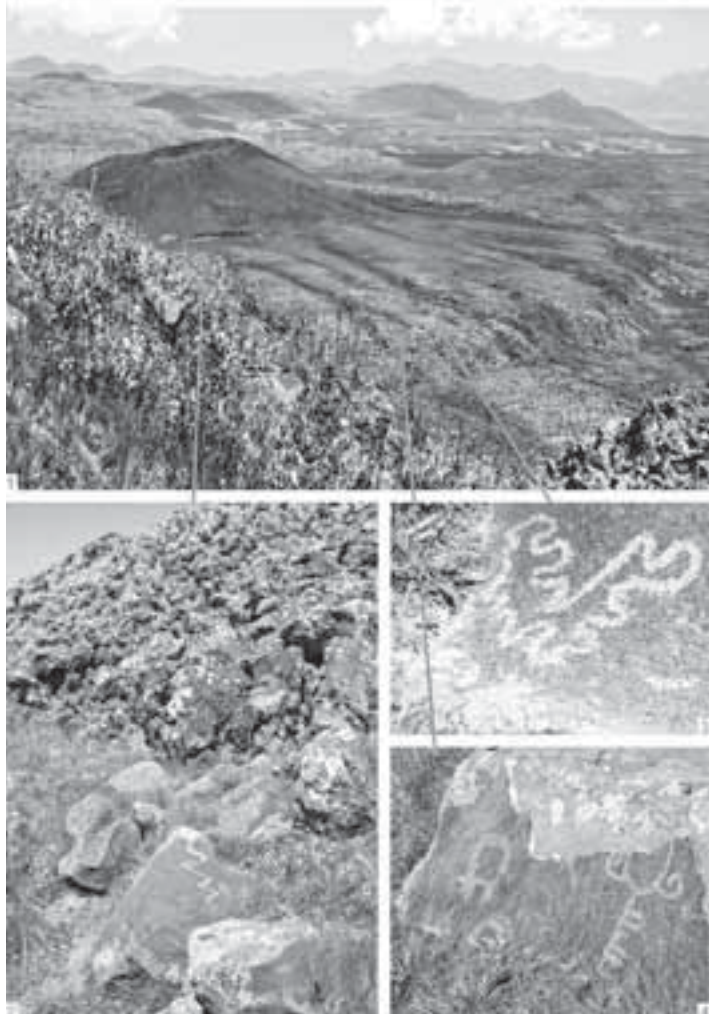
1. Ծղուկ՝ բիայնական Ծղուկուկու (KURŞuluğu) տեղանվան մասին տե՛ս
Арутюнян Н.В., Топономика Урарту, Ер.,
1985, էջ 236: Խաչատրյան Վ., Հայկա-
կան տեղանունները սեպագիր աղբյուրնե-
րում (տեղագրական և ստուգաբանական
քննություն), Եր., 2012, էջ 142-143:

2. Իրականում, Ուղտասարը (Ուղտուա-
կունք, Սատանաքար, 3169 մ), սրանից 25
կմ հս-արմ. է: Ծիսապաշտամունքային դերի
առումով՝ որպես սրբազան տարածք, առա-
վել բնութագրական են հնավայրի՝ իմ առա-
ջարկած և վաղուց արդեն շրջանառվող Ուխ-
տասար, իսկ տեղագրական առումով՝ Ծղուկ
անվանումները:

3. Կարախանյան Գ., Սաֆյան Պ., Ժայ-
ռապատկերներ Սյունիքում, Սովետական
արվեստ, 1967, 1, էջ 31-38: Կարախանյան
Գ.Հ., Սաֆյան Պ.Գ., Սյունիքի ժայռապատ-
կերները, Հայաստանի հնագիտական հուշ-
արձանները, 4, պր. I, Եր., 1970, էջ 6-10, տե՛ս
նաև Եսայան Ս.Ա., Չանգեզուրի վաղ հնագի-

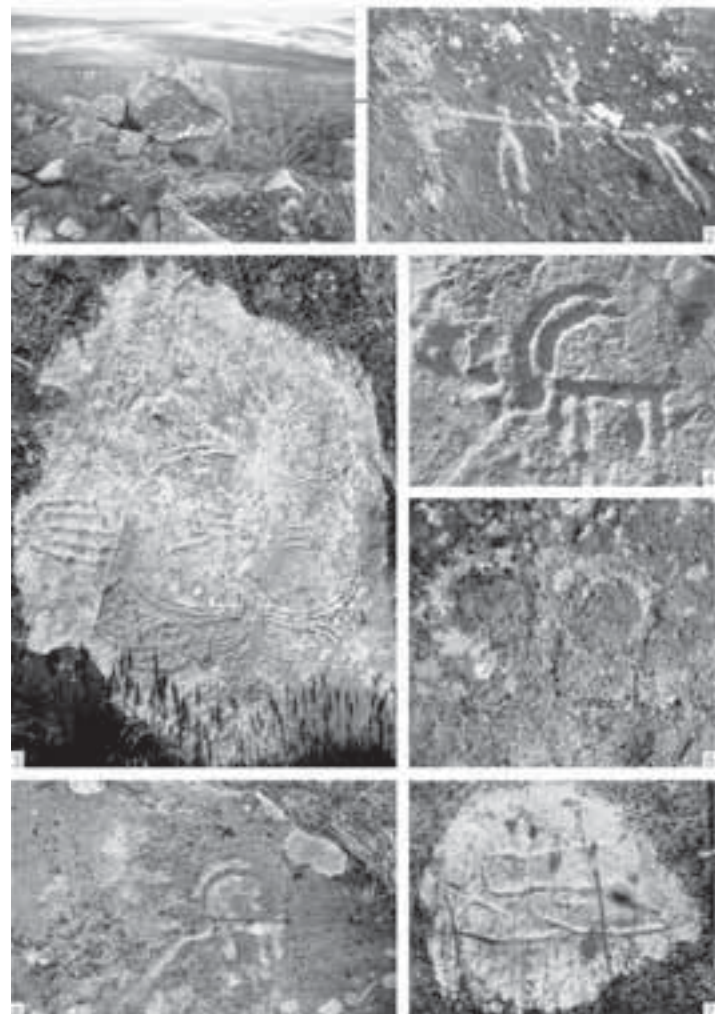
Խաչքի (Սյունիք), 1985

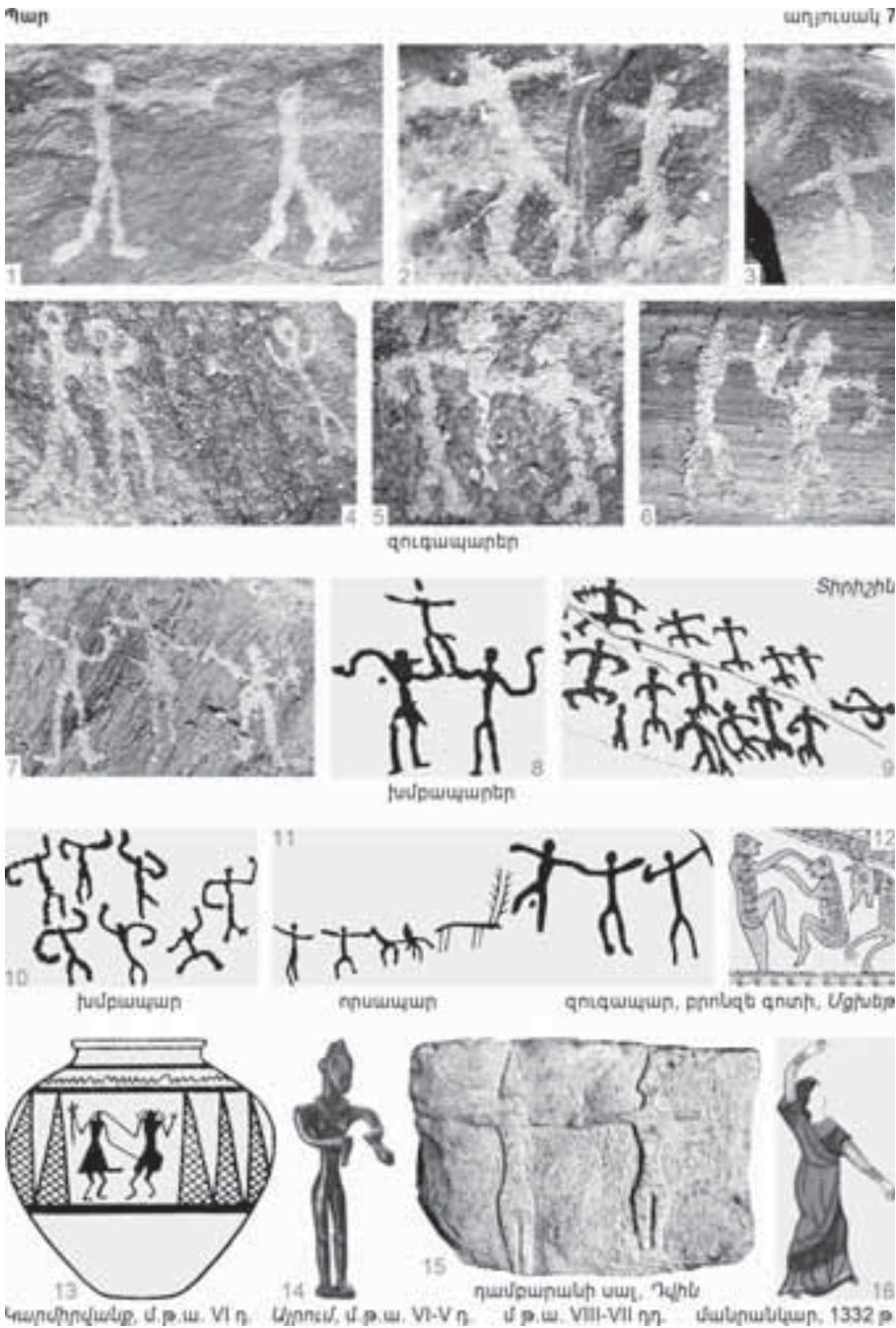
աղյուսակ 5

Ծղուկ (Սյունիք), 2016

աղյուսակ 6

տական հուշարձանները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1972, 4, էջ 64:

4. Տեղափոխել է Պավել Սաֆյանը, 1973-75 թթ. միջև, տե՛ս Սահակյան Յու. Ա. (խմբ.), Գործն է անմահ, Եր., 2017, էջ 20, 25, 64, 123; Միրիջանյան Ա., Քաղաքը և բնությունը, Գարուն, 1975, 7, էջ 49:

5. Ցուցադրվում է թանգարանի I հարկում, արտակարգ տե՛ս Կարախանյան, Սաֆյան, Սյունիքի ժայռապատկերները, աղ. 1462:

6. Հայկումկուսի Սիսիանի շրջկոմի 1988-1991 թթ. առաջին քարտուղար Հենգել Առաքելյանը գրում է. դրանցից մի քանիսը մեր կողմից 1980 թ. մեծ դժվարությամբ բերվել են շրջկենտրոն և ցուցադրվում են պատմության թանգարանի բակում: Այդ մասին նաև գրել է «Պրավդա» թերթը՝ «Թանգարանն իջավ լեռներից» վերտառությամբ (Առաքելյան Հ., Սիսիան (տեղեկատու-ուղեցույց), Եր., 1987, էջ 49; Առաքելյան Հ., Սիսիանի պատմամշակութային արժեքներն ու բնության շնորհները, Եր., 2017, էջ 36-37):

7. Ավետիսյան Հ., Գևունի Ա., Բոբոխյան Ա., Սարգսյան Գ., Մկրտչյան Լ., Դանիելյան Հ. 2022, Հայացք բարձր լեռներից. հնագիտական հետազոտություններ Գեղարքունիք-Արցախ սահմանային գոտում, Ծովային Հայաստան. Ուղուրի-Եթիունի երկրի հնագիտական ժառանգությունը (խմբ.՝ Մ. Բաղայան, Զ. Մարտիրոսյան-Օլջանսկի, Ա. Բոբոխյան), Եր., 2022, էջ 113, 115, 119, նկ. 16; Սարգսյան Գ., Գևունի Ա., Մկրտչյան Լ., Արցախի Հանրապետության Քաղաքաղի շրջանի ամրոցները, Եր., 2022, էջ 56-57, 72-75: Մերիկ/Միրիկ գյուղի և Ս. Աստվածածին եկեղեցու մասին տե՛ս Լալայեան Ե., Չանգեզուր. Քաղաքական մասն, Ազգագրական հանդես, Դ. գիրք, 2, 1898, էջ 50 [=Լալայան Ե., Երկեր վեց հատորով, հ. 4 (կազմել և տպագր. է պատրաստել Սուրեն Հոբոսյանը), Եր., 2021, հ. 4, էջ 154]; Կարապետյան Ս.Գ., Հայ մշակույթի հուշարձանները Խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցված շրջաններում, Եր., 1999, էջ 134-135:

8. Կարախանյան, Սաֆյան, Սյունիքի ժայռապատկերները, էջ 16, 30-31, աղ. 361, 411, 852, 883-4, 1482, 2441, 297, 306-308, 3372; Մարտիրոսյան Հ.Ա., Իսրայելյան Հ.Ռ., Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, 6, պր. II, Եր., 1971, էջ 9, նկ. 276, 320; Մարտիրոսյան Հ.Ա., Գիտությունն սկսվում է նախնադարում, Եր., 1978, էջ 10; Մարտիրոսյան

Հ.Ա., Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, 11, պր. III, Եր., 1981, էջ 57-58, աղ. 74-75, 783:

9. Լալայեան Ե., Համառոտ տեսություն Հայ ազգագրության, Ազգագրական հանդես, Ա. գիրք, 1896, էջ 19:

10. Զիրունի Ս., Արևելեան խաղաշխարհ. տոհմիկ խաղեր և ժամանցներ, Կ.Պոլիս, 1919, էջ 327:

11. Հայոց պարարվեստի առթիվ տե՛ս Սրբուհի Լիսիցյանի և Ժեյնա Խաչատրյանի աշխատանքները՝ Лисициан Срб. Записъ движения («Кинетография»), М., 1940; Лисициан Срб., Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. I, Ер., 1958, т. II, Ер., 1972; Խաչատրյան Ժ.Կ., Պարը հայոց մեջ. հոգվածների ժողովածու, Եր., 2013, նաև՝ Սահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ., Դիրքի զգայությունը ծիսական պարերում, «Ծիսական պարը հայոց մեջ» գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2002, էջ 34-38; Գալֆայան Ս., Հյուսիսային և հանգուցային զարդանախշերի առեղծվածը, Եր., 2010, 134-150:

12. Երգս առեալ բարբառեցան կայթիւք վազելով, ցուց բարձրեալ մարդկանն, ...համարէին հարսանեացն զպարսն պարել եւ զկաքան յորդրել (Ագաթանգեղոյ Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի, աշխարհաբար թարգմ. և ծանոթագր. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Եր., 1983, ԺԷ.180, էջ 106): Հինքն Արամազենայց ի նուագս փանդանս եւ յերգս ցոցոց եւ պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակաւ (Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց, աշխ. Ս. Արեղեան և Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս, 1913, վերահրատ.՝ Եր., 1991, լրացումները Ա.Բ. Սարգսեանի, գիրք I, 2, էջ 27): Երաժշտականան նուագեին ի տաղս պարանցիկ երգոցն (Մովսէս Քերթոզ, Մեկնութիւն քերականիւ.- Մատենագիրը Հայոց, հ. Ե, Անթիլիաս, 2005, էջ 1196): Տե՛ս Լալայեան, Համառոտ տեսութիւն Հայ ազգագրութեան, էջ 15, 19; Лисициан, Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. I, с. 60-93; Հովհաննիսյան Հ.Կ., Թատրոնը միջնադարյան Հայաստանում, Եր., 1978, էջ 105-143; Կարդանյան Ե., Սկիզբ, Բուզանդ, Բուզանդարան, Ցուցք.-Նորը, 1989, 10, էջ 94-95, 102, 106-108:

13. Շուրջ, շրջան, շուրջանակի, բոլորակ, շարք, խումբ, տե՛ս Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Դ, Եր., 1979, էջ 54-55, նաև՝ Հովհաննիսյան, էջ 116-117:

Հատված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունից»

Տրդատ ոմն յազգէն Բագրատունեաց, որդի Սմբատուհեայ դստեր քաջին Սմբատայ, այր սրտեայ և ուժեղ, կարճ հասակաւ և գծով տեսեամբ, զոր իւր փեսայացոյց արքայ Տիրան ի դուստր իւր յերանեակ: Որոյ ատեցեալ զայր իւր զՏրդատ աչրանօք և պոստելով կեայր զօրհանապագ, աաղելով զինքն, իբր թէ չքնադագեղ ընդ վատակերպոյ և քաջատոհմիկ ընդ վատթարազգոյ բնակէ: Ընդ որ զայրացեալ Տրդատայ՝ յաւուր միում գանէ զնա սաստկապէս. և կտրեալ զդեղձան հերսն և զվարսիցն փետտեալ գիտպոպիս՝ հրամայէ քարշել, արտաքս ընկենուլ ի սենեկէն: Եւ ինքն զնաց ապստամբեալ ի կողմանս ամրութեանն Մարաց. և հասեալ ի Սիւնեաց աշխարհն՝ ժամանէ նմա համբաւ մահուանն Տիրանայ. զոր լուեալ՝ դադարէ անդ:

Եւ եղև յաւուր միում կոչել զնա յընթրիս Բակրոյ նահապետին Սիւնեաց. և յուրախանալն զինուով, տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր և երգեր ծեռամբ, որում անուն էր Նազինիկ՝ տրփացաւ և ասէ ցԲակուր. «Տո՛ւր ինձ զվարձակս զայս», և նա ասէ. «Ոչ տամ, զի հարճ իմ է»: Իսկ Տրդատայ բռնու հարեալ ի կինն՝ յինքն քարշեալ ի բազմականն, շամբշեալ վառաշէր ըստ օրինակի երիտասարդի անարգել տարփատրի: Ընդ որ խանդացեալ Բակրոյ՝ յարեաւ հանել զնա ի նմանէ: Բայց յոտն կացեալ Տրդատայ, ծաղկակալ սկսեղբն իբրև զինու վարեցաւ, նա և զբարձակիցսն ի բազմականացն ի բաց պուղեաց: Եւ անդ էր տեսանել Նոր զոմն Ողիսնա՝ զՊենետլայալ զտեղէիս սատակելով, և կամ զՂալաիթեայցն և զՅուշկապարկացն կռիւս ի վերայ Պերիթեայ հարսանեացն: Եւ այնպէս յիւր վանսն եկեալ, իսկոյն ի ձի ելեալ՝ հանդերձ հարճիւն ի Սպեր զնաց: Չայս անելորդ եղև պատմել մեզ զնահատակութիւն աննն ցանկասիրի:

Բայց գիտեա, զի ի թողուլ ազգին Բագրատունեաց զօրէնս հարցն՝ նախ խժական ժառանգեցին յորջորջում-Բիւրատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչմունս, զրկեալ ի նախնական անուանցն, որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանալն-Բագադիա, Տուբիա, Սենեցիա, Ասուր, Սափատիա, Վագարիա, Եւանոս: Եւ ինձ թուի, թէ որ այժմոյ կոչին Բագրատունիք Բագարատ՝ Բագադիա է դա, և Ասուր՝ Աշուր. դոյնպէս և Վագարիա՝ Վարագ, որպէս Շամբատ՝ Սմբատ:

Բագրատունյաց ցեղից կար մի ոմն Տրդատ, քաջ Սմբատի Սմբատու-

հի դստեր որդին, մի սրտոտ և ուժեղ մարդ, կարճ հասակով և տգեղ կերպարանքով: Նրան Տիրան թագավորը իրեն փեսայացրեց՝ իր Երանյակ դստերը Նրան կնության տալով: Կինը չսիրեց իր ամուսին Տրդատին, քամահարում էր Նրան, հոնքերը կիտում, շարունակ իրեն վայ էր տալիս, որ իր նման չքնաղ ու ազնվագարմ կինն ստիպված է մի տգեղ և հասարակ ծագումով մարդու հետ ապրել: Սրա վրա զայրանալով՝ Տրդատը մի օր սաստիկ ծեծում է Նրան, կտրում է Նրա շէկ մազերը, փետտում է խոպոպիքները և հրամայում է քաշեքաշ Նրան սենյակից դուրս գցել: Իսկ ինքը ապստամբելով զնաց Մարաստանի ամուր կողմերը: Երբ նա հասավ Սյունիք, այնտեղ Նրան հասավ Տիրանի մահվան լուրը, ուստի այդտեղ էլ մնաց:

Մի օր Սյունյաց Բակուր նահապետը Նրան ընթրիքի հրավիրեց: Երբ զինով ուրախություն էին անում, Տրդատը տեսավ մի կին, որ շատ գեղեցիկ էր և երգում էր ծեռներով, անունը Նազինիկ: Տրդատը Նրան ցանկացավ և ասաց Բակուրին. «Այդ վարձակն (հարճ) ինձ տուր»: Նա պատասխանում է. «Զմե տա, որովհետև իմ հարճն է»: Իսկ Տրդատը բռնեց այդ կնոջը՝ իր մոտ քաշելով սեղանակիցների առաջ գզվում համբուրում էր Նրան սիրահարված անզուսպ երիտասարդի նման: Բակուրը խանդոտելով վեր կացավ, որ կինը Նրա ծեռքից խլի: Բայց Տրդատը ոտքի ելնելով՝ ծաղկաման ինչպես զենք գործածեց, սեղանակիցներին էլ սեղանից վանեց: Կարծես մի տոր Ողիսնա էր առաջ եկել, որ կոտորում էր Պենետլայեի սիրեկաններին, կամ դալիթաների և հուշկապարիկների կռիվ էր տեղի ունենում Պերիթոսի հարսանիքում: Այսպես իր կացարանը հասնելով՝ իսկույն ձի հեծավ և հարճի հետ միասին Սպեր զնաց: Բայց իսկապես ավելորդ էր պատմել այդ ցանկասեր մարդու քաջագործությունը:

Բայց գիտցիր, որ Բագրատունյաց ցեղի մարդիկ իրենց հայրենի կրոնը թողնելիս սկզբում օտարոտի անուններ սկսեցին կրել, ինչպես Բյուրատ, Տրդատ և այլ այսպիսի անուններ, զրկվելով իրենց նախնական անուններից, որ կրում էին ուրանալուց առաջ, ինչպես Բագադիա, Տուբիա, Սենեցիա, Ասուր, Սափատիա, Վագարիա, Եւանոս: Եվ ինձ թվում է, թե Բագրատունիների այժմ գործածած անուններից Բագրատը՝ Բագադիա է, Ասուրը՝ Աշուր, Նալնապես և Վաղարիան դարձել է Վարագ, Շամբատը՝ Սմբատ:

Հարցագրույց ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության ներկայացուցիչ, պարագետ, արվեստագիտության թեկնածու Նաիրա Կիլիցյանի հետ

- Ի՞նչ զարգացումներ ունի պարարվեստն այսօր Հայաստանում:

- Հայկական պարարվեստը հնագույն ծագում ունի: Դրա վկայությունները պահպանվել են ժայռապատկերների, հնագիտական տարբեր նմուշների, խաչքարերի, տապանաքարերի վրա, ինչպես նաև հայկական մանրանկարչությունում: Ավելի ուշ պարարվեստի մասին տվյալներ ենք գտնում հայ պատմիչների աշխատություններում և պատկերագրական տարբեր նյութերում:

20-րդ դարը նշանավորվում է հայ պարագիտական դպրոցի հիմնադրմամբ, որում մեծ ներդրում է ունենում ազգագրագետ Սրբուհի Լիսիցյանը, ով ժամանակակիցներից հավաքում, գրանցում և դասակարգում է հայկական պարի հարյուրավոր նմուշներ՝ այդ կերպ ոչ միայն փրկելով մոռացումից, այլև տարածելով այդ պարերը հանրության շրջանում և բեմարվեստում: Այդ կարևոր գործում նշանակալի ներդրում է ունենում նաև պարաստեղծ Վահրամ Արիստակեսյանը:

20-րդ դարում հայկական պարարվեստը բարդ զարգացումներ է ունենում ազդվելով տարբեր ոճական և ժանրային, ինչպես նաև գաղափարական ու ազգային ուղղություններից:

Մեր օրերում հայկական պարարվեստը շարունակում է մնալ բազմաժանր ու բազմաբնույթ՝ ներառելով ազգային ավանդական, բալետային, մոդերն, ժամանակակից, այլազգի պարերի տարբեր ուղղություններ, որոնք հիմնականում դրսևորվում են կենցաղային, կրթական և բեմական ոլորտներում:

Կենցաղային պարերը կատարվում են տոների, հարսանիքների, խնջույքների, տարբեր հավաքների ընթացքում և առանձնանում են կատարողական ազատությամբ, հանկարծաբանական հորինվածքներով ու այլազգի պարերի նմանակումներով: Կարող են լինել հայկական ավանդական շուրջպարեր, քաղաքային ֆոլկլորի բնորոշ մենապարեր ու զուգապարեր, այլազգի պարեր, լատինամերիկյան և ժամանակակից պարերի նմուշներ:

Այսօր զգալի առաջընթաց ու տարածում ունի պարային կրթության ոլորտը, որն իրականացվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կրթական համակարգերով: Հանրապետությունում գործում են մեծ թվով պարային խմբեր, ստուդիաներ, պարի դպրոցներ, քոլեջներ, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների պարային ամբիոններ: Պարային այս խճանկարում առանձնահատուկ տեղ ունի բեմական պարարվեստը, որի զարգացումներն այսօր նորովի են արտահայտվում ոչ միայն պահպանելով բեմադրական պարի դասական գործերը, այլև ստեղծելով ժամանակակից թեմաներով բեմադրություններ, որոնք պարի արվեստի միջոցով արտացոլում են արդի խնդիրներն ու մոտեցումները:

- Ինչպե՞ս է մշակութային քաղաքականությունն անդրադառնում հայկական պարարվեստի զարգացմանը:

- Հայկական պարարվեստի պահպանությունը, զարգացումը, փոխանցումն ու հանրահռչակումը Հայաստանի մշակութային քաղաքականության առաջնահերթություններից են: Այդ շրջանակում առանձնահատուկ տեղ է տրվում ազգային ավանդական պարերի պահպանմանը, որպես մշակութային ժառանգության դրսևորում, դրանց տա-

ԱՅՑԵՆԱՐՏ.

Նաիրա Կիլիցյանը սովորել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժնում: Բուհն ավարտելուց հետո պարարվեստ է դասավանդել Նույն ֆակուլտետում, այնուհետև որպես գիտաշխատող աշխատել է ՀՀ գիտության ոլորտների ազգային ակադեմիայի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ազգագրության բաժնի պարարվեստի խմբում: 1998 թ. «Հայ ժողովրդական բեմական պարը 20-րդ դարի սկզբներից մինչև 30-ական թթ. (պատմա-մշակութային հետազոտություն)» խորագրով ատենախոսական թեզ է պաշտպանել ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտում, հետագայում մշակույթի կառավարման և հունարենի դասընթացներ է անցել Սոֆիայի և Աթենքի համալսարաններում: Հայկական պարարվեստի վերաբերյալ դասընթացներով և զեկուցումներով հանդես է եկել հանրապետական և միջազգային գիտա-ժողովներին (Լեհաստան, Կիպրոս, Ավստրիա, Հունաստան, Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, Բելառուս, Թուրքիա), հեղինակ է շուրջ հիսուն գիտական հոդվածների ու թեզերի, որոնց հիմնական թեմաներն են հայկական ավանդական պարերը, դրանք բեմական մշակումները, ինչպես նաև հայ-հունական մշակութային առնչությունները լուսաբանող խնդիրներ: Ներկայում աշխատում է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունում՝ համակարգելով ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ոլորտը: Երա համակարգմամբ 2017 թ. «Քոչարի. ավանդական խմբապար» ՀՀ հայտը գրանցվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդկության ոչ նյութական մշակութային ժառանգության արժեքների ցանկում:

րածմանը երիտասարդության շրջանում: Այդ նպատակով պարի խմբեր են ստեղծվում Հայաստանի տարբեր համայնքներում, և հանրային պարուսուցման ծրագրեր իրականացվում: Բեմական պարարվեստում հայտնի են «Հայաստանի պարի պետական», «Թ. Ալբունյանի անվան երգի-պարի», «Բարեկամություն», «Ակունք», «Բերդ», «Սարդարապատ» անսամբլները, ինչպես նաև տարբեր համայնքներում գործող պարի խմբերը, որոնցում ընդգրկված են հիմնականում պատանիներ ու աղջիկներ:

Հանրապետության մի շարք դպրոցներում գործում է ազգային երգի ու պարի դասավանդման ծրագիրը, որի շրջանա-

կում աշակերտները հայկական ավանդական պարեր են սովորում: Պարակրթության ոչ ֆորմալ ուսուցումը, որն իրականացվում է բազմաբնույթ պարային ստուդիաների ու խմբերի միջոցով, իր շարունակությունն է գտնում ֆորմալ կրթական համակարգում. այդպիսիք են Երևանի պարարվեստի պետական քոլեջը, Գյումրու պարարվեստի դպրոցը, Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հեռակետային վարժարանի պարարվեստի հոսքով ավագ դպրոցը, Նույն համալսարանի և Կիլոյի ու թատրոնի պետական ինստիտուտի պարարվեստի ամբիոնները:

Պարագիտության ուսումնասիրման նպատակով պարագիտական խումբ է գործում ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ազգագրության բաժնում:

- Արդյո՞ք միջազգային ճանաչում ունի հայկական պարարվեստը:

- Հայկական պարարվեստը ճանաչված է արտերկրում ոչ միայն Հայաստանից հյուրախաղերի մեկնած պարային խմբերի համերգների, այլև տարբեր երկրների հայկական համայնքներում գործող պարային խմբերի շնորհիվ:

Վերջին տարիներին հայկական պարի միջազգային ճանաչմանը մեծապես նպաստեց 2017 թ. «Քոչարի. ավանդական խմբապար» ՀՀ հայտի՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդկության ոչ նյութական մշակութային ժառանգության արժեքների ցանկում գրանցման փաստը: Այս իրադարձության հետ կապված միջազգային հանրության ուշադրության առարկա դարձավ հայկական պարը, ինչպես նաև աշխարհի տարբեր երկրների հայկական համայնքների համար հպարտության, ազգային արժանապատվության ու միասնականության ևս մեկ առիթ: Դրա վկայությունն է «Արի պարի Քոչարի» համահայկական ֆեշնփոք, որը մեկնարկել է Ֆրանսիայի Գրենոբլ քաղաքում 2018 թ., մեծ հնչեղություն է ունեցել ու հազարավոր մասնակիցներ Հայաստանում և հայկական սփյուռքի տարբեր գաղթօջախներում: 2019 թ. ֆեշնփոքի մասնակցել են 35 երկրի շուրջ 150 խումբ: 2020 թ. ֆեշնփոքը նվիրվեց դուդուկ հայկական նվագարանին, նպատակն էր՝ բացահայտել տաղանդավոր դուդուկահարներ և ոչ միայն «Քոչարի» պարը, այլև հայոց դուդուկի նվագը ճանաչելի դարձնել համայն աշխարհին:

Վերոնշյալից բացի հայկական պարի շատ խմբեր ամեն տարի մասնակցում են միջազգային ֆոլկլորային փառատոների՝ ներկայացնելով ոչ միայն ազգային պարը, այլև երաժշտությունը, երգարվեստը, նվագարաններն ու ազգային տարազը: Վերջին տարիների հայտնի մասնակցություններից են «Վարք հայոց» խմբի ելույթները Ռուսիայի ֆոլկլորային և Արաբական Միացյալ Եմիրությունների «Շարժայի ժառանգութ-

յան օրեր» փառատոներին, «Նուբար» խմբի ելույթները Հնդկաստանի Սուրաջկունդի արհեստների միջազգային փառատոնին, «Արդվին» ազգագրական պարի խմբի ելույթները Յակուտիայում տեղի ունեցած «ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գլոբալգործոցների հանդիպում Օլոնխոյի հողում» 4-րդ միջազգային փառատոնին և այլն:

- Ինչպե՞ս է երիտասարդներին փոխանցվում ազգային պարն այսօր:

- Հանրապետությունում գործում են հայկական ավանդական պարերի խմբեր, որոնց կազմում հիմնականում երիտասարդներ են ընդգրկված: Այդպիսի խմբերից են՝ «Վերադարձը», «Սասնա ծռերը», «Վանք», «Մասունքը», «Վարք հայոցը», «Կարինը», «Տարոնցիները», «Արդվինը», «Նուբարը» և էլի շատ խմբեր, որոնք զգալի ներդրում ունեն երիտասարդության շրջանում հայկական պարի տարածման ուղղությամբ:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության, Հովհաննես Ծարմբեյանի անվան ժողովրդական արվեստների թանգարանի և «Արար. հայ արվեստի պահպանման կենտրոն» հասարակական կազմակերպության համագործակցությամբ գործում է «Արար. ազգային մշակույթի պահպանումը, տարածումը, զարգացումն ու հանրահռչակումը Հայաստանի Հանրապետության մարզերում» ծրագիրը, որի շրջանակում Հայաստանի 8 մարզի 40 համայնքում շուրջ 900 տարբեր տարիքի երեխաներ ու պատանիներ մշակութային ժառանգության անվճար կրթություն են ստանում: Ծրագրի շրջանակում պարի խմբեր են գործում Լոռու մարզի Ստեփանավան, Արագածոտնի մարզի Ուշան, Արարատի մարզի Ջրահովիտ, Դիտակ, Դվին համայնքներում:

Ազգային պարերի ծրագրերով խմբեր են գործում նաև Ծիրակի, Արագածոտնի և Կոտայքի մարզերում:

- Ոլորտի հիմնախնդիրները՝ Ձեր պատկերացմամբ:

- Հայկական պարարվեստի շարունակականության ու ավանդույթների պահպանման նպատակով անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել տարբեր համայնքներում դեռևս առկա ու կենցաղավարող պարային մշակույթի պահպանությանը, լավագույն նմուշների հավաքագրմանը՝ դրանք երիտասարդ սերնդին փոխանցելու և պարային մշակույթի կենսունակությունն ապահովելու նպատակով: Պետք է խթանել պարային մշակույթի ուսումնասիրման, գրանցման, տեսանկարահանման և արխիվացմանն ուղղված աշխատանքների իրականացումը, քանի որ պարային մշակույթը ենթակա է կորստի, մոռացման և հաճախ անհապաղ պաշտպանության կարիք ունի:

Հայկական պարարվեստը, որպես ազգային ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ցայտուն դրսևորում, կարևորագույն տեղ ու դեր ունի ազգային ինքնության, հասարակության հոգևոր և գեղագիտական ընկալումների, լիարժեք և ներառական մշակութային կյանքի ապահովման գործընթացում:

ՀԱՐՑԱԳՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻ

Հայ ազգային պարի սկզբնավորման պատմությունը

ԳԱԳԻԿ ԳԻՆՈՍՅԱՆ

«Կարին» համայնի գեղարվեստական ղեկավար

Դեռևս ամենապարզունակ հավատալիքների առաջացման պահից պարն օրգանապես միահյուսվել է տվյալ միջավայրի ծեսերին: Հնուց ժողովուրդների կյանքում պարին մեծ դեր էր հատկացվում: Ինչքան շատ էին զարգանում մոգությունն ու հմայությունները, ավելի ուշ նաև կրոնը, այնքան բարդանում էին տարբեր նախնի-տոտեմների, ոգիների, աստվածությունների պաշտամունքին վերաբերող պարային գործողություններով ծեսերը: Մոգական ծեսերում արտահայտվել է նախնադարյան մարդու բնությունը «վերափոխելու» երազանքը: Թատերականացված պարային բեմադրություններում ներկայացվում էին տվյալ համայնքի կամ ժողովրդի տարբեր նախնի-տոտեմների, հերոսների, կուռքերի կյանքի մասին էպոսներ և առասպելներ՝ նրանց կերպարանքի և արարքների արտացոլմամբ: Դրանք սովորաբար կատարվում էին ընծայական ծեսերի ժամանակ՝ ուսուցողական նպատակներով: Պարային թատերականացված ներկայացումները նաև հաջողության կոչող մոգական գործողություններ էին՝ բնության պտղաբերության, բուսական և կենդանական աշխարհի աճի, աշխատանքի և մարդու գործունեության այլ բնագավառների համար: Այդ ներկայացումների շարժումներով նմանակում էին իրական և անիրական կերպարների շարժումները և համայնքի անդամների գործունեության այն ոլորտի շարժումները, որոնց վրա անհրաժեշտ էր «ներգործել» կոչել հաջողությունը»: Այլ շարժումների՝ դրական մոգության գործողությունների մի ամբողջ շարքով «ապահովում» էին սեփական առողջությունը, հաջողությունը, թշնամու հանդեպ հաղթանակը և այլն:

Ժողովրդական պարային ներկայացումներին, կախված նրանց նշանակությունից և բովանդակությունից, մասնակցում էին՝ ա) միայն աղջիկները (կամ կանայք, կամ համատեղ), բ) միայն տղամարդիկ (միայն ազապները, կամ միայն ամուսնացածները, կամ համատեղ), գ) միայն երեխաները (մեկ կամ երկու սեռերի), դ) համայնքի ողջ բնակչությունը համատեղ:

Համայնքի յուրաքանչյուր չափահաս անդամ իր տոհմի ավագների հսկողության ներքո մասնակցում էր իր սեռին և հասակին համապատասխան մոգական և պաշտամունքային գործողություններին:

Երբ պաշտամունքի կատարումը կենտրոնացավ արհեստավարժ պատարագիչների ձեռքում, թատերականացված պարային գործողությունների որոշ ձևեր սկսեցին կատարել միայն աստվածությունների պաշտամունքի սպասավորները և նրանց հաղորդակից աղջիկներն ու տղաները:

Շատ հին ժամանակներից զարգացել են նաև աշխարհիկ պարերը, մրցույթներն ու խաղերը, որոնք, ինչպես նաև երգեցողությունը, երաժշտական գործիքների վրա նվագակցումը, ակրոբատիկան սկսեցին ավելի հաճախ ծառայել ոչ միայն պաշտամունքային գործողությունների, այլ նաև աշխարհիկ արվեստի նպատակներին:

Նախնիներից ժառանգած շարժումային պարային արմատական ֆոնդի հիման վրա հայ ժողովուրդն ստեղծեց իր հիմնական պարային շարժումային ֆոնդը՝ նրա հետագա զարգացումներով, ինչպես նաև այլևս չօգտագործվող շարժումների պարբերական վերացումով: Դեռևս XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին հայ ժողովրդի տարվա մեծ տոներից շատերի հետ էր կապված բազում ավանդական ծիսական պարերի և թատերականացված ներկայացումների կատարումը: Թեև հաճախ որոշ նախկին ծիսական պարեր կատարվում էին սովորույթի ուժով, քանզի նրանց անցյալ մոգական նշանա-

կություններն սկսել էին մոռացության մատնվել: Հետզհետե շատ աշխարհիկ պարեր սկսեցին առանձնանալ մոռացվող ծիսական գործողություններից: Իսկ աշխարհիկ պարերի որոշ տեսակներ ստացան խնջույքային բովանդակություն:

Հայկական պարերի կատարման տեղը և ժամանակը

Հայկական պարերը կատարվում էին բաց երկնքի տակ և փակ շինություններում:

Բաց երկնքի տակ կատարվում էին համաժողովրդական կրոնական տոների ժամանակ՝ Տրնդեզ, Համբարձում, Վարդավառ, Բարեկենդան և այլն, հարսանեկան ծիսակատարությունների ժամանակ (չար աչքից պաշտպանելու նպատակով), հուղարկավորության երթերի ընթացքում:

Հայերը պարում էին նաև փակ շինություններում: Հեթանոսական ժամանակներում հին Հայաստանի տաճարներում կատարվում էին ծիսական տաճարային պարեր՝ «Պարք մեհենականք»: Փակ շինություններում բնակչությունն ավելի շատ պարում էր ձմռանը: Յուրաքանչյուր գյուղում և քաղաքում գոյություն ուներ հրապարակ կամ «պարապ» տեղ, որտեղ տարբեր տոնակատարությունների ժամանակ կազմակերպվում էին հասարակական պարեր և խաղեր: Հնում պարերի, թատերականացված գործողությունների, խաղերի և մրցույթների մի ամբողջ շարք, կանոնակարգված էր՝ ըստ կատարման ժամանակի: XX դարի սկզբին ծիսական մի շարք պարեր սկսեցին կատարվել իրենց ծեսերից դուրս՝ ցանկացած ժամանակ, ցանկացած տեղում:

Հայկական պարերի մասնակիցների քանակը, սեռը և տարիքը

Ըստ մասնակիցների քանակի՝ հայկական պարերը լինում են կոլեկտիվ, խմբային, զուգապարեր և մենապարեր:

Կոլեկտիվ պարերին կարող էին մասնակցել միանգամից անսահմանափակ քանակով պարողներ: Խմբային պարերը, որոնք կատարողական առումով ավելի բարդ էին, կատարում էին 10, 15, 20 հոգով: Կախված կոլեկտիվ պարի նշանակությունից և բովանդակությունից՝ այն կարող էին կատարել առանձին կամ համատեղ՝ ամուսնացած տղամարդիկ, կանայք, պատանիներ, օրիորդներ, տղաներ, աղջիկներ: Հին հայկական կոլեկտիվ պարերն այս կամ այն սեռի և տարիքի անձանց մասնակցության առումով բաժանվում են կանանց և տղամարդկանց, պատանիների և օրիորդների, մանկական պարերի:

Մեզ հասած հայկական կոլեկտիվ պարերի մեծ քանակի համեմատ խմբային պարերի, զուգապարերի և մենապարերի քանակն այնքան էլ մեծ չէ, սակայն մեզ հասել են այս

պարատեսակների որոշ անգին գոհարներ:

Հայկական պարերի տարատեսակները

Հայկական պարի հիմքը զիստային (զսպանակավոր) շարժումներն են: Սակայն դրանք խիստ տարբերվում են պարային մեկ քայլի ընթացքում կատարված զսպանակների քանակով, զսպանակների կատարման ձևով (խորը կամ շատ մեղմ):

Հայկական պարերը կարելի է բաժանել ըստ մի քանի բաղկացուցչի: Կատարման բնույթով պարերը կարելի է բաժանել երեք մեծ խմբի՝

- պարերգեր,
- պարեր, որոնք ազգային երաժշտական գործիքներով են նվագակցվում,
- պարեր՝ նախորդ երկուսի համադրումով:

Պարերը կարելի է տարանջատել նաև շարժումների ձևերով՝

- կենցաղային,
 - աշխատանքային,
 - արտահայտչական,
 - նմանակող,
 - նկարագրող,
 - սիմվոլիկ,
 - պայմանական:
- Կոլեկտիվ և խմբակային պարերը տարբերվում են իրարից նաև ձեռքերը բռնելու ձևերով՝
- ճկույթներով,
 - ափերով,
 - խաչված ափերով,
 - ուսերով,
 - գոտկատեղից:

Իսկ ամենախառնոր տարանջատումը պարերի բովանդակությունն է: Պարերի մեծ մասը հնում ունեցել է բանավոր տեքստային զուգադրում և բովանդակությամբ բաժանվել է հետևյալ խմբերի՝

- առասպելական, 2. էպիկական, 3. լիրիկական, 4. պաշտամունքային, 5. ճանապարհի, 6. լարախաղացների, 7. ծիսական, 8. աշխարհիկ, 9. աշխատանքային, 10. ռազմական, 11. որսորդական, 12. մանկական և այլն:

Պարերի մասին խոսելիս չի կարելի չնշել նաև հայկական տարազների առանձնահատկությունների մասին, որոնք ոչ միայն իրարից շատ տարբեր են, այլև բնորոշում են այն տարածաշրջանը, գավառը, նահանգը, որը ներկայացնում են: Պարերը տարբերվում են նաև տարածքային պատկանելությամբ, քանի որ բնակլիմայական պայմաններն անջնջելի հետք են թողել դրանց վրա:

Հայկական պարարվեստը պահպանված այնպիսի նմուշներ ունի, որոնք արժանիորեն կարող են համարվել համաշխարհային պարային գանձարանը, եթե, իհարկե, նորից հայտնվեն ուշադրության կենտրոնում: ●

«Յայլի» պարը. պատմաազգագրական ուսումնասիրության փորձ

ՆԱԴԻԷ ՇԱՄԱՍՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է Չանգեզուրի տարածաշրջանին բնորոշ տղամարդկանց «Յայլի» պարին: Հոդվածի համար հիմք են ծառայել տարբեր ազգագրական ժողովածուներ, ինչպես նաև արխիվային անտիպ նյութեր:

Նրանում, որ առաջին անգամ է դիտարկվում «Յայլի» տղամարդկանց պարի ծիսական բնույթն ու առանձնահատկությունը:

Բանալի բառեր՝ ազգագրություն, պար, Յայլի, Չանգեզուր:

Տղամարդկանց՝ զվարճալի կատակային բնույթի «Յայլի» խաղ-պարը բնորոշ է Արևելյան Հայաստանի շրջաններին, մասնավորապես Չանգեզուր, Ղարաբաղ, Նոյեմբերյան:

Տվյալ հոդվածում մեր խնդիրն է պարի առաջին համեմատական զուգահեռ անցկացնել այն տարածաշրջանների միջև, որտեղ կենցաղավարվել է տվյալ պարը, ապա դուրս բերել պարի ընթացքում կատարվող գործողությունների որոշ օրինաչափություններ: Նյութը վերլուծելու համար հիմք են ծառայել հիմնականում Երվանդ Լալայանի,

Պարի անվանումը կապված է պարի կատարման վայրի հետ, որը, ժողովրդի բնորոշմամբ, «Յայլի» է կոչվում: «Յայլի» բառեզրի ստուգաբանության շուրջ տվյալներ հանդիպում ենք Լևոն Հարությունյանի՝ «Նշխարներ Արցախի բանահյուսություն» աշխատության մեջ:

“

Ժեյա հաչատրյանի կողմից գրառած պարի նկարագրությունները, մեր կողմից կատարած դաշտային հետազոտությունները, ինչպես նաև արխիվային անտիպ նյութերը: Տղամարդկանց մրցույթ-կատակային բնույթ կրող «Յայլի» խմբապարը կատարվել է ինչպես տոմարային տոների, այնպես էլ հարսանեկան ծեսերի ժամանակ: Հատ-

կանչական է, որ այս պարում արգելվում էր կանանց մասնակցությունը: Պարում պահանջվում էր ուժ, դիմացկունություն, արագաշարժություն, ճկունություն, կենտրոնացում: Խաղ-պարում հաղթում է նա, ով մինչև վերջ ի վիճակի է լինում հաղթահարել պարագլխի կատարած գործողությունները:

Պարի անվանումը կապված է պարի կատարման վայրի հետ, որը, ժողովրդի բնորոշմամբ, «Յայլի» է կոչվում: «Յայլի» բառեզրի ստուգաբանության շուրջ տվյալներ հանդիպում ենք Լևոն Հարությունյանի՝ «Նշխարներ Արցախի բանահյուսություն» աշխատության մեջ: Այսպես՝ «Յալ» 1. լեռնապարի ալիքվող մաս, 2. ալիքաձև գծագրություն, 3. ալիք, ալիքում: «Յալի»՝ հայտնի պարախմբի ընդհանուր անունը, որը կոչվում է նաև տվորության պար, այսինքն՝ հայկական պար, փխբ.՝ խմբային պար:

Չանգեզուրի որոշ բնակավայրերում տղամարդկանց «Յայլի» խմբապարը կատարվում էր բազմաթիվ առիթներով, ինչպես նաև տոմարային տոների ժամանակ: Այսպես՝ Բարեկենդան տոնին հաջորդող կիրա-

«Յայլի» պարը. պատմաազգագրական ուսումնասիրության փորձ

ՍԿԻԶԲԸ` ԷԶ 13

կի կամ երկուշաբթի օրերին, երբ ավարտված էր լինում «խան փաշա» ծիսական խաղը, խաղի գլխավոր կերպարը՝ Փաշան իր ընկերների հետ միասին խնջույք էր կազմակերպում։ Երաժիշտների՝ զուռնա-դավալի ուղեկցությամբ կենտ պար էին կատարում ձեռքների շարժանակ, դաշույն բռնած։ Երբեմն ցանկանալով իրենց հնարամտությունը ցույց տալ՝ պարելու ընթացքում հրացանով կրակում էին օդ, իսկ ոմանք էլ՝ դաշույններն արագությամբ ոտների արանքով անցկացնում էին, ծգում վեր և դաշույնի երախակալից բռնում, ապա բերանն էին դնում և շարունակում աղպպես պարել։

Պարը հետաքրքիր է դառնում, երբ կենտ պարին հաջորդում է «Յայլի» խմբապարը։ Պարի մասնակիցներն ընտրում էին պարագլուխ, ապա միմյանց ձեռք բռնելով՝ շրջան կազմում։ Պարի առաջնորդը հրամայում էր երաժիշտներին մոտել պարաշրջան և Նվագել, ապա ձեռքն ամռնելով մի ճիպոտ՝ պարելու հրահանգ էր տալիս։ Պարը սկզբում ունի բավականին դանդաղ տեմպ, որն աստիճանաբար արագանում է և վերջանում արագ թռիչքներով։ Պարի ընթացքում պարագլուխը տարբեր շարժումներ է կատարում, օրինակ՝ ծափ տալիս և պագում, մասնակիցներին մեկի ականջը քաշում, տրեխը հանում, կենդանիների ծայներ արձակում։ Մասնակիցները պարտավոր են արագորեն կրկնել պարագլխի հրահանգները, քանի որ սխալ կատարելու կամ ուշ արձագանքելու դեպքում պարագլուխը ճիպոտով մտրակում էր և հեռացնում պարաշարքից։ Նույն այս նկարագրությամբ «Յայլի տալ» խաղ-պար գրանցվել է Եթևպարագետ Ժենյա Խաչատրյանի կողմից Գորիսի Վերիշեն և Խոտ գյուղերից⁴։

Կանանց կատարմամբ այս պարի եգալի հաղորդություն հանդիպում է Տաթև գյուղում։ Այն կատարվել է միայն կանանց մասնակցությամբ։ Պարագլուխ կինը ինչ տեսակ խաղ կատարել է, մասնակից մյուս կանայք կրկնել են, եթե՝ ոչ, ապա նա իր ձեռքի ճիպոտով հարվածել է։ Պարագլուխ կինը կատարել է «Կենդապար», «Լակզիլ» պար, «Միրգեի» և այլն։ Թվարկած անուններից պարզ է, որ դրանք տարբերվել են տղամարդկանց կատարած գործողություններից⁵։

Ղարադաղում⁶ տվյալ պարը կատարվում էր հարսանեկան ծեսի ժամանակ։ «Յայլի» պարի բռնելածը ճկույթներով էր, կառուցվածքը՝ կիսաշրջանաձև։ Շատերը հանդես էին գալիս այս պարում՝ դրա անչափ ծիծաղաշարժ լինելու պատճառով։ Այստեղ «Յայլի» խմբապարն ուներ օխտը փառդա, այսինքն՝ յոթ պարեղանակի տարբերակ։ Յայլիբաշին՝ պարագլուխը, խմբի հետ պարելով, ծիծաղաշարժ գործողություններ էր կատարում, և բոլոր մասնակիցները ամենայն խստությամբ պետք է ենթարկվեին դեկավարին, կատարեին նրա կարգադրությունները և ընդօրինակեին նրան։ Պարից հեռանալը, խռովելը և Նեղանալը համարվում էր կարգազանցություն։ Այն առավել ծիծաղաշարժ էր դառնում, երբ հաջողվում էր պարի մեջ ներգրավել պարի կանոններից ու գործողություններից անտեղյակ ու անծանոթ մարդկանց։ Նրանք հաճախ լինում էին հեռավոր գյուղերից կամ քաղաքից եկած հյուրեր։ Պարագլուխը կարգապահության համար ձեռքին ունենում էր մտրակ և չենթարկվողներին կամ իր կատարած գործողությունը անմիջապես չվերարտադրողին մտրակում էր ու տուգանքի ենթարկում (հավաքված տուգանքով պարի մասնակիցները վերջում խնջույք էին կազմակերպում)։ Բերենք որոշ օրինակներ գրաբնալի խմբապարից. պարագլուխը զգալանից թաշկինակ էր հանում, անմիջապես պետք է բոլորը թաշկինակ հանեին և կախեին բերանից, թաշկինակ չունեցողները տուգանվում էին։ Այնուհետև պարբաշին պարի ընթացքում շալակում էր տասը-տասներկու տարեկան տղայի, ապա՝ կամփում, աղաղակ առաջացնում, պարի մասնակիցները պետք է օրինակեին, այլապես՝ կտուգանվեին։ Պարբաշին

բարձր հայտարարում էր, «Երեխաները եթե աղվկում են, ուրեմն միջատ կա վրաները, հարկավոր է ստուգել»։ Բոլոր մասնակիցները սկսում էին երեխաների տաբատները հանել, նրանք ամոթից ավելի էին աղվկում, տիրում էր համընդհանուր ծիծաղ։ Այնուհետև թողնելով երեխաներին՝ շարունակում էին պարը, ապա ծալապատիկ նստում, ծաղրում պառռավ կանանց, թե ինչպես են Նիրհելով բուրդ գգում, ճախարակ մանում, գուպա գործում։ Պարի վերջում պարագլուխը սկսում էր հանել անդրավարտիքը։ Նրանք, ովքեր գիտեին նրա կատակները, նախապես երկրորդ անդրավարտիքն էին հագած լինում, իսկ ովքեր անտեղյակ էին, հանում էին անդրավարտիքը կամ էլ տուգանվում։

«Յայլին» պարսկահայերի մեջ նույնպես կենցաղավարվել է. պարզապես այստեղ այն անվանում էին «Ճառաբունի»⁷։ Չանգեզուրի, Ղարադաղի նկարագրված գործողությունները գրեթե կրկնվում են պարսկահայերի մեջ, բայց նաև հանդիպում է այլ զվարճալի գործողություններ նույնպես։ «Ճառաբունի» պարում էին հայ և թուրք երիտասարդները միասին։ Շարքի բոլոր անդամները պարտավորված էին լիովին հնազանդվել իրենց պարագլխին։ Չուռնալիները պարաշրջանի կենտրոնում կանգնած նվագում էին պարի եղանակը։ Նվագողների, հանդիսականների, պարողների աչքերը սևեռված էին պարագլխի վրա։ Պարաշարքի սյանալու ընթացքում՝ երբեմն պարբաշին ճիպոտով հարվածում էր պարաշարքին անգուշորեն մոտ կանգնած որևէ մեկին։ Պարողներից շատերը նույնպես կրկնում էին նրա կատարածները։ Հանդիսականները խուճապահար փախչում էին տարբեր կողմեր՝ աղմուկ բարձրացնելով։ Մեծ ու փոքր, ար ու կին ներողամտությամբ էին ընկալում զվարճաբանական պար-խաղը։

Այնուհետև մի քանի պտույտ անելով՝ պարբաշին իր չոխայի թևն էր հանում, նույնը կատարում էին պարի մասնակիցները։ Ապա պարագլուխը հանկարծակիորեն մի երեխայի թևքից բռնելով, շալակում էր և իր ճիպոտով հարվածում մասնակիցներին, որ նրանք նույնպես երեխաներ գրկեն։ Բայց որտեղից գտնեն, երբ շուրջ բոլորը մեծ կանայք էին։ Պարողները ստիպված շալակում էին պառավ կանանց, երիտասարդ կանանց, երիտասարդ աղջիկների։ Բազմությունը աշխույժության և ծիծաղի մեջ էր գտնվում, երեխաները լացում էին, պառավ կանայք ծիծաղում էին, իսկ զուռնան ավելի ակտիվ էր նվագում։ Այդ ընդհանուր աղմուկի մեջ պարբաշին պառկում էր գետնին և սկսում երեխային համբուրել, մյուսները նույնպես պետք է կրկնեին՝ պառկեցնելով գետնին պառավին, աղջկան և համբուրեին մի քանի անգամ։ Ընդհանուր ծիծաղի ժամանակ, երբ որևէ ծեր մարդ էր անգուշաբար մոտենում պարագլխին, վերջինս թողնելով երեխային՝ ատամներով կախվում էր ծերունու մորուքից, մյուսները ևս պետք է գտնեին ծերունի և ատամներով կախվեին մորուքներից։ Ծերունիների մազերն ատամների արանքներում պահելով՝ մի քանի պտույտ էին պարում, որից հետո պարագլուխը բերանից թափում էր մազերը և հանկարծակի հարձակվում և ատամներով բռնում էր մեկ այլ մարդու հագուստից. պարի մասնակիցները պետք է նույնը կատարեին։

Անդրադառնալով «Յայլի» խմբապարի կատարողական կազմին՝ վերն արդեն նկատեցինք, որ պարին մասնակցում էին այլազգի ներկայացուցիչներ նույնպես։ Այդօրինակ վկայություն հանդիպում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվում՝ Ա. Իսրայելյանի ֆոնդում։ Նկարագրությունների համաձայն՝ Շուշի քաղաքի Ղուժլուղ կոչվող տարածքի բերդի մոտ հայերը և արդբեջանցիները հավաքվում էին «Յայլի» պարելու⁸։ Պարը կատարվում էր նույն սկզբունքով, ինչպես վերը նկարագրված է⁹։ Պարում պարտադիր համարվող բաղադրիչն էր երեխա գրկելը, տաբատ հանելը, մի ոտքի վրա թռչկոտելով պարելը։ Հարկ է Նշել, որ այս պարի եղանակը գրանցվել է Մ. Մուրադյանի և Ս. Դավթյանի կողմից գիտարշավի ընթացքում Ղարաբաղի Հաղորդի շրջանի

Մեծ Մազրա գյուղում¹⁰։ Ինչպես նաև Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվում պահպանվում է Արուսյակ Սահակյանի և Սարգիս Հարությունյանի կողմից ծայնագրված այս պարի եղանակը՝ զուռնադիղի նվագակցությամբ, որը գրանցվել է Նոյեմբերյան կատարած գիտարշավի ժամանակ 1961 թ.։ Այս գիտարշավին մասնակցել են նաև Եթևպարագետներ՝ Ժենյա Խաչատրյանը և Էմմա Պետրոսյանը¹¹։ Նոյեմբերյանի շրջանում այս պարը կոչվում էր «Չուփի տալ»։ Պարի ընթացքում մասնակիցները պետք է կրկնեին պարագլխի շարժումները և գործողությունները։ Այստեղ պարագլուխը աստիճանաբար հանում էր հագուստի մասերը՝ գլխարկ, տաբատ, վերնաշապիկ և այլն։ Ով չէր կատարում պարագլխի գործողությունները, մտրակով հարված էր ստանում¹²։ Հատկանշական է, որ նմանատիպ պար «Չուփի տալ» անվամբ հանդիպում է նաև Դաշկեսանի շրջանի Բանանց գյուղում¹³։

Ղարաբաղի տարածաշրջանի Շուշի քաղաքում հավաքվում էին Քերծի կլիս կոչվող տարածքում։ Պարագլխի օգնականն իր ձեռքին ունենում էր ճիպոտ, և ով ճշգրիտ չէր կատարում պարագլխի շարժումները, վերջինս ճիպոտով հարվածում էր։ Օրինակ՝ գրպանից հանում էր թաշկինակ, արջի նման քայլում, որևէ հանդիսականի երեխային վերցնում գիրկը, անդրավարտիքը հանում։ Ով չէր կատարում հատկապես վերջին գործողությունը՝ դուրս էր գալիս խաղից և պատժվում։

Տվյալ պարագայում դժվար է որոշել «Յայլի» տղամարդկանց պարի ազգային պատկանելությունը, քանի որ երկու ժողովուրդներն էլ տոնակատարությունների, հարսանեկան խնջույքների ժամանակ այն պարում էին։

«Յայլիին» բնորոշ գործողություններով պարեր հանդիպում են այլ բնակավայրերում տարբեր անուններով և պարեղանակներով։ Նոյեմբերյանի շրջանում «Չուփի»¹⁴, Մարտունիում, Աշտարակում «Ղազ-ղագի»¹⁵, Հրազդանում «Ղազ պար»¹⁶, Արարատի մարզի Վերին Աղբաշ գյուղում «Կազե կազ»¹⁷, Ուջանում «Արաբոյի պար»¹⁸։ Ինչպես, օրինակ, Հրազդանի Լեռնանիստ գյուղում պարագլուխը նմանակում էր սագի, բոլոր մասնակիցները պետք է կրկնեին, օրինակ՝ հանում էր կոշիկը, հետո՝ տաբատը, ով չէր կատարում կամ ուշացնում էր, պարագլխի օգնականը մտրակով հարվածում էր և պարաշարքից հեռացնում։ Ուջանում պարագլուխը, բացի թվարկված գործողություններից, կատարում էր նաև չաթմա զարկել (թռիչքներով կքանստել) որոշակի քանակով, ով չէր կատարում կամ կատարում էր քիչ քանակով, մտրակում և պարից հեռացնում էր։

Հոդվածն ամփոփենք որոշ եզրահանգումներով.

1. «Յայլի» խաղ-պարին հատուկ է մրցութային բնույթը, որտեղ ցուցադրվում է տղամարդկանց դիմացկունությունը, հնարամտությունն ու արագ կողմնորոշվելու հատկանիշները։

2. Խաղ-պարի հիմնական գործողությունները, որոնք գրեթե նույնությամբ հանդիպում են վերը նկարագրված տարածաշրջաններում, հետևյալն են՝ կենդանիների նմանակելը, երեխա գրկելը, տաբատ հանելը, ինչպես նաև ամբողջությամբ հագուստի մասերը, աղջիկներին համբուրելը, պառավ կանանց նմանակելը։

3. Կանանց արգելվում էր այս զվարճալի պարին մասնակցել, քանի որ թվարկված գործողությունները հակառակ սեռի վարքագծին հատուկ էին։ Միայն մեկ փաստ է հանդիպում Տաթև գյուղում, որտեղ միայն կանայք էին պարում, այն էլ ոչ տղամարդկանց բնորոշ գործողություններով։

4. «Յայլին», ինչպես վերը նշվեց, բացի Ղարաբաղ, Չանգեզուր, Ղարադաղ տարածաշրջաններից, կատարվում է նաև Նոյեմբերյան, Օշական, Ուջան, Լեռնանիստ, Ձորագյուղ բնակավայրերում նույնպես։ Պարի բնույթը նույնն է, պարեղանակները՝ տարբեր, ինչի արդյունքում այս պարն ունի մի քանի տեղական պարեղանակի տարբերակ։

5. «Յայլի» խմբապարի թվարկված անվանումներից (ըստ տարածաշրջանների) ելնելով՝ առավել հստակ է դառնում, որ տվյալ պարանունները ոչ միշտ են համապատասխան եղել միևնույն կառուցվածքն ու պարածնև ունեցող պարին։ Դրանք հաճախ պայմանական են։ Երբեմն նույնանման պարածնը կարող է ունենալ բազմաթիվ անուններ տարբեր ազգագրական շրջաններում։

Ծանոթագրություն

1. Ուշագրավ է, որ «Յայլի» անվան ներքո բազմաթիվ պարատեսակներ են հանդես գալիս և՛ մենապարեր, և՛ խմբապարեր, և՛ խաղ-պարեր։

2. Հարությունյան Լ., Նշխարներ Արցախի բանահյուսության, Ե., 1991 թ., էջ 371։

3. Լալայեան Ե., Սիսիան, Ազգագրական հանդես, գ. III, 1898 թ., էջ 252-253։

4. Խաչատրյան Ժ., Ծիսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Ե., 2014 թ., էջ 175։

5. Արարատ ամսագիր, կրօնական, պատմական, բանասիրական, պատմական, բարոյական, ԹԻԻ Ի.-տարի Դ., 1871 թ., օգոստոս 31, էջ 231։

6. Հովսեփյան Հ., Ղարադաղի հայերը, հ. I, Ե., 2009 թ., էջ 332-333։

7. Քաջբերունի, Հանապարհորդական նկատողություններ, Ե., 2003 թ., էջ 159-161։

8. Իսրայելյան Ա. Հ., ՀԱԻ ԱԲԱ, մաս 2, N 48, թ. 54-55։

9. Ուշագրավ է, որ Ղարաբաղում Հոլաքավ (խղաքավ) կանացի հիվանդությունը բուժում էին Յայլի եղանակ նվագելով։ Սա այն հիվանդությունն է, երբ կինն անընդմեջ պարելու, շարժվելու ցանկություն ունի։ Բուժման եղանակը լինում է հետևյալ կերպ. ընդարձակ սեյյակում զուռնա նվագող երաժիշտները ինչեցնում են «Յայլի»-ի եղանակը, երկու տղամարդ, հղաքավով հիվանդ կնոջը պարելով, հորում են միմյանց կողմ այնքան ժամանակ, մինչև հիվանդն ուժասպառ հատանալ և ընկնում։ Նշվում է նաև, որ հիվանդը դրանից հետո, օրեր շարունակ պառկած է մնում անկողնում մարմնի սուր ցավերով. (տե՛ս Իսրայելյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղի Փիրգամալ, Նախիջևանիկ գյուղերի ազգագրական նյութեր, Նշվ. աշխ)։ Խղաքավ բուժման պարին անդրադարձել է ազգագրագետ Ժենյա Խաչատրյանը. (տե՛ս Խաչատրյան Ժ., Խղաքավի (դիվախարության) բուժումը պարով, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 10 (454), 1980 թ., էջ 89-96)։

10. Նոտագրությունը տե՛ս Ծիսական պարը հայոց մեջ, Գիտաժողովի նյութեր, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Ե., 2002 թ., էջ 108-109։

11. «Չուփի» պարի վերլուծությունները ամփոփվել են հետևյալ աշխատություններում։ Տե՛ս Խաչատրյան Ժ., Ծիսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Ե., 2014 թ., էջ 173-176։ Петросян Э., Миф об Иннane в свете армянской ритуальной традиции, современные проблемы армянского, русского и зарубежного литературоведения (вопросы филологии. выпуск 2) Ե., 2006 թ., с. 298.

12. Խաչատրյան Ժ., Նշվ. աշխ., էջ 174։

13. Շամամյան Ն., Պարերը Բանանցի հարսանեկան ծիսաշարում, Գարդմանի և Շիրվանի հայության պատմամշակութային ավանդները։ Հանրապետական գիտաժողով։ Չեկուցումներ և զեկուցումների դրույթներ։ Ապրիլ 29-30, Ե., 2016 թ., էջ 142-145։

14. ՀՍՍՀ Նոյեմբերյանի շրջան գիտարշավ, 1961թ., դեկ. Դ. Վարդումյան, ՀԱԻ տուկի 13, լուսանկարներ, N 2158-8։

15. Շամամյան Ն., Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև ԴԱՆ), Արագածոտնի մարզ, գյուղ Օշական, Գեղարքունիքի մարզ, գյուղ Ձորագյուղ, 2012 թ.։

16. Շամամյան Ն., ԴԱՆ, Կոտայքի մարզ, գյուղ Լեռնանիստ, 2011թ.։

17. Շամամյան Ն., ԴԱՆ, Արարատի մարզ, գյուղ Աղբաշ, 2010 թ.։

18. Շամամյան Ն., ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, գյուղ Ուջան, 2010 թ.։

●

Հայոց պարային մշակույթը Ի. դարի հայկական գեղարուեստական եւ վաերագրական ֆիլմերում (հատված)

ՆԱԴԻՆԵ ՀԱՄԱՄՅԱՆ

Ներածութիւն

Ի. դարի հայկական սինեմայի մի շարք գեղարուեստական եւ վաերագրական ֆիլմերում առկայ են բազմաբնոյթ պարեր, որոնք տուեալ ժամանակաշրջանի պարարուեստի ուսումնասիրութեան համար որոշակի նիւթ են հանդիսանում:

«Հայֆիլմ» կինոստուդիայի գործունեութեան սկզբնական շրջանում (1923) հայ կինօնեմոգրֆերը տարբեր ֆիլմերում նկարահանել են նաեւ ազգային սովորոյթներ, որոնց համակարգում նաեւ՝ ժողովրդական պարեր: Այս առումով «Հայֆիլմ»-ի հրապարակած մի շարք ֆիլմերի հատուածները արժեքաւոր եւ փաստացի նիւթ են պարարուեստի ուսումնասիրութեան համար:

Այս յօդուածի հիմնական նպատակն է ի մի բերել եւ համակարգուած ձեւով ներկայացնել տուեալ ժամանակաշրջանի գեղարուեստական եւ վաերագրական ֆիլմերում դրսեւորուող պարային նմուշները: Ի. դարի ընթացքում պարերի գրանցումներն Հայաստանում հիմնականում իրականացուել են ժամանակաշրջանին բնորոշ այլ մեթոդներով, ուստի նկարահանուած պարերի գրանցումները սակաւ են: Այդ առումով կարելի է նիւթի ամբողջացումը եւ դրա հիման վրայ յետագայ ուսումնասիրութեան իրականացումը, որպէս տուեալ ժամանակաշրջանի կատարողական արուեստի վաերական սկզբնաղբիւր:

Վերոնշեալից ելնելով քննարկում են այն պարային նմուշները, որոնք պատկերուել են Համօ Բեկնագարեանի (1891-1965), Հենրիկ Մալեանի (1925-1982), Արման Մանարեանի (1929-2016), Ժիրայր Աւետիսեանի (1927-2011), Ֆրունզէ Դովլաթեանի (1927-1997), Էդմոն Զեօսեանի (1936-1994), Արտաւազ Փելեշեանի (ծն. 1938) եւ Արա Վահուհու (ծն. 1956) ֆիլմերում:

Պարերը հայ գեղարուեստական ֆիլմերում

«Հայֆիլմ»-ի գործունեութեան առաջին շրջանը նշանաւորում է Համօ Բեկնագարեանի ֆիլմերով, որոնցից Նամուսում, Պէպօում, Չանգեզուրում կան պարային տեսարաններ:

Չանգեզուր

Բեկնագարեանի Չանգեզուր ֆիլմում (1938) պարային տեսարանները երկուսն են: Երկու

տեսարաններում էլ մենապարողը Արմեն է: Դրանցից առաջինը «Արծուապար»-ը, նա պարում է նախքան կռուի սկսելը եւ լեռան բարձունքից նետուելը: Արմենը պարում է ոտքերի խաչածեւ, թռիչքային շարժումներով, իսկ ձեռքերը՝ հորիզոնական դիրքով կողք են տարածուած: Մենապարողը նաեւ պտոյտներ է կատարում իր առանցքի շուրջ:

«Արծուապար»-ը հաւանական է, որ Չանգեզուրի շրջանին բնորոշ պար է: Այս պարը կրկին տեսնում ենք Արմենի զոհուելուց առաջ, երբ խմբապետ Սաքօս ատրճանակը պահում է նրա վրայ եւ ստիպում պարել: Արմենը պարի ընթացքում անսպասելիօրէն գրկում է խմբապետ Սաքօյին եւ նետում լեռան բարձունքից՝ իր հետ անդունդ տանելով նրան:

Յայտնի են դէպքեր, երբ թշնամին զոհաբերուողին սպանելուց առաջ ստիպում է պարել, ինչպէս օրինակ թուրք հրոսակների առաջ յոյն երիտասարդ աղջիկներն ու կանայք պարում էին հին յունական «Ռոմայկա», նախքան ժայռից իրենց նետելը¹: Նմանատիպ երեւոյթ պատահուել է նաեւ Ատոմ Էդոյեանի Արարատ ֆիլմում (2002). իրական փաստերի վրայ կառուցուել է այն տեսարանը, որտեղ հայ աղջիկներին մերկացնում ու մեռնելուց առաջ բռնի ստիպում են պարել: Ազգագրական գիտարշաների ընթացքում մեր կողմից նմանօրինակ նիւթեր եւս գրանցուել են: Մեն եղեռնի ժամանակ թուրք բարբարոսները նախքան սպանելը հայ աղջիկներին ստիպել են պարել, յատկապէս «Իւրի-իւրի» պարեղանակի ներքոյ, ինչն էլ պատճառ է դարձել, որ բաւականին երկար ժամանակ այդ պարեղանակը չնուազեն հայկական հարսանիքներում²:

Եզրակացութիւն

Այսպիսով՝ Ի. դարում նկարահանուած ֆիլմերում տեսնում ենք այնպիսի պարեր, որոնց մի մասը այսօր չի կատարում կենցաղի մէջ, մի մասն էլ ձեւափոխուած է: «Հայֆիլմ»-ի նկարահանած նշուած ֆիլմերում պատկերուած պարային տեսարանները տուեալ ժամանակաշրջանի պարային մշակոյթի վաերական աղբիւր են հանդիսանում:

Ծանօթագրութիւններ

- Curt Sachs, The World History of the Dance, New York, 1937, էջ 5:
- Ն. Շամամեան, ԴԱՆ, «ՀՀ Արագածոտնի, Արարատի, Գեղարքունիքի մարզեր, 2009-2013»:

Պարը կերպարվեստում

Պարը մեր բնականոն կյանքի շատ երևույթների նման խոր ակունքներ ունի: Այն ձևավորվել է սկսած անտիկ ժամանակներից և շարունակաբար ընթացել մարդկային քաղաքակրթության զարգացմանը զուգահեռ: Այդ ընթացքը հավերժական է, կենսականորեն պահանջված: Հեռավոր ժամանակներից սկսած՝ թե՛ ծիսակատարությունների, թե՛ հուզական (ուրախության, տխրության և այլն) զգացումների արտահայտման առումով պարը գրավոր ձևով մեզ է ներկայանում գեղանկարչության և քանդակագործության միջոցով: Աշխարհի ամենատարբեր անկյունների քարանձավային տարածքներում, գաղտնաբաններում, մութ պոռնիում և այլևայլ տեղերում այսօր էլ պատերի, առաստաղների վրա հանդիպում են տասնյակ հազարավոր տարիներ առաջ ածխով, այլ գծող, նկարող նյութերով արված նկարների, քանդակային պատկերներ, որոնք բազմաթիվ ու բազմազան են և շատ հետաքրքիր: Հարցը, թե պարն ու կերպարվեստն ի՞նչ կապի մեջ են կամ երբևէ կապի՞նք, միանգամայն ավելորդ է: Դրանց կապն ուղղակի է՝ քանի որ հանդես են եկել իրար հետ՝ համատեղ: Կա այսպիսի միտք, որ մարդկային էթնոսի ձևավորման վաղնջական ժամանակներում անգամ, ինքնակարևոր էր նրա համար ֆիզիկական անվտանգությունը, նույնքան էլ նա մշակութային պահանջ ուներ: Բնականաբար՝ վերջինում անփոխարինելի դեր են ունեցել պարն ու կերպարվեստը: Դրա համար էլ, խիստ շահագրգիռ, մարդը պարի միջոցով արտահայտած իր ուրախություններն ու հույզերը նպատակադրել է պահել-պահպանել ու փոխանցել հաջորդ սերնդին, որի համար լավագույն միջոց է հանդիսացել կերպարվեստը: Անգամ գիր, գրավոր միտք ունենալուց հետո էլ մարդկային կյանքում տեղի ունեցող շատ ու շատ անցուդարձեր շարունակվում են արձանագրվել-մեկնաբանվել կերպարվեստի տված հնարավորություններով, նրա միջոցով: Մենք էլ՝ հայ ժողովուրդը, այս հարցում յուրովի ենք՝ սկսած հին դարերից մինչև հիմա: Մեր երկրի բազմաթիվ պարածաշրջաններում Արագած լեռ, Գեղամա լեռներ, Ուխտասար, Սևան և այլն, հազարավոր տարիներ առաջ մեր հեռավոր նախնիներն իրենց խոհերն ու ապրումները դաշտ են ժայռերի, ժայռաբեկորների վրա, որոնք այսօր ժայռապատկեր անվանում են կրում: Դրանց թեմատիկան մարդկային մտքի ամենատարբեր դրսևորումներն են, որոնց մեջ իր ուրույն տեղն է գտել նաև պարը: ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի կողմից 1970 թ. հրատարակված «Հայաստանի հնագույն հուշարձանները» շարքի առաջին հատորում, որը նվիրված է Սյունիքի ժայռապատկերներին, ուղղակիորեն արձանագրված է այսպես. «Մեր հեռավոր նախնիների կերտած զարմանալի գեղեցիկ արվեստի կենսախայտ, երվանագեղ պատկերներում իրենց արտացոլումն են գտել պաշտամունքային, ծիսական պարի տեսարանները. բնության, պտղաբերության, բուսական և կենդանական աշխարհի աճի, որսի և այլնի մեջ հաջողության

հասնելու հմայական գործողությունները, պարերը, թատերականացված պարային ներկայացումները: ...Ակնբախ է նախնադարյան նկարչի ցուցաբերած մարդկային մարմնի իմացության, պարային շարժումների, պարային ճկուն դիրքերի վարպետորեն պատկերումը: Կոմպոզիցիոն պատկերներում վերարտադրված են թև-թևի տված, մեկական ձեռքերով իրար բռնած, մյուսները դեպի կոնքերը բերած դիրքով զուգապարի, ինչպես նաև խմբապարի, շուրջպարի տեսարաններ» (էջ-30): Այդ հատորում արտացոլված տեսարանները լիարժեք ապացույցն են այն բանի, որ պարն ու կերպարվեստը զուգահեռաբար են զարգացել՝ միաժամանակ լրացնելով իրար: Եվ այսպես՝ պարն ու կերպարվեստը, որպես մեր մշակույթի կարևորագույն մաս, համատեղ եկել հասել են մեր օրեր, ու պիտի իրար հետ էլ շարունակեն հարստացնել մեր ազգային մշակույթի գանձարանը: Պարը, պարողները, հատկապես պարուհիները միշտ էլ ոգեշնչել են նկարիչներին: Նրանց ոգեշնչում կերպարանք է ստացել իրենց կտավներում: Ինչպես համաշխարհային կերպարվեստում, այնպես էլ հայկականում այն իր դրսևորումն է ունեցել: Հարկ եմ համարում բերել մի քանի օրինակ այսօվա մեր նկարիչների աշխատանքներից, որոնցում պատկերված են հայկական պարի տեսարաններ: «Սովետական գրող» հրատարակչությունը 1983 թ. թողարկել է Առաքել Պատրիկյանի աշխատասիրությամբ «Հայկական տարազ» հարուստ ալբոմը, որում տեղադրված է նաև նկարիչ Ս. Սաֆարյանի «Չանգեզուրի կանանց պարը» նկարները կտավը: Ավանդական զանգեզուրյան տարազով լեռնցի հպարտ հայուհիների պարն իր մեջ նազանքի և խոր կանացիության հետ մեկտեղ, կրում է նաև ուժ, վեհույթյուն, վստահություն և հպարտություն՝ ներկայացնելով զուտ հայ ազգայինը: Պարը, իր կախարող կտավներում, պատկերել է նաև մեր ժամանակների հայ հանճարեղ նկարիչ Մարտիրոս Սարյանը: 1923 թ. հեղինակած «Հայաստան» վերտառությամբ նկարում պատկերված է Գորիսի կանանց խմբային պարը՝ Գորիս գյուղի տներից մեկի կտուրին: Ստեղծած սքանչելի պատկերի ֆոնին զանգեզուրյան անկրկնելի բնաշխարհի նշխարներն են՝ քարափներն ու քարաբուրգերը, ծերպերն ու նեղիկ բացատանման բացվածքները՝ զարդարող բուրումնավետ թփերով ու ծառերով, հեռվում մեր հավատի տուները՝ եկեղեցին: Այս ամենը պարզ, միաժամանակ խորը պատկերացում են տալիս մեր երկրի այդպիսի անկրկնելի հատվածում ապրող ու ստեղծագործող մարդկանց մասին, ընդգծում նրանց անսահման սերն ու նվիրվածությունը հայրենիքին, հող ու ջրին: (Մ. Տարյան, Избранные произведения, Москва, Советский художник-1983, թիվ-83): Գծանկարային իր հանճարեղ գործերի շարքում հայ մեն ճարտարապետ և քանդակագործ Արա Հարությունյանը 1973 թ. պատկերել է նաև պարը՝ ցայտուն ձևով ցույց տալով կանացի պարային շարժումների գեղեցկությունն ու նրբագեղությունը, պատկերված ու շարժումների ներքին հզոր էներգետիկան: Օրինակները կարելի է շարունակել՝ բալետային ներկայացումների կերպարվեստային պատկերավորումներով և բազմաթիվ այլ ոլորտներում պարային էլեմենտների օգտագործման կամ կիրառման տեսարաններով, սակայն ասվածն էլ բավական է՝ համոզվելու, որ հայ մշակութային կյանքում պարն ու կերպարվեստն իրենց կարևոր տեղն են զբաղեցնում և հանդես են գալիս իրար հետ սերտորեն կապված:

ՍԻԼՎԱ ՍԱՄՏՐՅԱՆ
ԳՈՐԻՍԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԴԱՍԱԽՈՍ

Ոգեշունչ պարեր՝ հայոց պետականության խորհրդանիշի շուրջ

2021 թ. հունվարի 17-ին Կապան-Ճակատեն ճանապարհի հարակից բարձունքի վրա (Կապանի համայնքապետ Գևորգ Փարսյանի նախաձեռնությամբ) բարձրացվեց Հայոց եռագույնը (30 մ բարձրությամբ և 40 քառակուսի մետր մակերեսով):
Իսկ 2022-ի օգոստոսի 22-ին՝ Կապանի օրվան նվիրված միջոցառման շրջանակում, հարյուր կապանցի շուրջպար բռնեց Հայոց եռագույնի շուրջ:

Այսպես են մեր գավակները մեկնում Հայոց հայրենիքը պաշտպանելու

Կիսատված Շուռնուխը նաև պարով է ապրում

Շուռնուխում 30 մետրանոց մեծ եռագույն բարձրացվեց

Շուռնուխի սահմանամերձ բնակավայրում հանդիսավորությամբ բարձրացվեց հայկական եռագույնը, որը ծածանվում է 30մ բարձրության վրա: Դրոշի բարձրացումն ուղեկցվել է հանդիսավոր միջոցառումներով: Մատուցվել է մատաղ, Գորիս խոշորացված համայնքի բոլոր բնակավայրերը ներկայացել են ավանդական կերակուրներով: Շուռնուխում ամբողջ օրը նաև մշակութային հետաքրքիր նախաձեռնություններ են իրականացվել:

9 ՄԱՐՏԻ 2021 Թ.

Պարարվեստի երախտավորները Սյունիքում

ՍԻՍԻԱՆ

Առաջին հերթին կուզենայինք նշել Արծրուն Նավասարդյանի մասին. ծնվել է 1919 թ. Ուզ (Ույծ) գյուղում: Չորրորդ դասարանից տեղափոխվել է (հորեղբոր հետ) Բաքու և ուսումը շարունակել այնտեղ: 1939 թ. ավարտել է պատմության ֆակուլտետը, միաժամանակ մասնակցել է պարարվեստի դասընթացների: 1939 թ. զորակոչվել է բանակ և ծառայել մինչև 1947-ը՝ մասնակցելով Հայրենական մեծ պատերազմին: Այնուհետև վերադարձել է Սիսիան, ամուսնացել, աշխատել մանկավարժության ոլորտում. երեկոյան դպրոցի տնօրենն էր, քաղաքի թիվ 1 միջնակարգի պատմության ուսուցիչը:

Մանկավարժական գործունեությանը զուգահեռ պարի խմբակներ է կազմակերպել շրջանի դպրոցներում և մասնակցել բազմաթիվ միջոցառումների՝ հանրապետության ու շրջանի մասշտաբով:

1971 թ. նշանակվել է Սիսիանի շրջափորի դի գործնական կուլտուրայի բաժնի վարիչ և աշխատել մինչև 1978-79 թվականներ: Այդ պաշտոնում ավելի մեծ հնարավորություն ունեցավ զբաղվելու պարարվեստով: Կարողացավ ստեղծել 60 հոգուց բաղկացած պարի խումբ, որը ժամանակի ընթացքում արժանացավ «Ժողովրդականի» կոչման և մեծ համբավ ձեռք բերեց ամբողջ հանրապետությունում:

Արծրուն Նավասարդյանից հետո կու-

Գարմիկ Խաչատրյան

տուրայի բաժինը ղեկավարեց Վալերի Բալյանը, ում նախաձեռնությամբ էլ պարային համույթի ղեկավար հրավիրվեց (Գյումրիից) Համլետ Բազրատունյանը: Նա 1970-ականների վերջին եկավ Սիսիան ու մի քանի տարի գլխավորեց պարի համույթը:

Գյումրիի պարարվեստի դպրոցի ներկայիս տնօրեն Սամվել Գասպարյանի պատմելով՝ Համլետը Սիսիանում հրաշալի խումբ էր ստեղծել: Այդ խումբը հյուրախաղերով եղել է նաև Գյումրիում:

1980-ականների սկզբին Համլետը վերադարձել է Գյումրի և զբաղվել իր մասնագիտությամբ, որից հետո մշտական բնակության է տեղափոխվել Խարկով. այնտեղ էլ մահացել է 6-7 տարի առաջ:

Արծրուն Նավասարդյան

Արտյուշա Կարապետյան

Բորիկ Հարությունյան

Էդվարդ Մանուկյան

Համլետ Բաբայան

Համլետ Երիցյան

Սիսիանի պարի համույթն այնուհետև ղեկավարել է Վարուժան Գրիգորյանը (նրա հետ մեր զրույցը՝ համարում):

Վարուժան Գրիգորյանի գործունեությունը Սիսիանում ուղագրավ է մեկ այլ առումով ևս. նրա, Վալերի Բալյանի և Շիրս Դավթյանի ջանքերով 1986 թ. Սիսիանում բացվեց պարարվեստի դպրոց, որը եզակի երևույթ էր Սյունիքի ամբողջ տարածաշրջանում:

Վարուժան Գրիգորյանին փոխարինել է Համլետ Բաբայանը՝ Սոկոլը, ով «Սյունիք» անունով պարային համույթը ղեկավարեց մինչև 2013 թվականը:

Այդ ընթացքում 2004 թվականից, Համլետ Բաբայանը ղեկավարել է նաև Սիսիանի Համո Սահյանի անվան մշակույթի կենտրո-

նը: «Սյունիք» համույթը, Համլետ Բաբայանի ղեկավարությամբ, մեծ դեր է խաղացել Հունաստանի Նեա Չմիրնի քաղաքի հետ 2001 թվականից սկիզբ առած բարեկամության կայացման ու ամրապնդման գործում: 20 հոգուց բաղկացած համույթը երեք անգամ այցելեց Աթենքին հարակից այդ քաղաք և ելույթներ ունեցավ:

ԳՈՐԻՍ

Ըստ Յուրի Ջավահիրյանի և Արկադիա Մանուցյանի՝ առաջին պրոֆեսիոնալ պարի խումբը Գորիսում ձևավորվել է 1950-ականներին՝ Կովա անունով մի պարուսույցի ղեկավարությամբ, ազգանունը չեն հիշում: Եր-

Կապանի պարարվեստը 1960-80-ականներին

Հովհաննես Թադևոսյան

Ղուկաս Ղուկասյան

Ռազմիկ Ղազարյան

Ռաֆիկ Աղաջանյան

Վարուժան Գրիգորյան

Վլադիմիր Կարապետյան

Օնիկ (Հովհաննես) Ավագյան

Լանից էր եկել, երեք-չորս տարի աշխատեց և վերադարձավ մայրաքաղաք:

Արկադիա Մանուցյանը հիշում է առաջին պարի խմբի անդամներից մի քանի հոգու՝ Ռաֆիկ Աղաջանյան, Ռազմիկ Ղազարյան, Հայկազ (հետագայում կարճ ժամանակով դարձավ Գորիսի քաղխորհրդի նախագահ), Գագիկ (Ճուխարձակի. մականունը ստացել էր չափազանց ակտիվ դերակատարության և արագ շարժումների պատճառով), Զարիկ և (հետագայում իր կին) Ավարդ, Ժորա (Տմբը, ով հետագայում պարային հիանալի համույթ ստեղծեց Ստեփանակերտում), Բորիկ, Գիչունց Արտաշ...

Վովան հասցրեց իրեն փոխարինողներ պատրաստել՝ Ռաֆիկ Աղաջանյան (Ակիմով),

Ռազմիկ Ղազարյան:

խմբում մինչև 16 պարող կար:

Ժամանակակիցները շատ լավ են հիշում Ռաֆիկ Աղաջանյանին (դալլաք Վաղարշապի որդին էր, մայրը՝ Չաբեյ, կինը՝ գործակատար Ամայա Միրաքյան, երկու զավակ են ունեցել, դուստրը՝ Ռուզան, Ներկայումս բնակվում է Գորիսում): Ռաֆիկը կյանքից հեռացավ 35 տարեկանում ուժեղի ծաղկման շրջանում (1939-1974 թթ.):

Պարի խումբը սկզբնական փուլում գործում էր Ժողգործիքների խմբի կազմում: Ժողգործիքների խմբում էին Ապավենը (քամանչա), Թառչի Վալդը (Վոլոդյա Մինայան), Թառչի Աթան, Արտուշ Հակոբյանը (հետագայում Գորիսի կուլշրջկոմի բաժնի վարիչ),

Քթանիկ Ազոն (Արկադիա Մանուցյանը), Ժորա Սարգսյանը (քամանչա), Արմիկ Տոռոզյանը և ուրիշներ...

Ռազմիկ Ղազարյանը 1970-ականներին էր ղեկավարում շրջանային մշակույթի տան պարի խումբը, նաև նվագում էր: Ռ. Ղազարյանը ծնվել է 1943-ին, Գորիս քաղաքում: Պարարվեստում առաջին քայլերն արել է պարուսույց Վովայի և Ռաֆիկ Աղաջանյանի ղեկավարությամբ: Պարարվեստի հանդեպ սերը միշտ ուղեկցել է նրան: Նշանակալի է նրա ավանդը հայրենի քաղաքի ու հարակից գյուղական բնակավայրերի՝ 1970-80-ականների մշակութային կյանքում, մասնավորապես պարի ուսուցման ու զարգացման գործում: Գորիսի շրջանային մշա-

կույթի տնից բացի երգի-պարի ինքնագործ խմբերի ղեկավար է եղել Գորիսի տրիկոտաժի ֆաբրիկայում, Շինուհայրի ռետինե կոշիկների գործարանում: Նրա ղեկավարած համույթները պարբերաբար հանդես են եկել շրջանի բնակչության առջև, իսկ տրիկոտաժի ֆաբրիկայի պարի համույթը մասնակցել է 80-ականներին կազմակերպված «Երաժշտական Գորիս» հեռուստանախագծին: Կյանքից հեռացել է 1997 թվականին:

1977-79 թթ. պարարվեստը Գորիսում ղեկավարում էր Ղուկաս Ղուկասյանը (նրա հետ հարցազրույցը՝ համարում):

Մինչ այդ՝ կարճ ժամանակով, Երևանից գալիս և պարի խմբին օգնում էր ճանաչված պարուսույց Հովհաննես Թադևոսյանը, որի հուշերը նույնպես ներկայացնում ենք:

1980-81 թթ. Գորիսի պարային համույթը ղեկավարում էր Համետ Երիցյանը՝ Վանաձորից (նրա գործունեության մասին որոշ տեղեկություններ հայտնեց տիկինը՝ Թամարան, ով քանիցս այցելել է Գորիս): Համետ Երիցյանը ծնվել է 1942 թ. Ստեփանավանում: Ժամանակին եղել է Կիրովականի «Հորովել» երգի-պարի համույթի մենապարող, Կիրովականի պարային համույթի ղեկավար, բեմադրել է բազմաթիվ պարեր: Չարմանալիորեն նրա կենսագրության մեջ բացակայում է տեղեկությունը գորիսյան գործունեության մասին: Պարարվեստի ոլորտում ունեցած նշանակալից ծառայությունների համար արժանացել է «Մովսես Խորենացի» մեդալի: Մահացել է 2021-ին՝ կորոնավիրուսի համաճարակի ժամանակ:

1982-87 թվականներին գորիսյան պարարվեստը ղեկավարում էր Օնիկ (Հովհաննես) Ավագյանը, որի գործունեության մասին առավել հանգամանակից տեղեկություններ են հրապարակվում համարում:

Ըստ Յուրի Ջավահիրյանի՝ «**Այդ պարուսույցները և պարողները Գորիսի նախնիքն էին**»:

ՄԵՂՐԻ

Ըստ Մեղրու համայնքապետարանի՝ մշակույթի ոլորտի պատասխանատու Սվետլանա Մանուչարյանի՝ Մեղրու պարարվեստի պատմության մեջ մնայուն հետք է թողել Վլադիմիր Կարապետյանը:

Վլադիմիր Կարապետյանը սովորել է Երևան քաղաքի պարարվեստի ուսումնարանում: Պարել է Երևանի Երկաթուղայինների մշակույթի կենտրոնի պարի համույթում և արժանացել բազմաթիվ պատվոգրերի, ինչպես նաև դափնեկրի կոչման:

Ուսումն ավարտելուց հետո վերադարձել է ծննդավայր և սկսել իր աշխատանքային գործունեությունը: 1977-1988 թվականներին աշխատել է Ագարակի ՊՄԿ-ի մշակույթի պալատում՝ որպես պարի համույթի ղեկավար:

Տաղանդավոր պարուսույցի ղեկավարած պարի համույթը մասնակցել է բազմաթիվ փառատոների Կապան, Գորիս և Երևան քաղաքներում:

1983 թվականին Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհրդի (ՀԱՄԽ) կողմից Վլադիմիր Կարապետյանի պարի համույթին շնորհվել է «Ժողովրդական պարի համույթ» կոչումը:

1985 թվականին համույթը ելույթներ է ունեցել Մոսկվայում, Գերմանիայում և Հայաստանի բազմաթիվ բնակավայրերում ու արժանացել հանդիսատեսի ջերմ ընդունելության:

Վլադիմիր Կարապետյանի սաներից երկուսը, ավարտելով վերջինիս ղեկավարած համույթը, շարունակել են ուսանել պարարվեստի ոլորտում:

Մեղրու պարարվեստի նվիրյալների մասին սույն համարում հանգամանակից խոսք է ասում Սիրուն Սարգսյանը:

ԿՄՊՍ

Պարարվեստը հարուստ պատմություն ունի Կապանում: Հատկապես ակնառու է Գառնիկ Խաչատրյանի, Բորիկ Հարությունյանի, Արտյուշա Կարապետյանի դերակատարությունը:

Սուսաննա Մարտիրոսյանի հոդվածը, որ նույնպես ներկայացվում է սույն համարում, հանգամանակից տեղեկություններ է հաղորդում պարարվեստի նվիրյալների մասին:

ՍՍՍՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Գառնիկ հաչատրյանի
առաջին խումբը

Կապանի պարարվեստի նվիրյալները

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Իմ կյանքում եղել են մարդիկ, ովքեր ապրել և ապրեցրել են մի քանի հայրենատեր ու հայասեր սերունդ: Այդ դաստիարակության կենտրոնաձիգ ոլորտը հայկական մշակույթն էր՝ երաժշտությունն ու պարը:

Իմ խոսքը № 27 գիշերօթիկ դպրոցում գործող պարի դպրոցի մասին է: Այո, դպրոց դպրոցի մեջ: Միայն 2 խոշոր անհատականության՝ Ավիս Էլյանի (գիշերօթիկ դպրոցի տնօրեն) և Երաժիշտ, Երգահան, տաղանդաշատ Գառնիկ հաչատրյանի մեծ ջանքերով այն դարձավ մշակութային երևույթ: Այդ մասին հետագայում անդրադարձ կատարեցին

արտասահմանյան հայերի համար «Սփյուռք-Հայաստան» ռադիոհաղորդումները և ժամանակի լրատվամիջոցները, որոնք պատմում էին դպրոցի յուրահատուկ պարի անսամբլի մասին: Այդ անսամբլում բեմադրություններ է արել ՀԽՍՀ մշակույթի վաստակավոր գործիչ, բալետմայստեր Արտյուշա Կարապետյանը (Թաթուլ Ալյունյանի անվան Երգի-պարի պետական անսամբլի պարային խմբի ղեկավար և պարուսույց):

1967 թ. հոկտեմբերին 120 հոգանոց խումբը՝ երգչախումբը և պարի անսամբլը միասին, մեկնեցին Երևան՝ մասնակցելու Հոկտեմբերյան հեղափոխության 50-ամյակին նվիրված ժողովրդական արվեստի համամիութենական փառատոնին: «Սյունիք պոլիտը», որը բեմադրել էր բալետմայստեր, ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստ Արտյուշա Կարապետյանը, արժանացավ փառատոնի գլխավոր մրցանակին՝ ոսկե մեդալի և դափնեկրի կոչմանը: Առաջին անգամ երգչախմբի հետ իրականացվեց պարային կոմպոզիցիա Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի ու բալետի թատրոնի բեմում: Դրան հաջորդեց երգչախմբի ելույթը, որը կատարում էր Արմեն Տիգրանյանի «Անուշ» օպերայի նախերգանքը՝ քառաձայն: ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Էմմա Ծատուրյանը՝ որպես փառատոնի ժյուրիի ղեկավար, անձամբ հանձնեց մրցանակը: Բոլոր դափնիները վաստակած վերադարձանք Կապան:

Անսամբլի խաղացանկը հարստացավ Էդուարդ Մանուկյանի բեմադրած «Հոտաղների պար», «Ձկնորսների պար», «Ծամերով պար», «Մոլորվական պար», «Ուկրաինական պար», «Քոչարի», «Բերդ» և հայկական այլ ազգագրական պարերի շարանով: Այս խաղացանկով անսամբլը շրջագայում էր Հայաստանի քաղաքներով, ելույթ ունենում Կապանի բոլոր միջոցառումների ժամանակ:

Շարունակվեց պատմությունը, եկան հաջորդ սերունդները՝ փոխարինեցին

ավագներին, և ամենակարևորը՝ նրանցից շատերը Գառնիկ հաչատրյանի գործի շարունակողներն էին:

Ալբերտ Պետրոսյանն ընդունվեց պարարվեստի ուսումնարան և, միաժամանակ, դարձավ Հայաստանի պարի պետական անսամբլի պարող: Հետագայում ղեկավարեց նաև Կապանի Նորաբաց մշակույթի պալատի պարի խումբը և զուգահեռ բեմադրեց պարեր Կապանի պրոֆտեխուսումնարանի պարի անսամբլում, որի ղեկավարը Բորիկ Հարությունյանն էր: Մարդ, ով մի քանի պարի համույթներ ստեղծեց Կապանում, ավելի քան 40 տարի ղեկավարեց Կապանի մշակույթի կենտրոնի պարի անսամբլը: Նրա հայրենանավեր գործերին կանդադառնանք քիչ անց:

1978 թ. Հայաստանում տոնվում էր Հայաստանի Ռուսաստանին միանալու 150-ամյակը: Կապանի շրջանային կուլտուրայի բաժնի վարիչ Մուշեղ Համբարձումյանը հրավիրում է Գառնիկ հաչատրյանին և Բորիկ Հարությունյանին՝ գործող պարի անսամբլում բեմադրություն իրականացնելու: Բեմադրությունը նվիրված էր Հայկ Բժշկյանցին՝ Գային, ով Վլադիմիր Լենինին հեռագրում է Նրա ծննդավայրն ազատագրելու մասին: Գայի դերում Բորիկ Հարությունյանն էր: Կոմպոզիցիան բեմադրված էր երգչախմբի հետ՝

Գայ, անվախ, դու մեր քաջ զորավար,

Դու հայոց ազգի անպարտ զորավար:

Բեմադրությունը ժողովրդական ստեղծագործության համամիութենական 3-րդ փառատոնում հաղթող ճանաչվեց՝ նվաճելով «դափնեկիր» կոչումը և արժանացավ ոսկե մեդալի: Հիշարժան է, որ այս կոմպոզիցիան ներկայացվեց նաև Կապանում՝ Դավիթ Բեկի արձանի բացման ժամանակ:

Կապանի աստեղային օրերից մեկն էր՝ Դավիթ Բեկը մեր մեջ էր, իսկ դա նշանակում էր, որ պայքարի ոգին անմար է:

Եկան 80-ականները...

Մի տխուր դիպվածի առումով (հրդեհվել էր մշակույթի պալատի առաջին մասնաշենքը, բեմը վերածվել էր ածխակույտի, այրվել էին ռոյալները, Նստրադային գործիչները, բեմական հագուստները) հրավիրվեցի կուսընթացի և նշանակվեցի մշակույթի ու տեխնիկայի պալատի տնօրեն: Սկսվեց վերականգնման տղնաջան աշխատանքը: Չուզահեռ պիտի իրականացվեր ստեղծագործական կոլեկտիվների Նորացման, վերափոխման և նոր փուլի անցնելու գործընթացը: Գլխավորը, իհարկե, ազգային մշակույթի ակունքներին անդրադառնալն

էր, այն պահպանելն ու հանրահռչակելը:

Այդ գործը գլուխ բերելը լի էր խոչընդոտներով: Դեռ ԽՍՀՄ-ն էր իր կոռ գաղափարախոսությամբ, և ազգային առաջ մղելը լի էր վտանգներով՝ ընդհուպ մինչև աշխատանքից ազատվելը: Բայց ես էլ Գառնիկ հաչատրյանի սաներից էի, ու իմ առաջ խնդիր էի դրել Նպաստել հայ արվեստի զարգացմանը, և ոչ միայն: Հնարավորինս ամեն ինչ արվեց հայ արվեստը Մոսկվա, Դոնեցկ, Կիև և Սիբիր «արտահանելու» համար: Մշակույթի պալատի խմբերը ելույթներ ունեցան վերոնշյալ քաղաքներում: Այդ ամենը հնարավոր էր իրականացնել միայնաբերով նվիրյալներին: Այստեղ է, որ սկիզբ դրվեց մի հրաշալի ստեղծագործական բարեկամության, որի անդամներին էին՝ Բորիկ Հարությունյան, Արմեն Պետրոսյան, Անահիտ Բադասարյան, Վարդիթեր Գասպարյան, Ֆելիքս Հայրապետյան, Շամիր Հարությունյան, Ալբերտ Ասատրյան, Աշոտ Բեգլարյան:

Բայց այստեղ հարկ եմ համարում անդրադառնալ Բորիկ Հարությունյան պարուսույցի, պարարվեստի նվիրյալի կերպարին, ով Կապանում պարարվեստի ոլորտի ամենավառ դեմքերից էր: Ստեղծեց 3 խումբ՝ ավագ, միջին և կրտսեր: Հենց այդ տարիներին էլ ի հայտ եկան այն լավագույն պարողները (Աշոտ Հակոբյան և ուրիշներ), ովքեր հետագայում շարունակեցին պարարվեստի զարգացման գործը: Առանձնահատուկ սիրով նշում եմ անսամբլի մենապարուհի Մելանյա Մարտիրոսյանի անունը, ով ավարտեց հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարի բաժինը, վերադարձավ Կապան և այսօր, առանց Մելանյայի գործունեության, անհնար է պատկերացնել կապանյան և քաջարանյան պարարվեստը:

Մշակույթի պալատի ավագ խմբի պարի անսամբլը պարտադրաբար էր ելույթներին, բայց որակյալ բեմական կոստյումների հարցը չէր լուծվում: Հարկավոր էին ազգային տարագի ելույթներ, որպեսզի մեզ թույլատրեին պատվերներ տալ «Նոր տարագ» կարի արտադրամասին. հանրապետության միակ կարի արտադրամասն էր, որ հագուստներ էր կարում պարի պետական անսամբլների համար...

ՀԽՍՀ վաստակավոր նկարչուհի, ազգագրագետ, երջանկահիշատակ Ս. Քևորգյանը հանձն առավ մեր պարերի հագուստների մոդելավորումը: Որքան մեծ եղավ մեր ուրախությունը, երբ գեղարվեստական ֆոնդը հաստատեց մեր ելույթները, և մենք անցանք գործի՝ «Նոր տարագ» հագուստի արտադրամաս: Պետք էր տեսնել, թե Բորիկ Հարությունյանը քանի անգամ ինձ հետ երևան մեկնեց՝ հարցը լուծելու նպատակով: Վերջապես հաջողեցինք: Առաջին երեք բեմադրված պարերի համար՝ «Քոչարի», «Ձանգեգուր» և ազգագրական պարերի հագուստները հասցրեցինք Կապան՝ Հայրենական մեծ պատերազմի 60-ամյակին նվիրված հոբելյանական միջոցառման համերգին պատկերացնել էր պետք մեր հպարտությունը, երբ անսամբլն առաջին անգամ այսպիսի որակով բեմ դուրս եկավ:

Հիմա այդ ամենը հեքիաթի է նման, բայց ասվածը նվիրյալ մարդկանց (ընդգծում եմ Բորիկ Հարությունյան բեմադրիչին) ստեղծագործական կյանքից ընդամենը դրվագներ են:

Հավելեմ նաև, որ որոշ ժամանակ Բորիկ Հարությունյանը մեկնեց Սիբիր՝ առողջական խնդիրներով պայմանավորված: Այնտեղ էլ հայ համայնքում ստեղծեց պարի անսամբլ:

Համառոտ այս պատմությունը Կապան քաղաքում գործող պարարվեստի նվիրյալների մասին էր: Անուրանալի է նրանց վաստակը: Ուրախալի է, որ այսօր պարարվեստը շարունակում է զարգանալ Կապանում: Մշակույթի կենտրոնում գործում են հրաշալի պարային խմբեր, որոնք համայնքապետի ուշադրության կենտրոնում են:

Թող որ բոլոր նրանց հոգիները, ովքեր մեծ ներդրում ունեցան Կապանի պարարվեստի զարգացման գործում, խաղաղ թևածեն հայոց երկնակամարում, քանզի նրանց գործը շարունակվում է: Կապանը շարունակում է պարել...

●

Արվեստասեր մեղրեցու կյանքում պարը եղել է նրա կենսական անբաժանելի մասը

ՍԻՐՈՒՆ
ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մշակույթ սիրող մեղրեցին չի պատկերացրել իր առօրյան առանց արվեստի աշխարհի հետ հաղորդակցվելու: Աշխարհը բերքահավաքի ավարտին, մեղրեցին նշել է իր «Կանաչ-կարմիր» կիրակի կոչվող տոնակատարությունը, որը երգի-պարի ու մրգի յուրահատուկ տոնահանդես է եղել: Այստեղ ցուցադրվել է «Տուկ-տուկ-տուկ մանի» անվամբ երգի-պարի մրցույթ: Ցավոք, պարարվեստի մասին անցյալից մեզ շատ կցկտուր տեղեկություններ են հասել, միայն կարող ենք նշել՝ Մեղրիում 20-րդ դարի 50-70-ական թվականներին պարարվեստի զարգացման ուղղությամբ անգնահատելի ավանդ է ունեցել շնորհաշատ մի անձնավորություն՝ ինքնուս երգչուհի, դերասանուհի, պարուհի և պարուսույց **Վազգուշ Մարկոսյանը**: Նա ոչ միայն Մեղրու բեմերի զարդն էր, այլև երկար տարիներ ղեկավարել է Մեղրիի շրջանային մշակույթի տունը: Որպես պարուսույց նրա ջանքերով աղջիկների ու տղաների գործող պարի խմբերը բազմիցս ելույթներ են ունեցել ինչպես շրջանի բոլոր գյուղերում, այնպես էլ մոտակա շրջաններում, մասնակցել հանրապետական մրցույթների, իսկ «Երաժշտական Մեղրի» հեռուստամրցույթի լավագույն խումբն իրավունք ստացավ մասնակցելու միութենական մրցույթին:

20-րդ դարի 50-60-ական թվականներին ծնված մի ողջ սերնդի ներկայացուցիչներ իրենց գեղեցիկ պարով երախտապարտ են ընկեր Վազգուշին, ով երեխաներին պարել սովորեցնում էր դեռ դպրոցում, երբ ինքը դպրոցի ավագ ջոկատավարն էր:

Հավանաբար մեր գեղեցիկ պարուհիներին էր նկատի ունեցել մասնագիտությամբ ծանաչված երկրաբան, երգահան Սամվել Գևորգյանը, երբ գրել է «Մեղրի» երգի հետևյալ տողերը՝ «Հեղաճկուն աղջիկներդ իրենց նազանքով քարին անգամ շունչ են տալիս, իմ սիրուն Մեղրի»:

Որպես տաղանդավոր պարուսույց՝ 20-րդ դարի 80-ական թվականներին փայլուն տարեգրություն է թողել Երևանից հրավիրված մասնագետ **Ռազմիկ Պողոսյանը**: Նա տարիքային տարբեր խմբեր էր ստեղծել Մեղրի և Ագարակ քաղաքների մշակույթի օջախներում:

Այդ տարիներին Ագարակի պարող տղաների խմբում աչքի էին ընկնում **Վլադիմիր, Վասյա, Գագիկ Կարապետյան եղբայրները**: Հետագայում Մեղրիում որպես պարուսույց երկար տարիներ աշխատել է Նրանցից մեկը՝ **Վլադիմիր Կարապետյանը**:

Պարի զարգացման ասպարեզում որոշակի ներդրում են ունեցել նաև Երևանի պարարվեստի ուսումնարանի շրջանավարտներ, ծնունդով մեղրեցիներ **Գուրգեն Չաքարյանը, Ռազմիկ Բարդուղի Պողոսյանը, Միլենա Ամիրխանյանը** և ուրիշներ:

1984-85 թվականներին Մեղրի քաղաքում սկսեց գործել Երևանի Հենրիկ Իգիթյանի անվան գեղագիտության հանրապետական կենտրոնի մասնաճյուղը: Բացի գործող նկարչական, դիզայներական, կիրառական, գորգագործական և այլ խմբերից, շնորհալի և տաղանդավոր արվեստագետ **Ադել Հարապետյանի և պարուսույց Անուշ Ստեփանյանի** ջանքերով ծնվեց փոքրիկների երգի-պարի ազգագրական համույթը, որոնք վեր հանեցին ու հասարակությանը մատուցեցին

տարածաշրջանում մոռացված հին պարեր, խաղիկներ:

Փոքրիկների պարային համույթը՝ որպես լավագույն խումբ, Հայաստանի երիտասարդական կազմակերպության գործուղմամբ մեկնեց Հարավսլավիա՝ շրջագայության:

Ցավոք, անկախությունից հետո՝ շուրջ 10 տարի, մինչև 21-րդ դարասկզբը, Մեղրիում մի տեսակ բաց առաջացավ պարարվեստի գործունեության ասպարեզում, թեև կային մի քանի սիրողական խմբեր:

2009 թվականից պարարվեստը Մեղրիում սկսեց ապրել մի նոր վերածնունդ՝ ասպարեզ եկան մասնագիտական կրթությամբ, ծնունդով մեղրեցի, հրաշալի պարուհի **Ելենա Քառյանը**, ով հիմնադրեց իր դպրոցը և ծնունդ տվեց «Արփի» պարային համույթին, որը կարճ ժամանակ անց ունեցավ ու շարունակում է ունենալ բարի համբավ:

Այնուհետև, որոշ ժամանակ անց մեր պարարվեստի կյանքում հայտնվեցին նոր, շնորհալի պարուսույցներ՝ **Մանուշակ Ռուստամյանը, Աստղիկ Խառատյանը, Ժենյա Մարտիրոսյանը և Արգինե Գևորգյանը**: Ի դեպ, վերջին երկուսն իրենց գործունեությունը ծավալում էին գեղագիտական կենտրոնում, մյուսները՝ Մեղրիի մշակույթի կենտրոնում, արվեստի դպրոցում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ տեղական իշխանությունները, արվեստի դպրոցի տնօրենությունը ոչինչ չէին խնայում պարարվեստի հարաճուն զարգացումն ապահովելու համար:

Կարճ ասած, ներկայումս տարածաշրջանում պարարվեստը գնալով վերելք է ապրում, օրեցօր ստվարանում են պարով հրապուրվողների և զբաղվողների շարքերը: Պարում են ոչ միայն ժողովրդական, այլև օտարերկրյա, ժամանակակից պարեր:

Ասվածին հավելեմ մի փոքրիկ, հաճելի

փաստ՝ 20-րդ դարի 80-ական թվականներին Թաթուլ Ալթունյանի անվան Հայաստանի երգի-պարի պետական վաստակավոր անսամբլի (գեղարվեստական ղեկավար՝ Վանուշ Խանամիրյան) հանրահռչակ «Սուսերով պար»-ի մենապարուհին երկար տարիներ

եղել է ծնունդով մեղրեցի **Աիդա Հարությունյանը**, ում մեղրեցիները սիրով անվանում էին մեր Աիդա: Ի դեպ, նման վերտառությամբ 1982 թվականին Նյու Յորքում հրապարակվել է «Արաքս» շրջանային թերթում:

Զրույց Ղուկաս Ղուկասյանի հետ, ով պարարվեստի երախտավորներից է Գորիսում

Գորիսում մինչև հիմա հիշում են պարուսույց Ղուկաս Ղուկասյանին, ով 1970-ականների վերջին գործուղվել էր Գորիս և լծվել պարարվեստի զարգացմանը՝ կազմակերպելով պարային խմբեր: Մեզ հաջողվեց գտնել նրան և գրուցել անցած օրերի մասին:

Ղարոն Ղուկասյան, ավագ տարիքի գորիսցիները Ձեզ հիշում են, և որպեսզի երիտասարդները նույնպես ճանաչեն, պատշաճ կլինե՞ր՝ ներկայանայիք:

– Ղուկաս Հովհաննեսի Ղուկասյան, ծնվել եմ 1953 թ. Նոյեմբերի 23-ին Արմավիրի մարզի Ծենավան գյուղում: Յոթ տարեկանից տեղափոխվել եմ Երևան և սովորել Երևանի երաժշտական գիշերօթիկ դպրոցում, որտեղ նվագում էի գալարափող: Պարոցում վաստակավոր պարուսույց Հովսեփ Ծամամյանը կազմակերպում է պարի խումբ, և ես մասնակցում էի այդ խմբակին: Իմ սերը դեպի երաժշտություն և պարարվեստ՝ հավասար բարձրության վրա էին, բայց Հովսեփ Ծամամյանն այնպիսի սեր արթնացրեց իմ մեջ պարարվեստի հանդեպ, որ պարն ավելի առաջնային դարձավ ինձ համար: Որոշ ժամանակ հետո Հովսեփ Ծամամյանն ինձ տալով Ղուկաս Ղուկասյանի անվան պիոներ պալատ. դա 1962 թվականն էր: Պարարվեստում մեծ հաջողություններ ունեցա: Եվ եկավ պահը, որ պետք է որոշեի՝ պարարվեստ, թե՞ երաժշտություն: Ուսուցիչս նկատելով ընդունակություններս դեպի պարարվեստ, խորհուրդ տվեց՝ ընտրել պարարվեստը: Եվ ինձ հետ միասին եկավ պարարվեստի ուսումնարանի տնօրեն Թերեզա Գրիգորյանի մոտ: 1970 թ. Վարդգես Ռաշիդյանը (Հովսեփ Ծամամյանի ընկերն էր)՝ հայ ազգագրական, ժողովրդական պարերի մեծ վարպետ, ով հայ ազգի համար առաջին անգամ պարի պետական անսամբլում բեմադրել է «Բերդ» պարը, տեսնելով իմ մեջ պարային հնարավորությունները, վերցրեց երկաթուղայինների մշակույթի տան ժողովրդական պարի անսամբլ, որը մեծ համբավ ուներ Հայաստանում:

Որոշ ժամանակ անց դարձա անսամբլի մենակատարներից, և իմ «Ապարանի կատակ պարը», շատ մեծ հաջողություն ունեցավ Անգլիայում: Ու շարունակվեց իմ կարիերան պարարվեստում, թողեցի գալա-

րափող նվագելը նվիրվեցի պարարվեստին:

Այժմ ունեմ պարարվեստի մեծ դպրոց, կոչվում է «Չարթոնք» գեղարվեստական դաստիարակության կենտրոն, որի գեղարվեստական ղեկավարն եմ, հիմնադիր տնօրենը՝ մշակույթի վաստակավոր գործիչ Կոչումով:

– Ե՞րբ և ի՞նչ հանգամանքներում հայտնվեցիք Գորիսում...

– Ամեն մի լավ պարող չի կարող պարի լավ դասատու լինել, լավ պար բեմադրել, և ամեն մի լավ բեմադրիչ չէ, ով կարող է լավ պարող լինել: Ու շատ քիչ է լինում, երբ երկու այդ հատկանիշը մեկտեղվում են մեկ մարդու մեջ:

Եվ այսպես, 1972-73 թթ. ինձ ընդունեցին Ղուկաս Ղուկասյանի անվան Երևանի պիոներ դպրոցականների պալատում իսՎՀԺ ժողպարների խմբի պարուսույց-փորձավար: Եվ սկսեցի մանկավարժական գործունեությունս իմ ուսուցիչ Հովսեփ Ծամամյանի ղեկավարությամբ: Այսինքն՝ աշխատում էի նրա կողքին, մեր ղեկավարն ընկեր Օսիկն էր (Հովսեփ Ծամամյանը), իսկ ես պարուսույցն էի: Շատ հետաքրքիր օրեր ունեցանք, կառավարական համերգներ, որտեղ տեսան մեր պարը, աշխատանքը և մի գեղեցիկ օր ինձ կանչեցին ու ասացին, որ պետք է գնամ Կենտրոնական կոմիտեի կոմսոմոլ՝ երկրորդ քարտուղար Միդա Թոփուզյանի մոտ: Գնացի, կանչեց Գագիկ Հայրումյանին և ասաց՝ Ղուկաս, մենք տեսել ենք, որ ամենաերիտասարդ պարուսույցն ես ու տաղանդաշատ, ուզում ենք քեզ գործուղել Գորիս:

Նոր էի ամուսնացել, ապրում էի վարձով, ինձ ներկայացրին պայմանները, ասացին՝

Գորիսում ապրում են շատ լավ մարդիկ, երեխաները սպասում են, որ մեր պարարվեստն այնտեղ արթնանա, եղել է, բայց հիմա չկա: Ես զարմացա՝ ո՞նց կարող եմ գնալ, նոր եմ ամուսնացել, ունեի երկու տարեկան տղա: Ասացին՝ մեկ տարով են գործուղում:

Եկա Գորիս, ինձ դիմավորեցին Վաչե Իվանյանը, պիոներ պալատի տնօրեն Նորա Հայրապետյանը: Հաջորդ օրը պիոներ պալատ բերեցին անկողին և անհրաժեշտ այլ պարագաներ... Եվ այսպես սկսվեց իմ գործունեությունը Գորիս քաղաքում...

– Ի՞նչ վիճակում էր այդ ժամանակ մանկական պարարվեստը Գորիսում:

– Գոյություն չուներ, ինձանից առաջ այնտեղ եղել էր իմ լավ ընկեր, լավ մասնագետ Հովհաննես Թադևոսյանը, երեխաներին հավաքել ու մի քիչ պարապել էր: Բայց երբ ես գնացի, նորովի սկսեցի խմբերի ձևավորումը. սկզբից տասը երեխա, հետո 20-25, այսպես հավաքվեցին, բաժանեցի տարիքային խմբերի: Սկսեցին հաճախել, մենք ունեինք գեղեցիկ պարասրահ, շատ մեծ չէր, բայց շատ հարմարավետ էր...

– Ի՞նչ խմբեր հաջողվեց ստեղծել այնտեղ:

– Ինձ հաջողվեց ստեղծել մանկական խմբեր, ստեղծեցի Նաև Գորիսի ինստիտուտի ուսանողների խումբը, որտեղ ուսուցանում էի վալս, տանգո, չաչա, սամբա: Գնում էի ինստիտուտ և այնտեղ աշխատում ուսանողների հետ, դա շատ կարճ ժամանակ տևեց, նրանց ցանկությունն էր:

Ունեի 5-7 տարեկանների խումբ՝ Նախարարոցական խումբ, որին մասնակցում էին 17-20 երեխա, առաջին դասարանից մինչև 3-րդ դասարանների խումբ և 3-րդ դասարանից բարձր երեխաների խումբը: Պարարվեստում կարևոր են հասակը, հասկացողությունը, տակտի գզացողությունը...

Ինչ պարեր էի ուսուցանում. փոքրիկների հետ պարապում էի ռիթմիկա, երաժշտական զգացողություն առարկաներ... Չմոռանալ ասել՝ երբ ավարտեցի երաժշտականը, առաջին անգամ Երևանում բացվել էր Առևտրաբաշխայնի (այժմ՝ Արամ Խաչատրյանի) անվան երաժշտական մանկավարժական ուսումնարանը, որը չորս տարի սովորելուց հետո ավարտեցի:

Երկրորդ խումբն արդեն անցնում էր պլաստիկա՝ այսինքն թաթերի, ոտքերի ռիթմիկ շարժումներ, որտեղ երեխան կամաց-կամաց մոտենում էր ճիշտ պարարվեստին, ամենաառաջինը մեր հայկական առաջին շարժումն էին անցնում երեխաները՝ դա կոչվում էր փոփոխական քայլ՝ հայկական «դարձկա»։ Մեծերի հետ ավելի արագ էի առաջ գնում, քան փոքրերի...

Օրերից մի օր քաղաքային ժողովրդաժողովի վարիչ Յաշա Ալեքսանյանը կանչեց և ասաց՝ դու մեծ աշխատանք ես կատարում Գորիսում, ոչ մի գորիսցի երեք ու երեք չի մոռանա քո կատարածը, արածդ մնալուն բան է, շատ շնորհակալ ենք քեզանից, մեզ հյուր է գալու երկրի ղեկավարներից մե-

կը, դու պետք է կարողանաս մի պար ներկայացնել, որ մենք կարողանանք ասել՝ Նաև մշակույթ ունենք: Ես էլ այնքան լավ պարեր ունեի, վերցրեցի բոլորը: Մեկ շաբաթ առաջ Իվանյան Վաչեն, Խուրշուդյան Վաչեն եկան, անհրաժեշտ հագուստներն էին բերել Երևանից, բոլորին հագցրեցինք. մի կտոր ուկրաինական, մի կտոր ռուսական, մի կտոր հայկական, փոքր-փոքր կտորներ, և վերջում 120 երեխա հրապարակում դրոշներով պարում էին հայկական: Ու այդ հինգ րոպեանոց պարն ավարտելուց հետո մշակույթի կենտրոնում տեղի ունեցավ ՀԿԿ կենտկոմի 2-րդ քարտուղար Պավել Անիսիմովի հանդիպումը հասարակության ներկայացուցիչների հետ: Մշակույթի կենտրոնում ժողովուրդը հավաքվել էր, ղեկավարությունը բեմում նստած էր, խոսեցին՝ Անիսիմովն իր ասելիքն ասաց, վերջում ես մի գեղեցիկ հայկական պար բեմադրեցի, այդտեղ էստրադային խմբի տղաներ կային՝ երգեցին, նվագեցին, հետո թատերական խմբի ելույթն էր: Մի խոսքով՝ այդտեղ լուրջ մասնակցություն ունեցա: Հետո ինձ կանչեցին Ալեքսանյան Յաշան, Ալեքսանյան Ռոբերտը և շնորհակալություն հայտնեցին: Անիսիմովն իր խոսքի մեջ ասաց՝ այն, ինչ իրենք խոսում էին բարեկամության մասին, երեխաներն արտահայտեցին պարի լեզվով: Այդ ամենից հետո Ալեքսանյան Յաշան կանչեց ու ասաց, որ ես չեմ վերադառնալու Երևան, ինձ Գորիսում բնակարան են տալու, մեքենա:

Գորիսում ինձ տվեցին մեկ սենյականոց բնակարան, ես դուրս եկա պիոներ պալատից և կնոջս ու երեխայիս հետ տեղափոխվեցի բնակարան:

– Ե՞րբ վերադարձաք Երևան:

– Գորիսում մնացի երկու տարի: Հրաժեշտ տվեցի 1979 թ. օգոստոսին՝ մեծ համերգով և գեղեցիկ ճաշկերույթով: Անցավ ընդամենը վեց ամիս կամ մեկ տարի, Երևանի պիոներ պալատի իմ դասասենյակ ներս մտավ պարուսույց Օնիկ Ավագյանը: Հարցրեց՝ ո՞նց ես արել, որ Գորիսում բոլորը գալիս ու հարցնում են՝ ո՞ր է Ղուկասը: Զրուցեցինք, ասացի՝ երեխաների հետ շատ մեղմ, քնքուշ վերաբերմունք եմ ունեցել, լավ պարել եմ սովորեցրել ու ժողովրդի հետ էլ ժպիտով շփվել եմ... Եվ այսպես՝ Գորիսի հուշերը պահելով մեջս, 70-ամյակիս նորից պատմեցի, խոսեցի, որ Գորիսում իմ լուսման ունեմ դրած:

Հիմա 70 տարեկան եմ, բայց պարարվեստի կրակը, աշխուժությունը դեռ մնացել են իմ մեջ...

– Հանրապետական կամ տարածաշրջանային մասշտաբի ի՞նչ փառատոների կամ մրցույթների կարողացաք մասնակցել:

– Մոռացա ասել՝ այդ ժամանակ նման բաներ չկային, բայց Նորա Հայրապետյանի գլխավորությամբ ու մեծ պատասխանատվությամբ՝ խմբով գնացել էինք Արցախ՝ Ստեփանակերտ, զորամասում համերգ ենք տվել, երկու օր մնացել այնտեղ, երեխաները քնել են հենց զորամասում...

– Կարողացա՞ք Գորիսում կադրեր պատրաստել, ովքեր շատ թե քիչ կկարողանային պարարվեստը տարածել:

– Կային մի չորս պարող երեխաներ՝ երեք աղջիկ, մի տղա, նրանք շատ մեծ հնարավորություն ունեին շարունակելու գործս, բայց...

Մանկավարժական ինստիտուտում պարարվեստի բաժինը նոր էր բացվել, առաջին տարին էր, 1979 թ., դեռ չէին կարող ընդունել շրջաններից եկած սկսնակ պարողներին: Ուզում էին, որ առաջին տարում բոլոր հին պարողները՝ պարի պետականից, պարի դասատուները քննություն տան և ընդունվեն...

Հիմա լինե՞ր՝ Գորիսից կբերեի իմ լավագույն սաներին, որ ինստիտուտն ավարտեին ու կարողանային դասավանդել: Այսպիսի մի գեղեցիկ ասացվածք կա, մեծի խոսք՝ եթե դու լավ վարպետ ես, անալոգիան քեզանից հետո պետք է թողնես մի ուրիշ վարպետ: Բայց ինձ, ցավոք, բախտ չվիճակվեց, ես Գորիսում չկարողացա այդ կարճ ժամանակում թողնել մի հետնորդ, որ կկարողանար շարունակել գործս:

– Եվ քանի՞ երեխա այդ երկու տարվա ընթացքում Ձեր խմբով անցան...

– Թվով 200 երեխա, մատյաններն էլ մնացած կլինեն՝ անուն-ազգանուններով...

Շնորհակալ եմ «Սյունյաց երկրին», որ հիշել է Ղուկասին, հիշել է, որ Գորիսում պարարվեստի մեծ գործ եմ արել:

**ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑԸ՝
ՄԱՐԻ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆԻ**

պարային բեմադրություն պատրաստելու: Նա Գորիսն իր երկրորդ հայրենիքն է համարում և նշում է այն մարդկանց անունները, ովքեր Գորիսում որպես պարուսույց աշխատելու ժամանակ, աջակցել են իրեն՝ Բակո Քյարունց, Վալերիկ Գասպարյան. մասնավանդ երաժշտության ընտրության հարցում վերջինս իրեն շատ էր օգնում, դե իսկ Նորայր Դավաթյանն իր տեղական էր, ում հետ մինչև օրս բարեկամական, ընտանեկան կապ է պահպանում... Նորայր Դավաթյանն իր հեռանալուց հետո շարունակեց պարարվեստի գործը Գորիսում:

1980-ականներին պարարվեստը Գորիսում վերելք էր ապրում, Հովհաննես Ավագյանը պատմում է, որ յուրացրել էին Նախկին Խորհրդային Միության 15 հանրապետությունների ազգային պարերը, նաև գնչուական, հունական պարեր: «Պարը սիրեցին գորիսեցիները, աշխուժություն մտավ Գորիս», - հեռավոր այդ տարիների մասին հուշերն է ամբողջացնում Հովհաննես Ավագյանը: Մասնակցում էին Գորիսում կազմակերպվող տոնահամբույրություններին, նաև լինում էին շրջանի գյուղերում խոտ, Շինուհայր, Խնձորեսկ...

Մեր գրուցակիցը մտաբերում է, որ Գորիսում մեծ շրջապատ էր ստեղծել, և ոչ մի միջոցառում չէր անցնում առանց իր ղեկավարած պարային խմբերի: Հիշում է, մասնա-

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ (ՕՆԻԿ) ԱՎԱԳՅԱՆ. «1980-ականներին պարարվեստը Գորիսում վերելք էր ապրում»

Գորիսում պարարվեստի տարածման և զարգացման երախտավորինե-րից է Հովհաննես (Օնիկ) Ավագյանը: Գորիս էր եկել ՀԼԿԵՄ կենտկոմի այն ժամանակվա դարոցական բաժնի վարիչ Գագիկ Հայրումյանի հրավերով, որպես պարուսույց: 1980-ականներն էին՝ 1982-87 թթ.: Միաժամանակ բարձրագույն կրթություն է ստացել Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի Գորիսի մասնաճյուղում՝ «Մանկավարժության ուսուցման մեթոդիկա» բաժնում:

Հովհաննես Ավագյանը պարարվեստի այբուբենը սերտել է Երևանի պիոներ պալատում, հանրապետական և համամիութենական փառատոների դափնեկիր է պարի գծով, հյուրախաղերով շրջագայել է աշխար-

հի 10-ից ավելի երկրում: Պարի նրբությունները յուրացրել է այնպիսի ճանաչված պարուսույցների մոտ, ինչպիսիք են Սուրեն Գյանջումյանը, Ռաֆայել Մեհրաբյանը, Վառուժ Խանամիրյանը: Իրոք որ պարարվեստին նվիրված երախտավորներ...

Ի դեպ, երբ պարի այդ երախտավորներն իրենց ճանաչված խմբերով գալիս էին հյուրախաղերի Գորիս, Հովհաննես Ավագյանն առիթը բաց չէր թողնում՝ համատեղ որևէ

վորապես, 1984-ին մեծ շուքով նշեցին Սերո Խանգաղյանի՝ «Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի» կոչմանն արժանանալու և Գուսան Աշոտի 80-ամյա հոբելյանին նվիրված իրադարձությունները, դե իսկ «Գորիսյան ծմեռ» տոնակատարությանը մշտապես մասնակցել են:

«Ուրախացրել ենք գորիսեցիներին, միջոցառում չկար, որ առանց պարի խմբի անցնի, ժողովուրդն էլ զնահատում էր մեզ իր ջերմ վերաբերմունքով», - վերհիշում է պարուսույցը, նաև հավելում, որ Գորիսի մտավորականությունը ևս ոգևորված էր իր ղեկավարած պարախմբերի ելույթներով:

Բեմադրել են գորիսյան կատակ պարեր, իսկ ամենահաջողվածը Գուսան Աշոտի «Չանգեզուրի չոր չուրը ծաղկել են» երգի մոտիվներով ստեղծված պարն էր:

Երեք անգամ մասնակցել են պարի հանրապետական փառատոնի, գրավել առաջին տեղը, իրենց պարարվեստը ցուցադրել են Հայաստանի պետական ֆիլիարմոնիայի մեծ դահլիճում, Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի բեմահարթակում:

Այնուհետև Հ. Ավագյանը նշում է լավագույն պարողներին՝ Սոնան, Աշխենը, Արմինեն (ազգանունները չի հիշում): Աշխենը հետագայում պարի գծով բարձրագույն կրթություն ստացավ, Սոնան պարարվեստի ուսումնարանն ավարտեց: Հիշում է՝ Վերիշենի մշակույթի տանը, Գորիսի մանկավարժական ուսումնարանում պարային խմբեր է ստեղծել, բայց պրոֆեսիոնալ մակարդակով ամենաբարձր պիոներ պալատի խումբն էր, նրան փոքր-ինչ զիջում էր ուսումնարանի պարախումբը...

Ընդհանուր առմամբ՝ Գորիսի պարային խմբերում ընդգրկված էր մոտ 150 երեխա: Իսկ այդքան դեռահասի պարի միջոցով փողոցի բացասական ազդեցությունից կտրելն ինքնին մեծ առաքելություն էր...

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Վարուժան Գրիգորյանը, ով Սիսիանում հիմնադրեց պարարվեստի դպրոց, ով նաև «Սյունիք» պարի խմբի բալետմայստերն էր

- Պարոն Գրիգորյան, «Սյունիք» խումբը կա՞ր, թե՞ դուք հիմնադրեցիք:

- Խումբը վաղուց կար, «Ժողովրդական» կոչումով անսամբլ էր, այդ պահին ղեկավար չուներ:

- Ո՞վ էր այդ ժամանակ Սիսիանի շրջխորհրդի գործկոմի կուլտուրայի բաժնի վարիչը:

- Վալերիկ Բայանն էր, այ այդ մարդու

և շրջկոմի այն ժամանակվա 1-ին քարտուղարի՝ Շչորս Դավթյանի շնորհիվ է, որ գործն առաջ գնաց. նվիրյալներ էին սրանք, ես այդպիսի մարդիկ չեմ տեսել:

Երկու տարի այդ անսամբլը ղեկավարելուց հետո՝ քարտուղարը տեսավ, որ մեր գործերն առաջ են գնում, ասաց՝ ջո օգնության՝ պարարվեստի դպրոց եմ բացելու: 1986 թ. Սիսիանում, Շչորս Դավթյանի մեծ աջակցությամբ, հիմնադրվեց պարարվեստի

դպրոցը, 256 աշակերտ ունեինք դպրոցում, միայն պարի բաժին կար...

Մի օր Երևանից հաղորդում եղավ Սիսիանի հետ՝ ուղիղ կապով, արվեստի դպրոցի տնօրեններից մեկն ասաց՝ նման բան

Վարուժան Գրիգորյանը ծնվել է 1958 թ. Արարատի մարզի Նոր Խարբերդում: Դպրոցն ավարտելուց հետո ընդունվել է Երևանի պարարվեստի ուսումնարան, որն ավարտելուց հետո զորակոչվել է բանակ, ծառայել Սևծովյան նավատորմի երգի և պարի անսամբլում: Ծառայությունն ավարտելուց հետո ընդունվել է մանկավարժական ինստիտուտի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարի բաժինը՝ Վանուշ Խանամիրյանի կուրսում էր: Ավարտելուց հետո 1984 թ. գործուղվել է Սիսիան: Եղել է «Սյունիք» ժողովրդական պարի խմբի բալետմայստերը:

Հայաստանում գոյություն չունի, միայն պարարվեստի դպրոց է: Ասացի՝ բոլոր թղթերով արվեստի դպրոց է, բայց քանի որ միայն պարի բաժին կա, մենք դարձրել ենք պարարվեստի դպրոց: Սա եզակի երևույթ էր՝ 256 աշակերտով...

Իմ մոտ աշխատում էին պարարվեստի ուսումնարանի հին, թռչակի գնացած, վաստակավոր արտիստներ, ինչպիսին, օրինակ, Ռիմա Խաչիկովան էր: Երևանից հրավիրում էինք տարբեր մարդկանց, գալիս, նայում էին, ոգևորվում և գործն առաջ էր գնում: Մենք պարարվեստի դպրոցի հիման վրա ձևավորեցինք համերգային մի խումբ: Կոմերիտիության կենտրոնը մեզ հետ շատ էր գործակցում, երևանյան յուրաքանչյուր միջոցառման մենք ներկա էինք:

Կուզեի նշել, թե որտեղ է մեր անսամբլը եղել. Մոսկվայում ԱՖՊանստանի վիրավորների համար, կենտրոնական հոսպիտալում համերգ տալուց հետո «Комсомолецкая опера» թերթը գրեց մեր պարային խմբի և Մոսկվայում ունեցած ելույթների մասին: Շչորս Դավթյանը հատուկ շնորհակալություն հայտնեց, ոգևորված էր՝ Սիսիանի պարի խմբի գործունեությանն անդրադարձել էր միութենական առաջատար թերթերից մեկը: Ռիգայում ենք եղել, Վիլնյուսում, Վոլգոգրադում, Վրաստանի Մցխեթի քաղաքում ու Հայաստանի համարյա բոլոր գործառնություններում:

Երկու համերգային պարի մեծ խումբ կար դպրոցում:

- Կարո՞ղ եք Ձեզ համարել Սիսիանի պարարվեստի դպրոցի հիմնադիր:

- Այո, քարտուղարն այդ դպրոցը բացեց՝ տեսնելով մեր հաջողությունները, իսկ հիմնադիր տնօրենն ինքս եղա:

- Այնուհետև դպրոցին զուգահեռ գործում էր մշակույթի տան «Սյունիք» անսամբլը, երկուսն էլ ԴԴԼԸ էիք ղեկավարում:

- Այո, մինչև 1990 թվականը: Բայց երբ երկիրը քանդվեց՝ մշակույթին սկսեցին ճնշել, հաշվի առնող չկար, հիասթափություն ապրեցի, վերադարձա Երևան: Վերադարձա յոթ տարի՝ 1984-91 թթ., Սիսիանում աշխատելուց հետո:

- Իսկ ո՞վ Ձեզ փոխարինեց պարարվեստի դպրոցում և «Սյունիք» համայնում:

- Եթե կարելի է փոխարինել համարել՝ դաշնակահարին դրեցին դպրոցի տնօրեն, «Սյունիք» համայն էլ Համլետ Բաբայանը (Սոկոլը) գլխավորեց, իմ պարբաշին էր: Ի դեպ՝ ամենալավ պարողները կանգնում էին՝ մեկը սկզբում, մյուսը՝

Վասիլ Ավետիսյանը՝ Սիսիանի պարի համույթի մասին (1970-80- ական թթ.)

Սյունիքի մարզում և հատկապես Սիսիանի տարածաշրջանում ճանաչում ունեցող Վասիլ Ավետիսյանը նույնպես ներդրում ունի Սիսիանում պարավեստի զարգացման գործում: Դեռևս 1973 թվականին Տաթևիկի սիսիանյան մշակույթի կենտրոնում ստեղծել է պարի համույթ: Իհարկե, այդ ժամանակ Սիսիանի մշակույթի կենտրոնում գործում էր Արծրուն Լավասարյանի գլխավորած պարի անսամբլը, բայց Տաթևիկի մշակույթի կենտրոնի խումբը եկավ լրացնելու պարավեստով զբաղվողների թիվը Սիսիանում:

Վասիլ Ավետիսյանը պարավեստի գծով կրթություն չի ստացել, պարզապես ընդգրկված է եղել մայրաքաղաքի պարի համույթներից մեկում, որը գլխավորում էր Ազատ Դարիբյանը: Դրան զուգահեռ՝ պարարվեստի ուսումնարանում, վեց ամիս շարունակ վերապատրաստում է անցել: Այնուհետև՝ 1975-ին, ընդունվել է Լենինգրադի Կրուպսկայայի անվան մշակույթի ինստիտուտը, սկզբից սովորում էր առկա ուսուցմամբ, չորրորդ կուրսից՝ հեռակա: Սիսիան վերադառնալով՝ գլխավորել է Սիսիանի քաղաքային մշակույթի տունը, որտեղ վաղուց գործում էր պարի անսամբլ, որը ժա-

մանակի ընթացքում կատարողական Նոր մակարդակի բարձրացվեց: Հատկապես այն փուլում, երբ անսամբլի ղեկավար դարձավ պարուսույց Վարուժան Գրիգորյանը: Դեռևս Արծրուն Լավասարյանի ժամանակ անսամբլը ստացել էր «Ժողովրդականի» կոչում: Անսամբլում պարում էր նաև ինքը՝ Վասիլ Ավետիսյանը, պարում էր մենապարեր: Վարուժան Գրիգորյանին կարճ ժամանակով փոխարինեց Ռոբերտ Խաչատրյանը, ապա՝ Համլետ Բաբայանը՝ Սոկոլը: Մինչ այդ էլ նա պարի խումբ ուներ, այդ անսամբլն էլ տեղափոխեց քաղաքային մշակույթի տուն: Ըստ Վասիլ Ավետիսյանի՝ Սիսիանի պարի համույթն ակտիվ մասնակցություն էր ունենում հանրապետությունում անցկացվող փառատոներին: Չկար համահայկական մի միջոցառում, որին չմասնակցեի Սիսիանի պարի անսամբլը: Վասիլ Ավետիսյանը մտաբերում է նաև անսամբլի խաղացանկը՝ «Քոչարի», «Շալախո», «Յարխուշտա», «Վաղարշապատի պարը», «Աղբյուրի մոտ»... Կային նաև ազգային պարեր:

- Արտասահմանյան պարերից վախճան էր մոռա, որի հիմքը Սիսիանում ես եմ դրել, - հիշում է Վասիլ Ավետիսյանը:

Սիսիանի պարի համույթը ճանաչում ուներ ամբողջ ԽՍՀՄ-ում. նաև դրա համար է Վասիլ Ավետիսյանն արժանացել է «Պատվո նշան» շքանշանի:

Այդ տարիներին, ըստ Վասիլ Ավետիսյանի, պարային խմբեր կային շրջանի հանրակրթական դպրոցներում ևս, այդ թվում գյուղական դպրոցներում:

Վասիլ Ավետիսյանը Սպարապետ Վազգեն Սարգսյանին մոտ կանգնած անձնավորություններից էր: Նրա աչքերն արցունքոտվեցին, երբ հիշեց հաղթական մի մարտից հետո Վազգեն Սարգսյանի պարը, ինչպես և Սպարապետի հետ պարելու պահերը:

Արդյո՞ք հիմա էլ է պարում Վասիլ Ավետիսյանը:

Հարցին այսպես է պատասխանում՝ «Երբ միջոցառումների եմ մասնակցում և տեսնում եմ լավ պարող չկա, անպայման պարում եմ, թեև՝ տարիքով պայմանավորված, երբեմնի արագությունը չկա, «դուխը» չկա...»:

ՄԱՐԻ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

Հիշում է ճանաչված պարուսույց Հովհաննես Թադևոսյանը

Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի վաստակավոր գործիչ Հովհաննես Թադևոսյանը ծնվել է 1949 թ., Ներկայումս Երևան քաղաքի «Տարոն» գեղարվեստական կենտրոնի նախագահն է:

Երբ կային, նույնը՝ Սիսիանում և Կապանում: Ես ոչ թե գովաբանում եմ, այլ իմ աչքով տեսածն եմ ներկայացնում՝ որպես պրոֆեսիոնալ մասնագետ:

Ամենակարևորը՝ 10 տարի (սրանից վեց տարի առաջ) մանկավարժական պարավեստի ամբիոնի ավարտական հանձնաժողովի նախագահն եմ եղել: Սյունիքից բավականին շատ ուսանողներ ունեին, որոնց բարձր գնահատականով էի ճանապարհում: Ինչո՞ւ, որովհետև նրանց լավագույն աշխատանքն եմ տեսել:

Իսկ այս վերջին վեց տարում թատերական ինստիտուտի բալետմայստեր-ռեժիսորայի բաժնի հանձնաժողովի նախագահն եմ: Այդ բոլորն ունի նույնպես Սյունիքից բավականին լուրջ ուսանողներ կային, նրանց նույնպես շատ բարձր եմ գնահատում:

Անշուշտ, Սյունիքի հանդեպ իմ վերաբերմունքը եղել ու մնում է առանձնահատուկ: Եվ հաճելի էր տեսնել, որ սյունեցի ուսանողները լավ են աշխատում, ընտրած մասնագիտությանը պատասխանատվությամբ են վերաբերվում:

Երևանի պարավեստի ուսումնարանն ավարտելուց հետո չորս տարի պարել է Հայաստանի պարի պետական անսամբլում: 1976 թ. ընդունվել է Կիևի կուլտուրայի ինստիտուտի բալետմայստեր-ռեժիսորայի բաժինը և ավարտել 1981 թ.: Սովորելուն զուգընթաց և հետո՝ մինչև 1995 թ., Երևան քաղաքի № 11, 12, 13 կուլտուրայի տների տնօրենն էր: 1995 թ. ստեղծել է գեղագիտական իր կենտրոնը, որը կոչվում է «Տարոն»:

Հովհաննես Թադևոսյանը որոշակի ներդրում ունի Սյունիքի մարզի ընդգրկող շրջաններում պարավեստի զարգացման գործում: Այդ մասին իր հիշողությունները նա փոխանցեց մեր խմբագրությանը, որ ներկայացնում ենք ստորև:

* * *

1970 թվականից միաժամանակ աշխատել եմ Երևան քաղաքի Շահումյանի շրջանի պիոներ պալատում որպես ԽՍՀՄ ժողպարների խմբի ղեկավար:

1973 թվականին ինձ հրավիրեցին Կոմերիտմիության կենտրոն և առաջարկեցին գնալ Սիսիան՝ օգնելու պարային խմբերին:

Սիսիան քաղաքի պիոներ պալատն այն ժամանակ ղեկավարում էր երիտասարդ մի կին՝ իմ տարիքի: Բավականին շատ երեխաներ էին հաճախում, ես մեկ ամիս մնացի այնտեղ: Այդ ընթացքում բեմադրեցի ռուսական, ուկրաինական և հայկական երեք պար՝ շատ բարձր մակարդակով: Այնտեղ լավ վերաբերմունքի արժանացա, մարդիկ գնահատեցին իմ կատարած աշխատանքը, ուստի և հետագայում քանիցս հրավերներ ստացա այնտեղից՝ կրկին վերադառնալու Սիսիան և օգնելու պարի խմբերին:

Միշտ օգնել եմ և՛ տարազներով, և՛ երաժշտությամբ, և՛ բեմադրությանն առնչվող հարցերով:

Ժողատեղծագործության տանն էի աշխատում պարավեստի բաժնում, Եղուարդ Մանուկյանի ժամանակ, ես նրա տեղակալն էի, և մենք հետևում էինք ամբողջ հանրապետության պարային խմբերի գործունեությանը, այդ թվում Գորիսում, Սիսիանում, Կապանում:

Գորիսում եղել եմ 1976 թվականին, ապա՝ 1984 թվականին...

Գորիսում լավ պարախմ-

վերջում: Ես վերջում էի կանգնում, իսկ Համլետ Բաբայանը՝ սկզբում: Սիսիանցիների մասին շատ բարձր կարծիք ուներ, սիրում ու հարգում եմ նրանց:

- «Սյունիք» համույթում քանի՞ մարդ էր ընդգրկված:

- Մինչև 20 հոգի կային, դպրոցի տնօրեններ էին, հին մասնագետներ էին...

- Ձեր խաղացանկը, պարացանկը. ի՞նչ պարեր էիք հիմնականում բեմադրում:

- Հիմնականում եղել են ժողովրդական և ազգագրական պարեր: Այլ էր մոտեցումը՝ դպրոցում՝ ռուսական, ուկրաինական, ժամանակակից պարեր... Երբ Մոսկվայում պարում էինք, չէին ասում հայկական անսամբլ է, ծրագիրն ամբողջապես ռուսական էր, այնպես էինք պարում, որ կարծում էին՝ թե ռուս ենք: Ծրագիրը շատ հազեցած էր...

Ասեմ նաև՝ Երևանի ցանկացած միջոցառման մեջ հրավիրում էին, մասնակցում էինք. «Ոսկե աշուն», քաղաքի օր, «Երեբունի-Երևան»... Կապել միշտ եղել է: Վանուշ Խանաթյանն իմ կուրսիցն է եղել, ցանկացած միջոցառմանը մեզ նկատի էր ունենում:

- Մենք տեղեկացանք, որ մինչև 20 թվա-

կանի պատերազմի ավարտը Բերձորում (Լաչինում) եք եղել, այնտեղ էլ պարավեստ եք զարգացրել:

- Այո, երկու խումբ էլ այնտեղ եմ ունեցել, աշխատել եմ 25 տարի: Շատ եմ ցավում, մենք այնքան նվիրված աշխատեցինք, բայց տեսնում եք, թե ինչ եղավ հետո... Այնտեղ ունեի «Բերձոր» ազգագրական խումբը՝ իմ տարիքի, 50-60 տարեկան մարդիկ էին ընդգրկված, բոլորը կրթված, նման բան չկար, վեց զույգ էր, վեցն էլ՝ ամուսիններ, վեց տղաներն էլ դպրոցի տնօրեններ էին: Մի ունիկալ անսամբլ էր: Բակո Սահակյանը, Արայիկ Հարությունյանը... Երբ մեր խումբը դուրս էր գալիս ելույթի, նրանց ժպիտը մինչև հիմա աչքերիս առաջ է: Ոչ մի միջոցառում Արցախի Հանրապետության մասշտաբով, չէր լինում առանց իմ ազգագրական խմբերի: Բերձորում էի բնակվում, միաժամանակ Ստեփանակերտում պարավեստի ուսումնարանում ես ու կինս դաս էինք տալիս: Կինս՝ Մադլենա Հովհաննիսյանը, Սյունիքից էր, Կապանի Կավարտ գյուղից: Ամեն համերգի գնալուց և առիթատարակ ամեն տեղ նա իմ օղն ու ջուրն էր...

ԶՐՈՒՅՑԸ՝ ՄԱՐԻ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆԻ

Խումբը հիմնադրվել է 2001 թվականին՝ Հայաստանի մշակույթի վաստակավոր գործիչ Գագիկ Գինոսյանի կողմից: «Կարին» ավանդական երգի-պարի համույթն արժանացել է բազմաթիվ պատվոգրերի և դափնեգրերի՝ մասնակցելով մի շարք մրցույթների, փառատոների և հեռուստանախագծերի: Այս ամենին զուգահեռ համերգներ է ունեցել սկզբում ՀՀ տարածքում, ապա նաև սփյուռքում՝ իրականացնելով բանահավաքչական աշխատանքներ: Մենահամերգներով հանդես է եկել Արցախում և Վրաստանի հայաբնակ շրջաններում:

Հայաստանի պարարվեստի միության կազմակերպած «Պարատուն» հանրապետական փառատոնի դափնեկիր է: Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանի կազմակերպած Ազգագրական խմբերի հանրապետական փառատոնի լավագույնն է՝ տարբեր նոմինացիաներում: Արժանացել է Հայաստանի պետական Ֆիլիարմոնիայի կազմակերպած «Արևային անձրև» համահայկական մրցույթ-փառատոնի դիպլոմի:

2008 թվականին արժանացավ ՀՀ մշակույթի նախարարության պատվոգրին՝ հայ ավանդական մշակույթի պահպանման համար:

2011 թվականի ապրիլին Իսպանիայի Պալմա դե Մայորկայում տեղի ունեցած Ազգային պարերի միջազգային XIV մրցույթ-փառատոնում «Կարին»-ը արժանացավ առաջին մրցանակի՝ ավանդական պար անվանակարգում, և մրցանակի՝ երգեցողության և երաժշտական նվագակցության

յան անվանակարգում: 2011 թվականին արժանացել է ՀՀ մշակույթի նախարարության պատվոգրի, իսկ գեղարվեստական ղեկավար Գագիկ Գինոսյանը՝ Ոսկե մեդալի՝ մշակույթի նախարարության բարձրագույն

մեդալի: Սեպտեմբերի 21-ին, անկախության 20-րդ ամյակի կապակցությամբ, «Կարին»-ի գեղարվեստական ղեկավարին շնորհվեց ՀՀ մշակույթի վաստակավոր գործչի կոչում: «Կարին» ավանդական երգի-պարի

խմբի խմբավարը ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող և արվեստագիտության թեկնածու Տաթև Շախկույանն է, երաժշտական մասի ղեկավարը՝ Սևադա Իրիցյանը:

«Միլեն շոու բալետ»-ի ելույթը Կապանում

7 ՀՈՒՆԻՍԻ 2023Թ.

Հայաստանի պարի պետական անսամբլը՝ Կապանում (1-2 հոկտեմբերի 2011թ.)

Հայաստանի պարի պետական անսամբլը, կազմավորվել է 1958 թվականին՝ Գեորգի Ասատրյանի, Էրուարդ Մանուկյանի, Կոմպոզիտոր Խաչատուր Ավետիսյանի Նախաձեռնությամբ՝ Նպատակ ունենալով պահպանել հայկական ժողովրդական պարի բազմադարյա ժառանգությունն ու ավանդույթները և, բազմապատկելով այն, փոխանցել հաջորդ սերունդներին:

Անսամբլի առաջին համերգային ծրագրի ստեղծման գործում մեծ է բալետմայստեր Իլյա Արբատովի (Յաղոբյան) վաստակը: 1959 թվականից անսամբլն սկսել է հյուրախաղե-

րը խորհրդային հանրապետություններում, Լիբանանում, Սիրիայում, Իրաքում, Եգիպտոսում, Ալժիրում, Թունիսում, Մարոկկոյում, Իսրայելում, Իրանում, Կիպրոսում, Չեխոսլովակիայում, Ֆինլանդիայում, Հունգարիայում:

1968 թվականից անսամբլը ղեկավարել է ՀՀ վաստակավոր արտիստ Վանուշ Խանամիրյանը: 1971 թվականի հյուրախաղերը Լատինական Ամերիկայում հանդիսանում են անսամբլի տարեգրության փայլուն էջերից. շուրջ երեքուկես ամիս՝ Արգենտինա, Ուրուգվայ, Չիլի, Պերու, Էկվադոր, Բոլիվիա, Կոլումբիա, Վենեսուելա: 1974 թվականին անսամբլը հյուրախաղերով հանդես է եկել ԱՄՆ-ի տասնմեկ Նահանգների քաղաքներում:

1993-2005 թթ. անսամբլը ղեկավարել է ՀՀ վաստակավոր արտիստ Սուրեն Չանչուրյանը: Գլխավոր բալետմայստեր է եղել 1995-1998 թվականներին Գագիկ Կարապետյանը:

2005-2007 թվականներին գեղարվեստական ղեկավարն է եղել Գագիկ Կարապետյանը:

2007 թվականից անսամբլը ղեկավարում էր Էրիկ Չանչուրյանը, գլխավոր բալետմայստեր՝ Ասատուր Կարապետյան:

Թաթուլ Ալթունյանի անվան երգի-պարի պետական անսամբլը Սյունիքում

01 ՄԱՅԻՍԻ 2021Թ.

Հիմնադրվել է 1938 թվականի մարտի 5-ին խմբավար, Հայաստանի ժողովրդական արտիստ Թաթուլ Ալթունյանի կողմից: Համահիմնադիր են եղել Նաև Հայաստանի ժողովրդական արտիստներ, կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Ալեքսանյանը և պարուսույց Էդուարդ Մանուկյանը: Անսամբլն ի սկզբանե կոչվել է Ժողովրդական երգի-պարի անսամբլ: Անսամբլը կազմված էր ժողովրդական արվեստը ներկայացնող երաժիշտներից, երգիչներից և պարողներից և միակն էր իր տեսակով ոչ միայն Հայաստանում, այլև ողջ խորհրդային միությունում: Թաթուլ Ալթունյանը Հայաստանի տարբեր շրջաններից հավաքելով ժողովրդական երգն ու պարը՝ մաքրելով, զտելով դրանք ստարամուտ տարրերից, հղկել, բազմաձայնել, համերգային, բեմական կյանք է պարզել և վերադարձրել ժողովրդին: Ստեղծագործական երկար տարիների ընթացքում համույթի ղեկավարությունը ստանձնեցին մարդիկ, որոնք հանձն առան երգի-պարի անսամբլի նորացմանը, բարեփոխումներին՝ պահպանելով ալթունյանական մշակութային ժառանգությունը, անսամբլի ազգային դիմագիծը՝ ներգրավելով համերգային ծրագրի մեջ երաժշտական թատերականացված, էպիկական շնչով համարներ: 1970 թվականին անսամբլի գեղարվեստական ղեկավար է դարձել կոմպոզիտոր, ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Էդգար Հովհաննիսյանը, ում ղեկավարման օրոք անսամբլի խաղացանկը համալրվեց երաժշտական թատերականացված համարներով: 1974թ. անսամբլի գեղարվեստական ղեկավարի պաշտոնում նշանակվել է կոմպոզիտոր, Հայաստանի ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Խաչատուր Ավետիսյանը, իսկ անսամբլն անվանվել է Թաթուլ Ալթունյանի անվան: Այդ տարիներին անսամբլի ծրագիրը հարստացել է հեղինակային, ժողովրդական ոգով գրված բազմաթիվ ստեղծագործություններով: 1977թ.-ից անսամբլի գեղարվեստական ղեկավարությունը ստանձնել է խմբավար, Հայաստանի արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Էմմա Ծատուրյանը, ով անսամբլի ազգային դիմագիծը պահպանելով, կատարել

է ստեղծագործական նոր քայլեր՝ բխող արդիականության պահանջներից: 1987թ. անսամբլի գեղարվեստական ղեկավար է նշանակվել կոմպոզիտոր, Հայաստանի վաստակավոր արտիստ, պրոֆեսոր Ռուբեն Ալթունյանը: Անսամբլի ծրագրում տեղ են գտել ալթունյանական ոճին հոգեհարազատ, բայց և ինքնատիպ մշակումներ: 1991-97թթ. անսամբլի գեղարվեստական ղեկավարությունը ստանձնել է կոմպոզիտոր, Հայաստանի արվեստի վաստակավոր գործիչ Մելիք Մավիսակայանը: Այդ տարիներին անսամբլի երկացանկում ընդգրկվել են ժամանակի կողմից թելադրված, հայրենասիրական, ազգային-ազատագրական, Արցախի հետ կապված թեմաներով երգեր և պարեր: 1998թ. անսամբլի գեղարվեստական ղեկավարությունը ստանձնել է դիրիժոր խմբավար Հենրի Մանգասարյանը: Լինելով ինքնատիպ մտածողության արվեստագետ՝ հեղինակել է Հայաստանի տարբեր շրջանների երգեր և պարեր, նվագախմբային ստեղծագործություններ, մշակումներ: 2004-2020թթ. անսամբլի գեղարվեստական ղեկավարն է եղել դիրիժոր, Հայաստանի արվեստի վաստակավոր գործիչ Ժիրայր Ալթունյանը, ով աշխատել է պահպանել և կատարել նախորդ ղեկավարների կողմից ստեղծած լավագույն ծրագրերը և նոր ոճի մեջ ներկայացնել այսօրվա անսամբլի համերգային երկացանկը: 2020 թ. համույթի գեղարվեստական մասի պատասխանատվությունը ստանձնել է դիրիժոր Գրիգոր Ոսկանյանը, ում ջանքերով անսամբլը շարունակել է ծավալել իր ստեղծագործական լայն գործունեությունը՝ ծրագրում ընդգրկելով ժանրային փոփոխված համարներ: Ոսկանյանի ղեկավարած

տարիներին վերականգնվել և բեմադրվել է Կոմիտասի և Հովհաննես Թումանյանի անավարտ մնացած «Անուշ»-ը՝ ազգային նվագարանների նվագակցությամբ: Նորացման և ամբողջացման հեղինակն էր կոմպոզիտոր, Հայաստանի արվեստի վաստակավոր գործիչ Արզաս Ոսկանյանը: Տարբեր տարիների անսամբլի գլխավոր բալետմայստրներն են եղել ժողովրդական արտիստներ Էդուարդ Մանուկյանը, Ազատ Ղարիբյանը, Վիլեն Գալստյանը, Հովհաննես Դիվանյանը, արվեստի վաստակավոր գործիչ Աշոտ Ասատրյանը, վաստակավոր արտիստներ Արտյուշա Կարապետյանը, Վարդգես Ռաչիյանը, Ռաֆայել Պողոսյանը, Փայլակ Սարգսյանը: 2000թ. պարունույց, Հայաստանի ժողովրդական արտիստ Վանուշ Խանամիրյանը հրավիրվել է անսամբլ որպես պարային խորհրդատու, ով իր բազմաթիվ բեմադրություններով հարստացրել է անսամբլի երկացանկը: 2008-2021թթ. անսամբլի գլխավոր բալետմայստրն է եղել Հայաստանի մշակույթի վաստակավոր գործիչ Հովհաննես Խաչիկյանը, 2021-2023թթ.՝ Գարիկ Խաչիկյանը: Տարիներ շարունակ անսամբլի գործիչային մասի ղեկավարներն էին ՀՀ ժողովրդական արտիստներ Ալեքսանդր Ալեքսանդրյանը, Հակոբ Ոսկանյանը, արվեստի վաստակավոր գործիչ Մանվել Բեգլարյանը, վաստակավոր արտիստ Ռուբեն Ալթունյանը, կոմպոզիտորներ Գևորգ Մանասյանը, Հայկ Գրիգորյանը, Հայկազ Հակոբյանը: Անսամբլի կազմում հանդես են եկել այնպիսի հանրաճանաչ արտիստներ, ինչպիսիք են Լուսին Զոյանը, Աստղիկ Զամայանը, Վարդուհի Խաչատրյանը, Անժելա Ծահնակաբեյանը, Պավլինա Բուռնազյանը, Թովմաս

Պողոսյանը, Ալբերտ Սարգսյանը, դուդուկահար Զիվան Գասպարյանը և այլք: Անսամբլի պատմության ընթացքում ներկայացվել են հետևյալ ստեղծագործությունները՝ ժողովրդական «Յաման յար», «Քոչարի», «Կենաց երգ», «Հայոց աղջիկներ», «Թամ-գարա», «Վաղարշապատ», «Դարձյալ փայլեց», «Գյուլում ջան», «Հոյ իմ Նազանի յարը», «Հոյ Նար», «Մոկաց հարսներ», «Շուշան ջան», «Ղափամա», հայրենասիրական «Չարթի՛ր լաո», ազգային երգ ու պարի շարան «Նավասարդ», Գ.Մանասյանի «Տոնական», Կ.Պետրոսյանի «Հայաստան», Սայաթ-Նովայի «Յիս քու դիմթըն չիմ գիդի», Գուսան Աշոտի «Չով արեք», «Ով սուրբ մայրեր», Ա.Խաչատրյանի «Լեռն-ցիների պարը», «Սուսերով պար», Ա. Բաբաջանյանի «Սերենադ», «Էլեգիա», Խ. Ավետիսյանի «Կռունկներ», «Հովիվ երգը և հոտաղների պարը», «Իմ եղեգև», Հ.Բադալյանի «Սարերի հովիվ մեռնեմ», Ռ.Աբրահամյանի «Ելեք հայկազունք», Վ.Կոտոյանի «Սևանի ձկնորսների պարը», Ա.Տիգրանյանի «Լուրձա պատկերներ», Ա.Սմբատյան «Հայաստան», Է.Հովհաննիսյանի «Սասունցի Դավիթ», Ա.Հեքիմյանի «Բարի արագի», Թ.Ալթունյանի «Հուպիկա», Ա.Հարությունյանի «Սասունցիների պար», Գ.Երանյանի «Կիլիկիա», Աշոտ Շերամի «Պարտեզում վարդ է բացվել» և այլն: Անսամբլը հարուստ է նաև իր տարազների բազմազանությամբ և յուրօրինակությամբ՝ շնորհիվ հանրաճանաչ նկարիչներ Մարտիրոս Սարյանի, Մինաս Ավետիսյանի, Խաչատուր Եսայանի, Ռոբերտ Էլիբեկյանի, Ֆլորա Գրիգորյանի, Աշոտ Համբարձումյանի, Ռուբին Հովհաննիսյանի և այլոց: Անսամբլը հյուրախաղերով 1944թ. հանդես է եկել Իրանում, 1957թ.՝ Ալբանիայում, Հունգարիայում, Բուլղարիայում, 1959թ., 1964թ.՝ Սիրիայում, Լիբանոնում, Եգիպտոսում, 1971թ.՝ Հարավսլավիայում, 1974թ.՝ Սենեգալում, Լիբերիայում, 1978թ.՝ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Բելգիայում, 1984թ.՝ Կանադայում, 1985թ.՝ Անգլիայում, Պորտուգալիայում, 1987թ.՝ Ավստրիայում, Շվեդիայում, 1988թ.՝ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Սիրիայում, 2003թ.՝ Իրաքում, Չինաստանում, 2014թ.՝ Հունդիկայում, Դանիայում, Հարավային Կորեայում, 2016թ.՝ Իտալիայում, 2018թ.՝ Թուրքիայում, Իրանում, 2022թ.՝ Վրաստանում: 1950թ. նոյեմբերի 28-ին անսամբլն արժանացել է «Հայաստանի վաստակավոր կոլեկտիվ» կոչման, 2011թ. և 2018թ.՝ ՀՀ մշակույթի նախարարության ոսկե մեդալի և Հայաստանի ազգային երաժշտական մրցանակաբաշխության «Լավագույն ժողովրդական համույթ» կոչման: 2022թ. անսամբլը ներառվել է ժողովրդական երաժշտության և պարի ազգային կենտրոնի կազմում, որը ղեկավարում է պրոդյուսեր Արմեն Սարգսյանը: 2023թ. անսամբլի գլխավոր բալետմայստր է նշանակվել պարուսույց Հարություն Կարապետյանը: ●

«Արևիք» պարային համույթը

Մեղրի և Ագարակ քաղաքների արվեստի դպրոցների պարային բաժինները դռները բացեցին 1990 և 2007 թվականներին: Դպրոց ընդունվեցին երեք տասնյակից ավելի երեխաներ: Անմխիթար, ոչ հարմարավետ դասասենյակները աստիճանաբար փոխարինվեցին լուսավոր, կահավորված, պարասենյակին հարիր պարագաներով դասասենյակների, որտեղ մինչև օրս ընթանում են սաների պարապմունքները:

Համայնքների խոշորացումից հետո Մեղրի և Ագարակ քաղաքների արվեստի դպրոցները միավորվեցին և վերանվանվեցին «Մեղրի համայնքի «Արևիք» արվեստի դպրոց» ՀՈԱԿ: Շնորհիվ շնորհալի պարուսույցների, սաների, պատրաստակամ ծնողների այսօր ևս պարային բաժինները զարդարում են համայնքային բոլոր միջոցառումները:

Ուսումնական գործընթացից զատ տարվա ընթացքում պարային բաժինները ակտիվ մասնակցություն են ունեցել ոչ միայն համայնքային միջոցառումներին, այլև ներկայացել են «Պարող Սյունիք» և «Մշակութային Սյունիք» փառատոներին՝ արժանանալով պատվոգրերի:

ՍԿԵՏԱՆՆԱ ՄԿՐՏՅԱՆ

«Արփի» պարային համույթը

Ելենա Զառյանը 2005 թվականին ավարտելով Երևանի պարարվեստի պետական ուսումնարանը, ընդունվել է ԵՊՄՀ-ի պարարվեստի մանկավարժություն բաժին: Այնուհետև աշխատանքի է անցել Սյունիքի մարզի Ագարակի արվեստի դպրոցում՝ որպես պարի դասատու: Հինգ տարվա բեղուն աշխատանքից հետո, ստեղծելով մեծ համույթ, պարուսույց էլենա Զառյանը համույթն իր դստեր անվամբ անվանակոչել է «Արփի» պարային համույթ: Այն մասնակցություն է ունեցել և շարունակում է ունենալ համայնքային բոլոր միջոցառումներին:

2018 թվականին մասնակցել է «Մշակութային փոխայցելություններ» միջմարզային միջոցառումներին՝ ներկայացնելով Մեղրի համայնքը:

2019 թվականին Վրաստանի Թբիլիսի քաղաքում մասնակցել է միջազգային փառատոնի և արժանացել գավաթի ու պատվոգրի:

Համույթը մասնակցել է «Սյունիք 2022» և «Սյունիք 2023» հայ երգարվեստի և պարարվեստի փառատոներին և երկու տարի անընդմեջ ներկայացրել Մեղրի

համայնքը մարզկենտրոն Կապանում:

«Արփի» պարային համույթի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ բացի համայնքային միջոցառումներին ունեցած հրաշալի մասնակցության՝ յուրաքանչյուր տարի ներկայանում է մենահամերգով և մշտապես նոր ու բազմաոճ պարերով հիացնում

հանդիսատեսին:

2022 թվականի հոկտեմբեր ամսից «Արփի» պարային համույթն գործունեություն է ծավալում «Մեղրիի մարզամշակութային կենտրոն» ՀՈԱԿ-ում: Համույթը մասնակցել է մշակույթի տան կողմից կազմակերպված տասնյակ միջոցառումների:

Համայնքի համար կարևոր ձեռքբերում է այն, որ համույթի սաները կրթությունը շարունակում են Պարարվեստի պետական քոլեջի բալետ և մանկավարժություն բաժիններում, ինչպես նաև ԵՊՄՀ-ի պարարվեստի մանկավարժություն բաժնում:

ՍԿԵՏԱՆՆԱ ՄԿՐՏՅԱՆ

Հենրիկ Իգիթյանի անվան գեղագիտության ազգային կենտրոնի Մեղրու մասնաճյուղի պարի խմբակները

Գեղագիտական ազգային կենտրոնը հիմնադրվել է 1978 թվականին Երևանում արվեստաբան Հենրիկ Իգիթյանի ջանքերով: Այն ստեղծվեց աշխարհում առաջին մանկական ստեղծագործության պատկերասրահի հիման վրա: Կենտրոնը զբաղվում է մանկական արվեստի զարգացմամբ, ցուցադրությամբ և պահպանությամբ, նաև գեղագիտական դաստիարակությամբ:

1983 թ. Մեղրիի Նախկին կուլտուրայի տան շենքում բացվեց Գեղագիտության ազգային կենտրոնի մասնաճյուղը (այժմ «Մեղրի» ստորաբաժանում): Այն ղեկավարելու համար Երևանից Մեղրի գործուղվեցին գեղանկարիչ-դիզայներ, ծնունդով մեղրեցի Ավագ Հայրապետյանը և Նրա կինը՝ գեղանկարիչ Ադել Հայրապետյանը: Հետագայում

Նրանց միացան երևանաբնակ պարուսույց Ռազմիկ Պողոսյանը, ոսկերիչ Ռուբիկը, ասեղնագործ Փիրուզան, ինչպես նաև մեղրեցի շնորհալի մի քանի մասնագետ: Կարճ ժամանակ անց արդեն կազմավորվեցին գեղանկարչության,

քանդակագործության, երգի, խորեոգրաֆիայի, ազգագրական պարի, ասեղնագործության, ոսկերչության, բրուտագործության խմբերը: Նվիրյալ մասնագետների շնորհիվ մշակութային կյանքը Մեղրում նոր զարկ ստացավ

և փոխեց տեղի երեխաների զբաղվածության ու հետաքրքրությունների շրջանակը:

Հ. Իգիթյանի անվան ԳԱԿ Մեղրու մասնաճյուղի ծեռքերումները բազմաթիվ են թե՛ միջազգային և թե՛ հայաստանյան ասպարեզներում: Եվ մշակութային այս հարուստ ժառանգության ու ավանդույթների պահպանման գործում իր ավանդը ունի նաև ծնունդով կապանցի մանկավարժ-պարուսույց Արգինե Գևորգյանը: Փորձառու պարուսույցն ամուսնու աշխատանքի բերումով 2011 թ. տեղափոխվել է Մեղրի՝ մշտական բնակության: Իսկ աշխատանքի հրավերը ստացել է 2018-ին: Ու աշխատում է մինչ օրս...

ԳԱԿ Մեղրու մասնաճյուղում այժմ գործում է վեց խմբակ, որից երկուսը՝ պարի: Արդեն հինգ տարի է՝ Հ. Իգիթյանի անվան գեղագիտության ազգային կենտրոնի Մեղրու մասնաճյուղում պարարվեստի մշակույթը զարգացնում է Արգինե Գևորգյանը: Աշխատանքի ընդունվելիս սաների թիվը հազիվ տասներկուսն էր, տարեցտարի պարը սկսեց հետաքրքրել երեխաներին, ու հիմա արդեն հաճախող սաների թիվը յոթ տասնյակից ավելի է: Արգինե Գևորգյանը դասական, ժողովրդական ու ազգագրական պարեր է դասավանդում չորս տարեկանից մինչև 17 տարեկան երեխաներին: Չորս խմբերը պարուսույցի գլխավորությամբ հանդես են գալիս համայնքային մի շարք միջոցառումներում՝ հիացնելով հանդիսատեսին: Արգինե Գևորգյանի շնորհիվ երեխաների մեջ սեր է արթնանում պարի հանդեպ, ազգայինը, ու հարավային դարպաս Մեղրիում մշակութային կյանքն օր-օրի աշխուժանում է՝ նոր թափ հաղորդելով բնագավառին: Ոլորտն էլ ավելի զարգանալու հնարավորություններ ունի: Մեղրիում դասավանդող պարուսույցներն անհամբերությամբ են սպասում այն օրվան, թե երբ ի վերջո հրավեր կստանան ՀՀ ԿԳՄՍ Նախարարությունից՝ մասնակցելու մայրաքաղաքում կամ արտերկրում կայանալիք պարարվեստի Նվիրված տարբեր միջոցառումներին: Դա զարգանալու մի նոր ազդակ ու ոգևորություն կհաղորդի մայրաքաղաքից մոտ 400 կմ հեռավորության վրա գտնվող կրթօջախին:

Արգինե Գևորգյանը 1993-99 թթ. սովորել է Կապանի արվեստի մանկական դպրոցում՝ դասական և ժողովրդական պարի բաժնում: Այնուհետև՝ 2003-2007 թթ. սովորել Երևանի մշակույթի համալսարանում: 2008 թ. աշխատել է նաև «Վորլդ Վիժն Հայաստան»-ի «Բողբոջ» բարեգործական հասարակական կազմակերպությունում՝ պարուսույց: Այստեղ պար է դասավանդել մեկ տասնյակից ավելի երեխաների, այդ թվում՝ Ներառական: Մասնագիտական գիտելիքներն ու փորձը չորս տարի շարունակ ներդրել է նաև Կապանի երկու մանկապարտեզում՝ թիվ 1 և թիվ 6 ՆՈՒՀ-երում: 2010 թ. աշխատել է նաև Կապանի մանկապատանեկան ստեղծագործության կենտրոնում:

ՏԱՌԳՆԵՐ

«Նռանե» պարային համույթը և նրա գեղարվեստական ղեկավար Մելանյա Մարտիրոսյանը

Մելանյա Մարտիրոսյանը Կապանի պարարվեստի ոլորտում մնայուն հետք թողած անձնավորություն է և առաջիններից մեկը Կապանում, ով պարարվեստի գծով բարձրագույն կրթություն է ստացել: Մինչ այդ թիվ 7 միջնակարգ դպրոցում սովորելուն զուգընթաց ավարտել է Կապանի արվեստի մանկական դպրոցի պարարվեստի բաժինը: Այդտեղ նրան դասավանդել են պարուսույցներ Երևանից, ուսումնառության վերջին տարիներին՝ Ռուսաստանի Դաշնությունից:

Հետո եկավ բարձրագույն կրթություն ստանալու ժամանակը... 1985 թվականին ընդունվել է 1989 թվականին և 1989 թվականին ավարտել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժինը: Հայաստանի վաստակավոր կոլեկտիվ «Բերդ» պարային համույթի գեղարվեստական ղեկավար և Հայաստանի ազգային պարարվեստի միության նախագահ Կարեն Կևորգյանի համակուրսեցին էր, նաև անդամակցում է վերջինիս ղեկավարած միությանը:

Բուհն ավարտելուց հետո աշխատանքի է ընդունվել Կապանի արվեստի մանկական դպրոցի պարարվեստի բաժնում՝ պարարվեստի դասատու՝ դասավանդելով մինչև 2003 թվականը: 2001 թվականին Կապանի մշակույթի պալատում հիմնադրել է 15 տարի ղեկավարել է «Ձանգեզուր» պարարվեստի ստուդիան: 2008-2013 թթ. հանրապետության մշակույթի նախարարության աջակցության հիմնադրամի Սյունիքի մարզի պարարվեստի մեթոդիստ-մանկավարժն էր: 2013 թվականից մինչև հիմա Քաջարանի արվեստի դպրոցի պարարվեստի բաժնի մասնագետն է, 2017 թվականից միաժամանակ աշխատում է Քաջարանի մշակույթի պալատում և հիմնադրել է «Նռանե» պարային համույթը:

«Նռանե» առաջին լուրջ հաջողությանը հասել է 2022 թ. դեկտեմբերի 18-ին Չեխիայի մայրաքաղաքում կայացած «Պրահայի աստղեր» մրցույթ-փառատոնում. համույթի մենագարունի Սառա Ստեփանյանը նվաճեց առաջին կարգի մրցանակ և դափնեկրի կոչում: Իսկ պարուսույց Մելանյա Մարտիրոսյանն արժանացավ «Լավագույն մանկավարժ» անվանակարգին:

Փառատոնին մասնակցում էր հինգ երկիր՝ Գերմանիա, Չեխիա, Լիտվա, Ուկրաինա,

նա, Հայաստան, 15-ից ավելի պարային խումբ և մենակատարներ:

«Սառան մրցույթին հանդես է եկել երկու կատարումով՝ ժողովրդական պար՝ «Ախալցխա» և «Հարսնացուն Ձանգեզուրից»: Նա ոչ միայն բարձրարվեստ պար ցուցադրեց, այլև ներկայացրեց հայ ազգային կոլորիտը: Փառատոնը և մրցանակաբաշխությունը, նաև շքահամբարը (գալա համերգ) կայացել են դեկտեմբերի 18-ին», - պատմում է Մելանյա Մարտիրոսյանը:

Միջազգային մրցույթ-փառատոնին մասնակցությունը հնարավոր դարձավ Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի հո-

վանավորությամբ:

Սառա Ստեփանյանը ծնվել է 2007 թվականին Քաջարանում: Սովորում է Քաջարանի թիվ 2 դպրոցում՝ տասներորդ դասարանում: Ուսման առաջավոր է: Հինգ տարեկանից հաճախել է երկու տարի առաջ ավարտել է Քաջարանի արվեստի դպրոցի պարարվեստի բաժինը: Ուսման մեջ դրսևորել էր պատասխանատվություն և համառ բնավորության շնորհիվ հաղթահարել դժվարությունները: Պարուսույց Մելանյա Մարտիրոսյանի անմնացորդ աշխատանքի շնորհիվ տիրապետել է ժողովրդական պարարվեստի նրբություններին, հասել հաջողությունների: Իսկ հաղթանակը միջազգային հարթակում երկար սպասել չի տվել...

«Սառան վաղ տարիքից առանձնացել է մյուսներից պարի շարժումներն ընկալելու զգացողությամբ և աշխատասիրությամբ, փառատոների ժամանակ էլ մասնագետներն ըստ արժանվույն գնահատել են նրա կատարողական արվեստը», - մեր զրույցի

ընթացքում նշեց Մելանյա Մարտիրոսյանը:

Մելանյա Մարտիրոսյանի և նրա սանուհու հաջորդ հաջողությունը Փարիզում էր՝ 2023 թ. մարտի 29-ից ապրիլի 4-ը կայացած «Փարիզի աստղեր» միջազգային մրցույթ-փառատոնում, որին մասնակցում էր ինը երկիր՝ Հայաստան, Վրաստան, Լիտվա, Ալբանիա, Ֆրանսիա, Լեհաստան, Հունաստան, Ուկրաինա, Ղազախստան: «Նռանե» պարուհի Սառա Ստեփանյանը «Մենակատար» անվանակարգում արժանացավ առաջին կարգի դափնեկրի կոչման, իսկ Մելանյա Մարտիրոսյանը՝ «Լավագույն մանկավարժ» անվանակարգի մրցանակի:

Հաջորդ կանգառն իսպանական Բարսելոնան էր, ավելի ստույգ՝ նրան հարակից Լյորետ դե Մար ծովափնյա քաղաքը: 2023 թ. ապրիլի 21-28-ը այնտեղ կայացավ «Եվրոպայի երիտասարդ տաղանդներ-2023» փառատոնը, որին մասնակցեցին հինգ երկրի կոլեկտիվներ: «Նռանե» պարային համույթը և մենակատար Սառա Ստեփանյանն արժանացան երկրորդ կարգի դափնեկրի կոչման: Առաջին հորիզոնականում Բարսելոնայի երգչախումբն էր. փաստորեն «Նռանե» պարարվեստի ոլորտում ևս առաջինն էր... Ի դեպ, մրցույթի հանձնախմբի կողմից Մելանյա Մարտիրոսյանն արժանացավ «Լավագույն մանկավարժ» դիպլոմի: Եվ «Նռանե» համույթը, և մենակատար Սառա Ստեփանյանն արժանացան Լյորետ դե Մարի քաղաքապետի մրցանակին: Իսպանիայում կայացած մրցույթին մեր խմբին աջակցելու էին եկել հայկական համայնքի ներկայացուցիչները: Եվ նրանց ջերմ վերաբերմունքը լրացուցիչ ազդակ էր ավելի հաջող հանդես գալու ու օտարազգի հանդիսատեսին ներկայացնելու հայ պարարվեստը:

Սեպտեմբերի 14-ից 20-ը «Նռանե» Լիտվայում մասնակցել է հայ-լիտվական բարեկամության համերգային ծրագրին, ինչպես նաև Լիտվայի ազգային տոնին (սեպտեմբերի 16) նվիրված կառավարական համերգին:

Հայ համայնքի հրավերով «Նռանե» համույթը 2024 թ. հունվար-փետրվարին կմասնակցի Հարավային Ամերիկայում կայանալիք հայկական պարային խմբերի հետ համատեղ համերգային ծրագրին և փառատոնին:

«Նման մրցույթները շատ բան են տալիս, երեխաները շփվում են այլ ազգերի մշակույթի հետ, այդ փառատոնները և մրցույթները կատարողական վարպետությունը բարձրացնելու լավագույն միջոց են նաև, միջազգային բեմահարթակներում ելույթից հետո ինքնավստահ են գգում, քանզի ներկայացնում են մի ամբողջ ազգի մշակույթ», - մասնաճանաչում է Մելանյա Մարտիրոսյանը:

Ինչպես վերը նշվեց, Մելանյա Մարտիրոսյանը Քաջարանի արվեստի դպրոցում պարարվեստ է դասավանդում, և նրա սաները պարբերաբար համալրում են «Նռանե» համույթի շարքերը:

Մեր զրուցակցից հետաքրքրվեցինք, թե ինչպես է լուծվում «Նռանե» պարային համույթի տարազգի հարցը, քանի որ նախապատվությունը տալիս են ազգագրական և ժողովրդական պարերին: «Վերջերս Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի հովանավորությամբ ձեռք ենք բերել պարային Նոր զգեստներ: Դրանք պատվիրում ենք Երևանի «Տերյան» մշակութային կենտրոնում, հազուստների դիզայնը կենտրոնի մասնագետների հետ միասին ենք որոշում՝ պարի բնույթից կախված, հրաշալի մասնագետներ են այդտեղ աշխատում, բավականին բան են հուշում, ասենք, հազուստի վրա ինչ տարր կարելի է օգտագործել: Բնականաբար, ես էլ բուհում ազգագրություն և տարազգիություն են անցել, այդ ոլորտից բավականին տեղեկացված եմ և մշտապես թարմացնում եմ գիտելիքներս»:

Այս համատեքստում Մելանյա Մարտիրոսյանն ընդգծում է, որ իր առջև ի սկզբանե նպատակ է դրել պահպանել հայ ազգային պարը, մասավանդ որ սյունիքյան պարերից շատ քիչ բան է պահպանված:

«Ովքե՞ր են եղել պարարվեստիդ ուսուցիչները, ո՞ւմ ես պարտական»։ Նախ նշում է, որ օտարազգի պարուսույցներ-մանկավարժներ է ունեցել՝ Լյուդմիլա Սեմանովան (ժողովրդական արտիստուհի), Տադևոս Բորիսովան (վաստակավոր արտիստուհի), հայ պարարվեստի երախտավորներից Ֆրունզե Ելանյան (ՀՀ ժողովրդական արտիստ), Վանուշ Խանամիրյան (ՀՀ ժողովրդական արտիստ), Արտյուշա Կարապետյան (ՀՀ ժողովրդական արտիստ), իսկ կուրստեղ եղել է վաստակավոր արտիստ, Թաթուլ Ալյոնկայան անվան երգի-պարի անսամբլի մենակատար Ռաֆայել Պողոսյանը: «Իմ ուսուցիչները եղել են հանրապետության պարարվեստի նվիրյալներ, ինձ երջանիկ մարդ եմ համարում, որ նման դասախոսներ են ինձ դասավանդել, վայելել եմ նրանց հաճելի ներկայությունը, ականջալուր եղել նրանց օգտակար խորհուրդներին», - մեր զրույցի ավարտին նշեց Մելանյա Մարտիրոսյանը:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Գայանե Վարդիկյան. պարուհին, դերասանուհին, պարուսույցը

Նրան ճանաչելու, նրա միտքն ու հոգին հասկանալու համար պետք է ձեռք հետ միասին շատ հեռու գնանք, սիրելի՛ ընթերցող: Սկսենք 1965 թվականի դեկտեմբերյան այն օրից, երբ Հարթիկի և Մառլենայի ընտանիքում լույս աշխարհ եկավ Գայանեն: Կամ գուցե ավելի հետ գնանք և հասնենք 19-րդ դարի Արևելյան Հայաստանի արհեստի ու արվեստի կենտրոն՝ Ալեքսանդրապոլ (Գյումրի), այդ քաղաքի ամենահարգված «լոթի» տղերքից մեկի՝ Ֆռիկ Տիկոյի գերդաստան: Կամ գուցե իրենց նախնական՝ Քուչակ ազգանվան գիծը բռնած գնանք մինչև նրանց առաջին նախապապ՝ Նահապետ Քուչակ:

Բայց ոչ, եկեք սկսենք Ֆռիկ Տիկոյի ստեղծած գերդաստանից, որն ամբողջ Ալեքսանդրապոլում առանձնանում էր իր արհեստականության նիստ ու կացով, արվեստների ու արհեստների հանդեպ սիրով, և, իհարկե, իրենց հայտնի Քուչակենց քյամարով: Արևելյան Հայաստանում ցուցադրված առաջին օպերային ներկայացումը՝ «Անուշը», սեփական հարկի ներքո վայելած գերդաստանի շառավիղը չէր կարող արվեստի ճանապարհը չբռնել:

Փորձենք ինքներս մեզ հարց տալ՝ որտեղի՞ց դերասանուհու մեջ այսքան արվեստ, որտեղի՞ց նրա մեջ այդքան գեղագիտություն՝ խոսելու, շփվելու, մարդկանց հետ հարաբերվելու, երգելու, պարելու մշակույթը, որտեղի՞ց նրա մեջ... Երևանի կենտրոնում Տերյան փողոցում ծնված և հասակ առած երևանցի Սերյոժայի ու վանեցի Վարսիկի դուստր Մառլենան չէր կարող իր դստերն այլ կերպ դաստիարակել: Վահրամ Փափազյանի, Հրաչյա Ներսիսյանի, Գոհար Գասպարյանի, Շարա Տայյանի արվեստը տեսած՝ Շիրազի ու Սևակի, Մարտիրոս Սարյանի ու այլոց հետ Նույն շրջապատում ապրած տիկին Մառլենայի դստեր մեջ չէր կարող արվեստից առաջնային այլ աշխարհ լինել:

Մանկահասակ տարիքից թումանյանի պոեմները, Պուշկինի բանաստեղծությունները բերանացի ասող, բակի մեծերին ու փոքրերին իր շուրջը հավաքող՝ երգի, պարի, ասմունքի, համերգների ներկայացնող աղջկա մեջ արվեստը հետագայում չէր կարող չունենալ իր պրոֆեսիոնալ դրսևորումը: Գայանեն և՛ երգում էր, և՛ պարում, և՛ բանաստեղծություններ կարդում, և՛ ներկայացումներ պատրաստում ու ներկայացնում: Բայց ընտրության տարիքը եկավ, և Գայանե Վարդիկյանը՝ հանձնելով քննություններ, ընդունվեց պարարվեստի ուսումնարան: Ուսումնարանում պատիվ է ունեցել աշակերտելու հայկական բալետի այնպիսի նշանավոր դեմքերի, ինչպիսիք են Հեսուժ ժողովրդական արտիստուհի Լյուդմիլա Սեմանովան, Հեսուժ ժողովրդական արտիստ Ֆրունզե Ելանյանը, Հեսուժ ժողովրդական արտիստուհի Թերեզա Գրաչովան, Հեսուժ ժողովրդական արտիստուհի Էլվիրա Մնացականյանը, Հեսուժ ժողովրդական արտիստ Նորայր Մեիրաբյանը: Անուններ, ովքեր ստեղծել ու զարգացրել են հայկական բալետի ու ժողովրդական պարի պրոֆեսիոնալ դպրոցը, անուններ, որոնք ոսկե տառերով են գրված հայ մշակույթի պատմության էջերում: Նրա դասական պարի դասատուն եղել է 20-րդ դարի ռուսական բալետային դպրոցի հիմնադիր, համաշխարհային մեծության արտիստուհի Վազանովայի սիրելի ուսանողուհիներից մեկը՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի Ֆեյա Բալաբինան:

Պարարվեստի ուսումնարանն ավարտելուն պես՝ 1983 թվականին, նրան աշխատանքի ընդունեցին հանրապետության թիվ 1 մշակութային մայր օջախ՝ Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոն՝ որպես բալետի խմբի պարուհի: Երիտասարդ պարուհուն հետզհետե սկսեցին ընդգրկել թատրոնի թե՛ բալետային, և թե՛ օպերային ներկայացումներում: Գայանե Վարդիկյանը սկսեց հանդես գալ և՛ կորդեբալետի

կազմում, և՛ մենապարերով: Այս շրջանում աշխատեց, շփվեց, պարեց հայկական մշակույթի երևելի դեմքերի հետ: Կորդեբալետի կազմում պարեց Ռուդոլֆ Խառատյանի, Վիլեն Գալստյանի հետ, նրան բախտ է վիճակվել պարել «Անուշ» օպերային ներկայացումում, որտեղ Անուշի դերերգը կատարել է ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի Գոհար Գասպարյանը: Իր պարով բազմաթիվ բալետային և օպերային ներկայացումներում է հանդես եկել: Պարել է «Կարապի լիճը», «Դոն Կիխոտ», «Ժիզել», «Սպարտակ», «Դիմակահանդես», «Գայանե» և այլ բալետներում: Պարել է նշանավոր օպերային ներկայացումներում՝ «Անուշ», «Սայաթ Նովա», «Կարմեն», «Արշակ Երկրորդ», «Աիդա» և

այլն:

Հարուստ ու հագեցած ստեղծագործական օրեր է անցկացրել Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի բեմում, կոպիներում, փորձասենյակներում, լցվել ու հարստացել է արվեստով: Հաղորդակից է դարձել այնպիսի կոմպոզիտորների ստեղծագործություններին, ինչպիսիք են Արամ Խաչատրյանը, Տիգրան Զուխաջյանը, Վերդին, Զայկովսկին, Բիզեն և այլք: Եվ դեռ շատերս զարմանում ենք, թե որտեղից Գայանե Վարդիկյան դերասանուհու մեջ այսքան արվեստ: Ահա թե ովքեր են գնետիկ կամ ուսուցչական հետք թողել Գայանեի նկարագրում իր պապ Ֆռիկ Տիկոն, իր մայր Մառլենան, Ֆեյա Բալաբինան, Թերեզա Գրաչովան, Լյուդմիլա Սեմանովան...

Քսաներորդ դարավերջին վրա հասած պատերազմը, Էներգետիկ-տնտեսական ճգնաժամը, անձնական դժվարությունները խղճնդոտ չհանդիսացան Գայանե Վարդիկյանի համար՝ ստեղծագործական գործունեություն ծավալելու նաև օպերայի ու բալետի թատրոնից դուրս: Վերջինս ստեղծեց և ղեկավարեց մանկապատանեկան իր պարի

խումբը, որը հետագայում ակտիվորեն մասնակցեց հանրապետական ու միջազգային փառատոների և մրցանակներ շահեց: Այս խմբում առաջին պարը, որ բեմադրեց՝ «Կարդագույն առջիկների պար» էր Արամ Խաչատրյանի «Գայանե» բալետից: Սա էլ հիմք դարձավ համույթն անվանակոչելու «Գայանե»: Պարի համույթի պարացանկը բաղկացած է եղել բացառապես դասական ստեղծագործություններից: Տիգրան Մանսուրյանի, Արամ Խաչատրյանի, Վերդիի ստեղծագործությունների հիման վրա բեմադրած պարերը համույթը ներկայացրել է մայրաքաղաքի գրեթե բոլոր բեմերում: Պարերի միջոցով գեղագիտական կրթություն ու դաստիարակություն է տվել մեծաթիվ մանուկների ու պատանիների, նրանց մեջ սերմանել սեր դասական արվեստի, գեղեցիկի հանդեպ:

Գայանե Վարդիկյան պարուհու, պարուսույցի և դերասանուհու ստեղծագործական կյանքը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու շրջանի՝ Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնում բալետի արտիստուհի աշխատելու շրջան, մայրաքաղաքում պարուսույց աշխատելու շրջան և 2009 թվականից Կապանում ստեղծագործական գործունեություն ծավալելու շրջան:

Ալեքսանդր Շիրվանզադեի անվան պետական դրամատիկական թատրոնում դերասանուհի, Կապանի մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնի «Սիլվետ» պարային համույթի պարուսույց-մանկավարժ, Քաջարանի արվեստի դպրոցի պարարվեստի բաժնի դասատու-պարուսույց: 2022-2023 ուստարվա հաշվետու համերգին՝ առաջին անգամ Քաջարանի արվեստի դպրոցի պատմության մեջ, Գայանե Վարդիկյանի բեմադրությամբ ներկայացվեց «Զիպուլին» մանկական բալետը, որը մեծ արձագանք ունեցավ հանդիսատեսի կողմից: Հետաքրքիր ռեժիսորական լուծումներով, հարուստ ու գունեղ կերպարային հագուստներով համեմված բեմը, մի յուրահատուկ տրամադրություն փոխանցեց բոլոր նրանց, ովքեր դիտում և ըմբռնում էին դասական պարն իր ամբողջ գեղեցկությամբ և շքեղությամբ:

Ահա Գայանե Վարդիկյան արվեստա-

գետի ստեղծագործական ողջ կարողությունների արտահայտումը: Կարելի է թվել բազմաթիվ ստեղծագործող անհատականությունների, որոնց ստեղծագործական կյանքը ևս բաժանվում է մասերի: Նրանց բոլորի դեպքում այդ մասերը մեկը մյուսի տրամաբանական շարունակությունն են, իսկ Գայանե Վարդիկյանի դեպքում այդպես չէ:

Նրա ստեղծագործական այս երեք շրջանը ոչ թե մեկը մյուսի շարունակությունն են, այլ յուրաքանչյուրը մի լոր սկիզբ է, լոր ընթացք և լոր ձեռքբերումներ... Իհարկե, պատմության մեջ շատ են եղել ստեղծագործողներ, որոնց հաջողվել է Աստծու կողմից մարդուն շնորհված կարճ կյանքի ընթացքում նախընտրած մասնագիտությունում հասնել հաջողության, այնուհետև կյանքի մի այլ փուլում անցնել արվեստի մեկ այլ տեսակի և կրկին հասնել հաջողության ու մեծամեծ պատիվների: Այդ քչերից է Գայանե Վարդիկյանը, ում հաջողվել է երեք ստեղծագործական շրջան ապրել ու հասնել հաջողության: Ուրեմն ո՞րն է Գայանե Վարդիկյանի այս առանձնաշնորհալիության բանաձևը: Աստվածային նախախնամությունը, աշխատասիրությունը, ճակատագիրը, թե՞ մեկ այլ երևույթ:

Մշտական բնակության տեղափոխվելով ամուսնու հայրենի քաղաք՝ Կապան (մինչ այդ ամուսնու հետ ապրում էր Երևանում)՝ 2009 թվականի սեպտեմբերին թատրոնի ստեղծագործական խմբի ղեկավար, Հայաստանի Հանրապետության վաստակավոր արտիստ Վազգեն Սարգսյանի միջնորդությամբ ընդունվեց Կապանի Շիրվանզադեի անվան պետական դրամատիկական թատրոն: Սկզբնական շրջանում թատրոնում աշխատեց որպես պարուսույց: Կարճ ժամանակ անց Արտավազդ Գրիգորյանը, ում վստահվել էր Գրիգոր Տեր-Գրիգորյանի «Եկեք անկեղծ խոսենք» ներկայացման վերականգնումը, դեր վստահեց Գայանե Վարդիկյանին: Ռեժիսորը չէր սխալվել իր դերաբաշխումով՝ Գայանե Վարդիկյանին հաջողվեց ստեղծել Գայուլի կերպարը:

Ահա այսպես՝ դերասանուհին, պարուհին և պարուսույցը՝ կողք-կողքի...

ԱՐՐԹՈՒՐ ԳԱԲՐԻԷՅԱՆ
ԱԼ. ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԵԻ ԱՆՎԱՆ ԴԵՏԱԿԱՆ
ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆԻ ԴԵՐԱՍԱՆ

«Պարի աստղեր» համույթը 30 տարեկան է

2023-ը հորեյանական տարի է «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի համար, լրանում է պարային այդ կոլեկտիվի ստեղծման 30-ամյակը: Կապանի մշակույթի կենտրոնի մեծ դահլիճում հունիսի 7-ին տեղի ունեցավ հորեյանական համերգ՝ «30 տարի բեմում» խորագրով: Հանդիսությամբ մասնակցում էր նաև «Միլեն շուռ բալետ»-ը՝ մայրաքաղաքից (գեղարվեստական ղեկավար և զվարճարար պարուսույց՝ Արթուր Եղոյան):

«Պարի աստղերի» երեսնամյա ուղին սկզբնավորվել է 1993-ին՝ Երիկ Քոչարյանի, Հովիկ Առաքելյանի և Լևոն Սարգսյանի նախաձեռնությամբ: Կարճ ժամանակ պահանջվեց, որ պարախումբը սիրվի հանդիսականի կողմից, իսկ համայնքային միջոցառումներն անցկացվում էին պարախմբի անմիջական մասնակցությամբ, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր տարի ունենում էին երկու մենահամերգ: 1998-2000 թթ. «Պարի աստղերը» նոր պարուսույց ունեցավ՝ Արթուր Եղոյան, ով հմտությամբ համադրում էր հայկական ժողովրդական պարերն ու ժամանակակից ոճը, և այդպիսով խումբը դարձավ հայկական ժամանակակից պարային խումբ:

1993-ից 2023թթ. սերնդափոխության արդյունքում «Պարի աստղերի» քուրայով անցել են մոտ երեք հազար պատանի ու աղ-

ջիկ, նրանցից ոմանք ստեղծեցին իրենց պարախումբը:

2007-ին Երիկ Քոչարյանի ջանքերով վերակազմավորվում է «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիան, և խումբը նոր հաջողություններ է ունենում համաքաղաքային միջոցառումներ, մրցանակներ ու հաղթանակներ, փա-

ռատների մասնակցություն մայրաքաղաք Երևանում և Վրաստանում:

«Պարի աստղերի» լուսավոր կենսագրության մեջ նաև մի տխուր էջ կա. 2016 թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմը խլեց «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի լավագույն պարող ու կրտսեր պարուսույց Նորայր Գաս-

պարյանի կյանքը: Պարային այս կոլեկտիվը մշտապես հարգում է շնորհալի գործընկերոջ հիշատակը, հաշվետու համերգների ժամանակ անցկացվում է նրա անվամբ մրցանակաբաշխություն: Ստուդիայի լավագույն պարողին կամ պարուսույցին հանձնվում է նրա անվամբ արձանիկ:

«Պարի աստղեր» շուռ ստուդիան մշտապես համագործակցում է մշակույթի կենտրոնի ստեղծագործական կազմի և մենակատարների հետ, վերջիններիս կատարումները զուգորդվում են պարային ելույթների հետ: Այս անգամ ևս «Պարի աստղերի» հետ էին կենտրոնի երգիչ-երգչուհիները: Հորեյանական համերգին ելույթ ունեցան մշակույթի կենտրոնի մեներգիչներ Գաբրիել Ջիգը, Սուսաննա Գալստյանը, Ինգա Մանուկարյանը, ռեփեր Միշոն: Իսկ առաջին պլանին «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի տարբեր տարիքային խմբերն էին:

Պարն ինքնարտահայտման ձև է մանուկների և պատանիների համար, ովքեր արտահայտում են իրենց զգացմունքները, պարային շարժումների միջոցով կարողանում արտահայտել ուրախություն, տխրություն, հուզմունք: Այդ ամենն արտացոլվեց «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի պարողների կատարումներով, ովքեր տոն պարզապես հանդիսականին: Բեմահարթակում և ժողովրդական, և ժամանակակից ռիթմերով պարեր էին: Հանդիսականին անակնկալ մատուցեց ստուդիայի պարուսույց Աննա Աղազույանը՝ հանդես գալով մենապարով: Հատկապես տպավորիչ էին մայրաքաղաքից ժամանած «Միլեն շուռ բալետի» պարային բեմադրությունները:

Հորեյանական միջոցառմանն անպակաս էին շնորհավորանքները: Հրապարակվեց մայրաքաղաքի «Սեբաստիա» մշակութային կենտրոնի (ղեկավար՝ Արթուր Եղոյան) շնորհավորանքի ուղերձը. «Այսօր հրաշալի առիթ է մեծարելու պարը, արվեստի այն ճյուղը, որը միավորում է մարդկանց՝ հանուն խաղաղության և բարեկամության, որը հասկանալի է բոլորին՝ անկախ կրոնական և ազգային պատկանելությունից: «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի հիմնադիր Երիկ Քոչարյանը մշտապես ոգևորել է հայ մարդուն՝ արտացոլելով նրա ձգտումները, զգացումները, սերը ծննդավայրի, մատաղ սերնդի, գեղագիտական դաստիարակության և ազգային ավանդույթների նկատմամբ: Սա ևս մի առիթ է ամփոփելու և արժևորելու պարարվեստի ոլորտում 30 տարվա կատարած աշխատանքը, հիշելու «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի երախտավորներին և անդրադառնալու նրանց ստեղծած ավանդույթներին:

Շնորհավորում ենք Ձեզ հորեյանի կապակցությամբ և մաղթում ստեղծագործական բերկրանքի բազում պահեր, թարմ ներշնչանքներ և լեփ-լեցուն դահլիճներ: Վստահ եմ, որ Ձեր արվեստով շարունակելու եք բարձր պահել մեր երկրի անունը, որն ավելի ու ավելի հաճախ է հնչելու աշխարհի ամենատարբեր բեմահարթակներում»:

«Յոթ տարեկանից բեմում եմ, որտեղ վայելեցի կյանքիս երջանիկ պահերը, 47 տարեկան եմ, շարունակում եմ երջանիկ օրեր ապրել, ինչի համար երախտապարտ եմ մարդկանց, ովքեր շրջապատում են ինձ: Հանգամանքների բերումով, եթե այստեղ էլ չապրեմ, «Պարի աստղերի» ավանդույթները շարունակելու են իմ սաները, 40-50-60 տարի հետո հնչեցնելու են շուռ ստուդիայի անունն այս հրաշալի դահլիճում», - ասաց Երիկ Քոչարյանը՝ մեկ առ մեկ հիշատակելով մշակույթի կենտրոնի տնօրենների անունները, որոնց հետ պատիվ է ունեցել աշխատելու:

Երիկ Քոչարյանը Նորայր Գասպարյանի անվան հուշամեդալով պարգևատրեց «Պարի աստղեր» շուռ ստուդիայի մի շարք պարուսույթների, իսկ շուռ ստուդիայի երկարամյա պարուսույթ Էլեն Մովսիսյանին՝ Նորայր Գասպարյանի պարն արտացոլող արձանիկով: Շուռ ստուդիայի համահիմնադիր, «Միլեն շուռ բալետ»-ի ղեկավար Արթուր Եղոյանը ևս պարգևատրվեց նույն արձանիկով:

Իսկ ամենավերջում հայկական «Քոչարին» էր՝ «Պարի աստղերի» և «Նոր աստղերի» կատարմամբ:

Մի խոսքով՝ անակնկալներ, մրցանակներ, ուրախ տրամադրություն...

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

«Չանգեզուր» ժողովրդական պարային համույթը

Երբ Վահագն Գասպարյանին, որպես մեր զոռույցի Նախաբան, հարցրի, թե ի՞նչ է պարն իր համար, կարճ կապեց. «Պարն ինձ համար կենսակերպ է, աշխարհը ճանաչելու, աշխարհին հաղորդակցվելու փոխհարաբերություն»։ Թեև երիտասարդ, բայց վաստակաշատ պարուսույցը երեք տարի է, ինչ յուրաքանչյուր շաբաթ այցելում է Կապան՝ պարի գաղտնիքներին հաղորդակից դարձնելով իր հիմնադրած «Չանգեզուր» ժողովրդական պարային համույթի սաներին։ Այդքան ժամանակ է, ինչ Կապանը նրա համար դարձել է հարազատ միջավայր՝ անկրկնելի բնությամբ ու մտերիմ մարդկանցով։

Վահագն Գասպարյանը Նոր մարդ չէ պարավետտում։ Անդրանիկ քայլերն արել է «Սեբաստիա» մշակութային կենտրոնում՝ չորս տարեկանից հաճախելով պարի խմբակ (առաջին ուսուցիչը՝ Լենա Խալաթյան), այնուհետև ընդունվել է Երևանի Խ.Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի «Պարարվեստի ռեժիսուրա» բաժինը, որի ամբիոնի վարիչը Ֆրունզե Ելանյանն էր, կուրսողելը՝ հանրաճանաչ Վանուշ Խանա-միրյանը, համալսարանն ավարտեց Կարեն Գևորգյանի ղեկավարությամբ (այժմ Հայաստանի պարարվեստի միության Նախագահ)։ Բանակում ծառայելիս պարել է «Սարդա-րապատ» պարային համույթում (ղեկավար՝ Մուրադ Հակոբյան)։ Բուհի առաջին կուրսում սովորելիս էլ հիմնադրել է «Վալենս» պարային համույթը։ Միայն «Վալենս»-ով չի սահմանափակվել նրա գործունեությունը։ 2009-ից 12 տարի «Երևակ» կրթահամալիրում (հիմնադիր տնօրեն՝ Աննա Ստեփանյան) իր փորձն ու գիտելիքն է փոխանցել սկսնակ պարողներին։ Նույն թվականին Հայաստանի թեկվանդոյի ֆեդերացիայի Նախագահի հրավերով ֆեդերացիայում աշխատել է պարուսույց և երիտասարդներին ուսուցանել ազգային-ռազմական պարեր, 2012 թ.-ից աշխատել է «Մալաթիա» արվեստի դպրոցում՝ պարային բաժնի ղեկավար։

Ինչպե՞ս եղավ ծանոթությունը և համագործակցությունը Կապանի հետ. «Մտահղացումը Կապանի քաղաքապետ Գևորգ Փարսյանինն էր և Կապանի մշակույթի կենտրոնի Նախկին տնօրեն Գևորգ Հարությունյանինը։ Վերջինս իմ սանն է եղել, պարել է «Վալենսում», հենց նրա հրավերով եկա Կապան և հիմք դրվեց «Չանգեզուր» ժողովրդական պարային համույթին։ Այժմ «Չանգեզուրում» 80-ից ավելի սան է ընդգրկված, արդեն որոշակի է դառնում պարային ծեռագիրը, իսկ այցեքարտը «Ուրնեցիների պար»-ն է, որում ներգրավված են տարբեր տարիքային խմբի երեխաներ»։

Կապանի Գարեգին Նժդեհի հուշահամալիրում Լեռնահայաստանի 100-ամյակին նվիրված տոնակատարության ժամանակ «Չանգեզուրը» հանդես եկավ հենց այդ պա-

րով։

«Չանգեզուր» համույթը գործում է բացառապես անվճար՝ համայնքապետի հովանու ներքո։

Ինչևէ, 2021 թ. դեկտեմբերի 2-ը հիշարժան օր դարձավ պարուսույցի և արվեստի երկրպագուների համար. նշվեց Վահագնի գործունեության և «Վալենս» պարային անսամբլի հիմնադրման 20-ամյակն ու «Չան-

գեզուր»-ի ստեղծման երկրորդ տարեդարձը։

Հոբելանական համերգի շրջանակում «Վալենսի» պարային ելույթները, հիրավի, իսկական տոն պարգևեցին պարարվեստի սիրահարներին։

Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի բեմահարթակում ելույթ ունեցավ նաև Կապանի մշակույթի կենտրոնի

«Չանգեզուր» ժողովրդական պարի համույթը՝ մշակույթի կենտրոնի ժողովագարանների անսամբլի նվագակցությամբ (գեղարվեստական ղեկավար՝ Վիգեն Հովհաննիսյան)։

«Ես շատ տպավորված եմ «Չանգեզուր» պարային համույթով, կարծում եմ մշակույթում խիզախում է պահանջվում երկու տարում նման արդյունքի հասնելու համար», - Վահագն Գասպարյանին շնորհակալագիր հանձնելիս ասաց Հայաստանի պարարվեստի միության Նախագահ Կարեն Գևորգյանը։ - Վահագնին ճանաչում եմ այնքան, որքան նրա ստեղծագործական գործունեության տարիներն են, նա այդ ընթացքում չդավաճանեց իր սկզբունքներին, մնաց որպես մշակութային անձնավորություն, իրեն անմաքուրդ նվիրեց մանուկների գեղագիտական դաստիարակությանը»։

Ի դեպ, նման մեծ կազմով կապանցիներն օպերայի և բալետի բեմահարթակում հանդես էին եկել հինգ տասնամյակ առաջ...

Հիմա եկել է քարերը հավաքելու ժամանակը։ 2022 թ. մայիսի 31-ին Կապանի մշակույթի կենտրոնի մեծ դահլիճում կայացավ «Չանգեզուր» պարային համույթի «Երկու տարի բեմում» անդրանիկ համերգային ծրագիրը։

Հաշվետու համերգին մասնակցում էին Կապանի համայնքապետ Գևորգ Փարսյանը, ՀՀ մշակույթի վաստակավոր գործիչ, գրականագետ, դոկտոր-պրոֆեսոր Դավիթ Գասպարյանը։ Երեկոն վարում էր ՀՀ վաստակավոր արտիստ Սարգիս Նաջարյանը։ Միջոցառմանը մասնակցում էին մայրաքաղաքի «Վալենս» պարային համույթի անդամներ (պարուսույց՝ Վահագն Գասպարյան)։ Ելույթ ունեցավ մշակույթի կենտրոնի ժողգործիքների անսամբլը (գեղարվեստական ղեկավար՝ Վիգեն Հովհաննիսյան)։

Մեկուկես ժամ մշակույթի կենտրոնի բեմահարթակում խմբի կողմից ցուցադրվեցին հայկական ազգագրական և տարբեր ժողովուրդների պարեր։ Համերգային ծրագիրը եզրափակվեց «Չանգեզուր» խմբի՝ տարբեր տարիքի պարողների ելույթով, որին միացավ խմբի գեղարվեստական ղեկավարը՝ պարային կրակոտ վերջաբանով։

Շնորհավորանքի խոսքում «Չանգեզուր» համույթի երկու տարվա գործունեությունը, մանավանդ մատաղ սերնդի գեղագիտական դաստիարակության գործում, արժևորեցին Դավիթ Գասպարյանը և Վիգեն Հովհաննիսյանը։ Վերջինս նաև Կապանի մշակույթի կենտրոնի կողմից պատվոգիր հանձնեց Վահագն Գասպարյանին։ Նրան՝ խմբի անդամները և նրանց ծնողները հուսատուփի պատկերով մի գեղանկար նվիրեցին։

«Չանգեզուրի» անդրանիկ ելույթը գեղագիտական հաճույք պատճառեց կապանցի հանդիսատեսին, ով յուրաքանչյուր պարային կատարում վարձատրում էր ջերմ ծափողույթներով։

ՎԱՀԱՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Մարզկենտրոնի պարախմբերից մեկը՝ «Դայմոնդ»

Մարզկենտրոնի պարարվեստի ոլորտում հաստատուն տեղ ունի «Դայմոնդ» պարային համույթը (գեղարվեստական ղեկավար և հիմնադիր՝ Ադուն Հովհաննիսյան)։ Լիարյուն կյանքով է ապրում պարային այդ կոլեկտիվը, որն ունի իր անկյունը՝ պարասենյակ Արամ Մանուկյան փողոցում։ Համայնքային և այլ միջոցառումներին միշտ ներկա են պարախմբի սաները...

Ադունը վաղ տարիքից է պարի աշխարհում։ Սովորել է Կապանի թիվ 10 միջնակարգ դպրոցում։ Սեպտեմբերի 1-ից և դպրոց է հաճախել, և պարի խմբակ՝ պարուսույց Նարինե Մովսիսյանի մոտ։ Միջնակարգն ավարտելուց հետո ընդունվել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժինը, որը ղեկավարում է Նշանավոր բալետմայստեր Կարեն Գևորգյանը։ Բուհն ընդունվելուց երկու շաբաթ հետո առաջարկ է ստացել՝ պարելու Հայաստանի վաստակավոր կոլեկտիվ «Բերդ» պարային անսամբլում։ Ուսանողական տարիներին պարել է այդ ճանաչված անսամբլում, համերգային ելույթներով շրջել հանրապետությունով մեկ։

Այնուհետև եկավ իր պարային խումբը ստեղծելու ժամանակը։ Այդ առիթով անկեղծանում է. «Տարիներ առաջ մտածում էի, որ մի օր պարային խումբ կունենամ, որի մասին մարդիկ կիմանան։ Կարծում եմ՝ նպատակիս քիչ-քիչ հասնում եմ, ամենակարևորը՝ իմ սիրած աշխատանքով եմ զբաղված։ Սաներիս հետ խորհրդակցելով՝ նորաստեղծ պարային խումբն անվանեցինք «Դայմոնդ» (ադամանդ)։ Դա 2018 թվականին էր»։

2023 թ. հունիսի 27-ին Կապանի մշակույթի կենտրոնի համերգային մեծ դահլիճում տեղի ունեցավ «Դայմոնդ»-ի հաշվետու համերգը։ Ըստ ամենայնի՝ դա հերթական համերգային ծրագիրը չէր, այլ մի ճամփորդություն, որ հնարավորություն ընձեռեց շփվել աշխարհի տարբեր երկրների մշակույթների հետ։ Եկրանին Նախ տեղեկություններ էին հաղորդվում տվյալ երկրի ազգային մշակույթի մասին, այնուհետև բեմահարթակում «Դայմոնդ»-ի պարող-պարուհիները ներկայացնում էին տվյալ երկրի ազգային պարը։ Համերգային երեկոն եզրափակվեց «Դայմոնդ»-ի բոլոր տարիքային խմբերի

սաների համատեղ պարով, որն իսկական շոուի վերածվեց և ընդգծված ոգևորություն առաջացրեց դահլիճում։ Իսկ հետո շնորհավորանքներ, բարեմաղթանքներ՝ ուղղված պարուսույց Ադուն Հովհաննիսյանին, պարախմբի սաների ծնողներին, ովքեր միշտ կանգնած են պարուսույցի թիկունքին։

Հաշվետու համերգի կողորտ կար և զգեստների բազմազանություն։ Չգեստների ծեռքերման խնդիրը լուծվում է պարախմբի սաների ծնողների հոգածությամբ։ «Շատ պատրաստակամ են սաներիս ծնողները, փոքրիկ պահանջը փորձում են իրականություն դարձնել։ Ես էլ փորձում եմ ուսումնասիրել այլ ժողովուրդների մշակույթը, նրանց ազգային տարազի երանգները», - ասում է պարուսույցը և հավելում. «Եթե չես կտրվում և Նախանշած ծրագրով շարժվում ես

առաջ, դժվարությունները տեղի են տալիս»։

Ի դեպ, ինչպես փոխանցեց Ա. Հովհաննիսյանը, յուրաքանչյուր տարի երկու անգամ հաշվետու համերգ ենք ունենում, համագործակցում ենք հայտնի երգիչների հետ։ Անցյալ տարվա հաշվետու համերգին, օրինակ, հրավիրել էինք ճանաչված երգչուհի Սիլվա Հակոբյանին։ «Դայմոնդ»-ում վեց տարիքային խմբով պարի պարապմունքներ է հաճախում 100-ից ավելի սան։ Դյուրին բան չէ՝ այդքան մարդու բերել պարային դաշտ, դեռ մի բան էլ՝ նրանց այլ ժողովուրդների պարեր ուսուցանել։ Սրան հավելենք, որ, այնուամենայնիվ, Ա. Հովհաննիսյանն օգնական ունի՝ Մանե Համբարձումյանը, ով իր սանն է եղել «Դայմոնդ»-ի հիմնադրման օրվանից, իսկ հիմա խմբի փոքրիկների հետ է աշխատում։

«Դայմոնդ» սաներից ոմանք որպես մասնագիտություն ընտրում են պարը, խմբի սաներից մեկն ընտրել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի պարարվեստի բաժինը, ևս երեքը ուսումը կշարունակեն Կապանի արվեստի քոլեջի պարարվեստի բաժնում։

- ԻՆչ է պարը Ադուն Հովհաննիսյանի համար. հարց, որ պարարվեստին նվիրված այս թողարկման ժամանակ բոլոր պարուսույցներին ենք տալիս։

- Կենսակերպ, աշխարհին հաղորդակցվելու փոխհալոյություն, հնարավորություն՝ մրցելու տարբեր խմբերի հետ, որի ընթացքում երևում է կատարած աշխատանքը, թե որքան ջանք ես ներդրել պարուսուցման մեջ, - պատասխանում է զուգակիցս, իսկ ես ինքնացս լուսանկարում եմ նրա բերած մրցանակները, որ անցած տարի ստացել է Ծաղկածորում բազմաոճ պարերի հանրապետական մրցույթ-փառատոնում, որտեղ ստացել են մրցանակներ «Լավագույն սինխրոն կատարում» և «Լավագույն կոմպոզիցիոն կատարում» անվանակարգերում։

«Դայմոնդ»-ի հերթական փորձաքննությունն այս տարի էր՝ «Միտրա» մշակութային կենտրոնի հրավերով (ղեկավար՝ Ռուսնո Աբրահամյան) 2023 թ. օգոստոսի 16-27-ը Բուլղարիայում (Վամնա քաղաք) մասնակցեցին միջազգային մրցույթ-փառատոնի։ Սա պարային համույթի անդրանիկ մրցելույթն էր հանրապետության սահմաններից դուրս, ուստի լիջորեն էին Նախապատրաստվել։ Փառատոնին մասնակցեցին երկու ժամանակակից պարով, իսկ «զալա» համերգին հանդես եկան ազգագրական պարով։ Եվ ի վերջո արժանացան փառատոնի առաջին կարգի մրցանակի։

ՎԱՀՐԱՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Պարախումբ, որ նախընտրում է մոդեռն պարը

Կապանի պարարվեստի համքարուբ-
յունում համեմատաբար նոր ներկա-
յացուցիչ է «Էքսպերիմենտալ» պարա-
խումբը (ղեկավար՝ Ռուզաննա Խա-
չատրյան):

Հիմնադրվել է 2018 թվականին: Վեր-
ջին անգամ «Էքսպերիմենտալ»-ի
երկրյին ականատես եղանք այս
տարվա ապրիլի 28-ին՝
մշակույթի կենտրոնի
առջևի հրապարակում
կազմակերպված Պա-
րի միջազգային օր-
վան նվիրված հանդի-
սության ժամանակ:
Միանգամից ասեց՝

«Էքսպերիմենտալի» պարացանկում հե-
տաքրքրական համարներ կան, ինչպես,
ասենք, աթոռներով պարը: Նաև պարային
բեմադրություններ է արել:

2021 թ. սեպտեմբերի 25-ին է տեղի է ու-
նեցել պարախմբի առաջին մենահամերգը՝
«Հոգու Էվոլյուցիա» խորագրով:

Վեց տարեկանից մինչև 18 տարեկա-
նը Ռուզաննա Խաչատրյանը զբաղվել է
գեղարվեստական մարմնամարզությամբ,
հաճախել է Կապանի մարմնամարզության
և ակրոբատիկայի մանկապա-
տանեկան մարզադպրոց,
մարզվել ճանաչված մար-
զիչ Օլգա Դունասևա-
յայի ղեկավարությամբ:
Բազմաթիվ մրցումների
է մասնակցել, սպորտի
վարպետի թեկնածու է,
որոշ մրցաշարերի մաս-
նակցել է սպորտի վարպետի
ծրագրով:

Միջնակարգն ավարտելուց
հետո ընդունվել է Երևանի պետ-
համալսարանի աշխարհագրո-
ւյան և երկրաբանության ֆակուլտե-
տը, ավարտելուց հետո վերադարձել
հայրենի քաղաք: Դիմել է քաղաքապե-
տարան՝ աշխատանքի տեղավորվելու
խնդրանքով: Մշակույթի կենտրոնի այն
ժամանակվա տնօրեն Գևորգ Հարություն-
յանը (գոնե իր համար) անսպասելի ասաց,
որ ցանկանում է «Մյուզիկ քլաբ մոդեռն»
պարախումբ լինի մշակույթի կենտրոնում
և առաջարկեց, որ ինքն էլ մասնակցի խմբի
ղեկավարի մրցույթին:

Եվ 2019 թվականից գործունեությունը
սկսեց որպես պարուսույց ու ստեղծեց «Էքս-
պերիմենտալ» պարախումբը:

Այժմ արդեն խոստովանում է, որ իրեն
չէր պատկերացնում որպես խորեոգրաֆ,
մենք էլ առիթը բաց չենք թողնում տալու
ավանդական հարցը. ի՞նչ է պարը Ռուզան
Խաչատրյանի համար. «Պարն ինձ համար
մարմնի խոսք է, մարմնի լեզու, ինչի միջո-
ցով կապ է հաստատվում հանդիսատե-
սի հետ»:

«Էքսպերիմենտալ» ունի փոք-
րիկների խումբ՝ «Ռեեսեսանս»
անվամբ, որում ընդգրկված է
20-ից ավելի կրտսեր պա-
րող: Երկու խմբում պա-
րապում են սաներ,

որոնց տարիքը տատանվում 5-23 տարեկա-
նի սահմաններում:

«Էքսպերիմենտալը» դավանում է մո-
դեռն պարը: Ռուզաննա Խաչատրյանին կա-
րելի է համարել ինքնուս պարուսույց, բայց,
այնուամենայնիվ, նրա ղեկավարած խումբը
ձեռագիր ունեցող կոլեկտիվ է, որի բեմադ-
րած պարերի հիմքում ընկած են դասա-
կան պարի տարրեր, ակրոբատիկա: «Մեր
պարապմունքները տևում են սովորաբար
երեք ժամ, սկսում ենք նախավարժանքից,

անցկացնում դասական պարի ժամ: Պա-
րապմունքը ներառում է նաև ուժային վար-
ժություններ», - մանրամասնում է մեր զրու-
ցակիցը:

«Էքսպերիմենտալը» գործում է մշակույ-
թի կենտրոնի կազմում: Շուտով կունենա
նորոգված հարմարավետ պարասենյակ և,
բնականաբար, պարապմունքների արդյու-
նավետությունն էլ կբարձրանա:

ՎԱՀՂԱՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

ՆԱՐԻՆԵ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ. «Պարն ինձ ինքնադրսևորվելու հնարավորություն է տալիս»

Կապանի մշակույթի կենտրոնի համերգային մեն ղահիճում 2023 թ. հունիսի 15-ին հաշվետու համերգով հանդես եկավ «Նարա դանս» պարի ստուդիան՝ «Հազար գույներ պարարվեստում» խորագրով: Ժողովրդական հեզանազ պարին հաջորդում էին ժամանակակից ռիթմերով աշխույժ, հետո՝ գնչուական կրակոտ ռիթմերով պարերը: Ամենավերջում «Նարա դանս» պարարվեստի ստուդիայի սաները կատարեցին եզրափակիչ պարը՝ իրենց պարուսույց Նարինե Մովսիսյանի գլխավորությամբ, ինչը շատ տպավորիչ էր: Համերգից հետո մի քանի հարցեր ուղղեցինք ստուդիայի գեղարվեստական ղեկավար Նարինե Մովսիսյանին:

- Եկեք մեր զրույցը սկսենք շատ պրոգայիկ մի հարցով, ի՞նչ է պարը Նարինե Մովսիսյանի համար, Ձեր ընկալումներն արվեստի այդ ճյուղի վերաբերյալ:

- Հարցին սպառիչ պատասխանելու համար կմեջբերեմ մեծն Կոմիտասի խոսքերը՝ մարդկային կյանքի աչքի զարնող երևույթներից մեկն էլ պարն է, պարն արտահայտում է յուրաքանչյուր ազգի բնորոշ գծերը, մանավանդ բարձր ու քաղաքակրթության աստիճանը: Պարն ինձ համար մի աշխարհ է, որտեղ բոլորովին անհոգ եմ ու երջանիկ:

Նաև պարն ինքնադրսևորվելու հնարավորություն է տալիս՝ լինել անկաշկանդ ու անմիջական: Պարը նաև միջոց է՝ շփվելու ինձ համար անչափ սրտամոտ և հարազատ դարձած սաներիս հետ:

- Ե՞րբ ու ինչպե՞ս ընտրեցիք պարը՝ որպես մասնագիտություն և ընդհանրապես ո՞ր տարիքից եք սկսել լրջորեն զբաղվել պարով:

- Բնակվել եմ Կապանի Շինարարների

թաղամասում, հաճախել թիվ 10 միջնակարգ դպրոցը: Առաջին դասարանն ավարտելուց հետո տեղափոխվել եմ թիվ 27 գիշերօթիկ դպրոց, որտեղ Բորիկ Հարությունյանը պար էր դասավանդում: Այդտեղ էլ այդ պարուսույցի օգնությամբ, ինչպես ասում են, առաջին քայլերս սկսեցի անել պարի աշխարհում: Իսկ որպես պարուսույց սկսել եմ 1998 թվականից, Շինարարների թաղամասի թիվ 3 ակումբ-գրադարանից, որտեղ հարյուրավոր երեխաներ էին հաճախում: Մեկ տարի հետո ինձ Կապանի մշակույթի կենտրոնից հրավիրեցին Վազգեն Սարգսյանի անվան զբոսայգու բացօթյա բեմահարթակում ելույթ ունենալու: Որքան հիշում եմ Մայիսի 1-ի տոնակատարությունն եր, որտեղ հանդես եկան իմ սաները, հավանության արժանացան, ինձ հրավիրեցին Կապանի մշակույթի պալատ, և արդեն 23 տարի է՝ ինձ հարազատ դարձած կոլեկտիվում եմ:

Սկզբում մի սենյակ հատկացրին, բայց դժվար էր այն պարասենյակ անվանել, այլ պարզապես տարածք էր, որտեղ մանուկների հետ պիտի պարապեի: Փառք Աստծո, այսօր ունեմ այն, ինչին տարիներ ի վեր ծգտում էի: Իսկ օրերս էլ հայելիներ և զուգափայտ տեղադրեցին, ինչը պարապմունքների համար լիարժեք պայմաններ է ստեղծում: Խոսքը կահավորված պարասենյակի մասին է: Երբ տեսա երեխաների խոսքը դեպի պարարվեստի աշխարհ, մտածեցի՝ անպայման մանկավարժական կրթություն պիտի ստանամ: Նախ՝ ավարտեցի Սյունիքի տարածաշրջանային պետական քոլեջը՝ «Մանկավարժության մեթոդիկա» մասնագիտությամբ, այնուհետև Երևանի Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի պարարվեստի բաժինը:

- Ո՞ր տարիքից մինչև ո՞ր տարիքն են հաճախում «Նարա դանս» պարային ստուդիա: Կա՞մ տարիքային սահմանափակում: Տղանե՞րն էլ են պատրաստակամությամբ հաճախում:

- Պարարվեստի ստուդիան հաճախում են չորս տարեկանից սկսած մինչև 18 տարեկանը: Այդ տարիքից հետո շատ դժվար են հաճախում. կամ ուսումը շարունակում են Երևանում կամ թողնում են պարը: Շատ կան շրջանավարտներ, ովքեր «Նարին» շուր ստուդիան ավարտելուց հետո ուսումը շարունակում են Կապանի արվեստի պետական քոլեջում: Քոլեջի պարային բաժինն ավարտելուց հետո ոմանք ուսումը շարունակում են Երևանի մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժնում, ինչը մեզ համար շատ ողջունելի է: Հաճելի է գիտակցել, որ ձեռագիր ես թողնում մատաղ սերնդի դաստիարակության գործում: Ցավալի է, որ տղաները նույն պատրաստակամությունը չեն դրսևորում, ինչ աղջիկները:

- Ինչպե՞ս է լուծվում, մասնավորապես, ազգային տարազի հարցը՝ մանավանդ որ «Նարին»-ը ներկայացնում է հայկական ժողովրդական, նաև այլ ժողովուրդների պարեր: Իսկ պարն առանց համապատասխան տարազի դժվար է պատկերացնել:

- Վերջերս համայնքապետ Գևորգ Փարսյանի աջակցությամբ 20 հայկական տարազ ենք ձեռք բերել, որից հետո մեկ ամիս անց մեկնել ենք Երևան, մասնակցել «Նազանք»-2023 բազմաոճ պարերի ամենամյա մրցույթ-փառատոնին: Վերադարձել ենք մեդալով, գավաթով և պատվոգրով: Կուզենայի, որ բարերարներ շատ լինեն, որ սաներիս ծնողները հոգսեր քիչ ունենան: Ճիշտ է՝ պարային խումբը գործում է անվճար, բայց տարազներ ձեռք բերելու համար դժվարությունների առջև ենք կանգնում: Հիշում եմ փոքրիկների պարը բեմադրելու համար Երևանից հրեշտակի 50 թևեր եմ բերել:

- Որքանով տեղյակ ենք, Քաջարանի մշակույթի պալատում ևս հանդես եք գալիս որպես պարուսույց: Այնտեղ ևս պարային խումբ եք ղեկավարում:

- Քաջարանի համայնքապետ Մանվել Փարամազյանի հրավերով, համայնքապետի մշակութային հարցերով պատասխանատու Արմենակ Հայրապետյանի աջակցությամբ, Քաջարանի մշակույթի պալատում համատեղությամբ աշխատում եմ: Այդտեղ, իմ ղեկավարությամբ, գործում է «Չանգեզուր» պարային համույթը, որտեղ հաճախում են և՛ տղաներ, և՛ աղջիկներ: Ցավոք, տղաները քիչ են: Շաբաթական երկու անգամ հաճախում եմ Քաջարան և այնպես անում, որ և՛ Կապանում, և՛ Քաջարանում պարարվեստի գործունեությունս չտուժի: «Չանգեզուր» պարային համույթը ևս պարբերաբար մասնակցում է փառատոների և արժանանում մրցանակների, վերջերս էլ մասնակցեց «Չանգեզուրի պղնձամուրիչընեսային կոմբինատ» ՓԲ ընկերության 70-ամյա հոբելյանին նվիրված հանդիսության շրջանակում անցկացված տոնական համերգին:

- Մեր զրույցին որպես ավարտ՝ ներկայացրեք, խնդրեմ, Ձեր ծրագրերը, ի՞նչ եք նախատեսում առաջիկայում:

- Փոքրիկների հետ պարապմունքներ սկսել ենք սեպտեմբերից: Մեկ տարի՝ խոսքս 2024 թվականի մասին է, արդյունավետ պետք է աշխատենք, որ հավուր պատշաճի կշենք «Նարին» պարային խմբի 25-ամյակը, որը լրանում է 2025 թվականին: Մտադիր ենք հոբելյանական հանդիսությանը հրավիրել «Նարին» պարային խմբի նախկին սաներին, ովքեր ձեռագիր են ստեղծել: Նաև հյուրեր կլինեն, մասնավորապես Հայաստանի պարարվեստի միության նախագահ, Նշանավոր բալետմայստեր Կարեն Գևորգյանը, Երևանի Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի պարարվեստի բաժնի դասախոսներս, նաև այն մարդիկ, ովքեր ինձ աշխատանքով ապահովել են, օգտակար խորհուրդներ տվել, իրենց հնարավորությունների սահմաններում նեցուկ եղել, որ ես կայանամ:

Երախտագարտ եմ բոլորին և անչափ շնորհակալ: Նաև ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել «Սյունյաց երկիր. մշակութային» հանդեսի խմբագրությանը՝ պարարվեստին հատուկ համար նվիրելու և պարուսույցների աշխատանքը լուսաբանելու համար: Կուզենայի պարուսույցներին, մանկավարժներին, ընդհանրապես, միշտ գնահատված տեսնել: Թող աշխարհում լինի խաղաղություն, մեր բայիկներն էլ միշտ երգեն, պարեն և ուրախանան:

ՇՐՈՒՅՑԸ՝ ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ

ԹԱՄԱՐԱ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ. «Պարն ինձ համար ապրելակերպ է»

Թամարա Ստեփանյանի ապրած կյանքը վաղ տարիքից մի ոլորտում է անցել՝ պարարվեստ: Կապանի արվեստի մանկական դպրոցի պարի բաժինն ավարտած Նրա սաների թիվն անցնում է հազարից, քիչ չեն Նրանք, ովքեր միջնակարգ-մասնագիտական կամ բարձրագույն կրթություն են ստացել պարի գծով: Թամարա Ստեփանյանի մեջ մեկտեղվում են երկու հասկացություն՝ մանկավարժ և պարուսույց: Այդ ոլորտներում կայացման գործում Նախ երախտապարտ է Կապանի արվեստի մանկական դպրոցի տնօրեններ Վալենտին Պետրոսյանին, Սեյրան Գրիգորյանին, Մարինա Նահապետյանին, այնուհետև՝ Երևանի պարարվեստի ուսումնարանի (այժմ՝ պարարվեստի քոլեջ) դասախոսներին:

Կապանի արվեստի պետական քոլեջի տնօրեն Աշոտ Խաչատրյանը միանգամայն դրական գնահատեց Թամարա Ստեփանյանի գործունեությունը՝ հավելելով, որ Նա ձգտում է քոլեջում ներդնել դասական պարը: Դա, մասնավորապես, արտահայտվեց 2022-2023 ուստարվա քոլեջի հաշվետու համերգի ժամանակ, երբ պարարվեստի բաժնի սովորողները ներկայացրին վարիացիաներ «Գայանե» և «Սպարտակ» բալետներին:

Պարուսույց Թամարա Ստեփանյանը ծնվել է 1970 թվականին: Ավարտել է Կապանի թիվ 1 միջնակարգ դպրոցը, միջնակարգ կրթությանը զուգահեռ՝ սովորել և ավարտել է Կապանի արվեստի դպրոցի պարարվեստի բաժինը: Այդ կրթությանի առաջին շրջանավարտներից էր: Ուղեգրով ընդունվել և ավարտել է Երևանի պարարվեստի ուսումնարանի ժողովրդական պարերի բաժինը: 1991-ից դասավանդում է Կապանի արվեստի մանկական դպրոցում, 2012 թվականից՝ Կապանի արվեստի պետական քոլեջում:

Մի քանի հարց ուղղեցինք պարուսույց-մանկավարժին:

- Ի՞նչ է պարը Թամարա Ստեփանյանի համար:

- Եթե անկեղծ լինեմք՝ պարն ինձ համար ապրելակերպ է: Կյանքս առանց պարի չեմ պատկերացնում: Նույնիսկ տնեցիներն են բարկանում, երբ ճաշելիս կարող եմ ուտելը կիսատ թողնել և մի պարային շարժում բեմադրել, որպեսզի չմոռանամ: Ի դեպ, արտերկրից և մայրաքաղաքից հրավեր եմ ստացել պարուսույց աշխատելու, բայց մերժել եմ, որովհետև ինձ համար անչափ կարևոր է հարազատ գործով նույնքան հարազատ Կապանում զբաղվելը:

- Ինչպե՞ս կայացավ առաջին ծանոթությունը

յունը պարարվեստի հետ, ի՞նչ միջադեպ դեպքերով հայտնվեցին:

- Օրջոնիկիձեի (այժմ Գարեգին Նժդեհի) փողոցի թիվ 16 շենքում էինք բնակվում, որի առաջին հարկում բացվեց արվեստի մանկական դպրոց: Օրեից մի օր մարդիկ հայելիներ բերեցին մեր շենքի առաջին հարկ, ասացին գեղասահից դպրոց պիտի բացվի: Շփոթել էին արվեստի դպրոցի հետ: Սեպտեմբերի 1-ին մեր շենքի բակում անհամար երեխաներ էին: Երբ իմացանք՝ ինչն ինչոց է, ընդունվելություն ավարտված էր: Մի կերպ ինձ էլ ընդունեցին, պարի առաջին ուսուցիչներս եղան Երևանից գործուղված երիտասարդ ամուսիններ Արմեն և Կարին

Նե Հարությունյանները, հետո ունեցա այլ ուսուցիչներ, բայց առաջինն ավելի է տպավորվում:

- Ինչպե՞ս եք գնահատում պարարվեստի դրվածքը, պարի վիճակը Կապանում:

- Շատ ուրախալի է, որ պարի հանդեպ հետաքրքրությունն աճել է, պարի ստուդիաներ են բացվում նաև երիտասարդների կողմից, կարծում եմ ամեն մեկն իր ձեռագիրն ունի, ըստ իս՝ հանդիսատեսն է գնահատում Նրանց աշխատանքը: Երբ մի ընտանիքից երեխա եմ պարապում, ծնողը մյուս երեխային նույնպես բերում է: Այդ ժամանակ դու հասկանում ես, որ ինչ-որ բան թողել ես քո հետևից, որ փողրին էլ են բերում: Հար-

գանքով եմ վերաբերվում մյուս պարուսույցներին, չեմ կարող գնահատական տալ: Յուրաքանչյուրին գնահատական տալիս եմ հանդիսատեսը և ծնողները: Բացի այդ՝ ամեն մեկը պարուսույցի աշխատանքը կատարում է իր ոճի մեջ և իր հնարավորությունների սահմաններում: Ես կուզեի, որ սերունդը ճիշտ դաստիարակվեր, դասական պարի դրվածքը ճիշտ լիներ: Իմ դիտարկմամբ՝ ծնողը երեխային արվեստի դպրոցի պարարվեստի բաժին է բերում Նախ՝ փողոցից կտրելու, երկրորդ՝ գեղագիտական դաստիարակություն տալու և երրորդ՝ որ երեխան ճիշտ կազմվածք ունենա: Երբեմն երեխաներ են ընդունվում արվեստի մանկական դպրոց՝ թույլ կազմվածքով, իսկ անհավարտելիս Նրանց դժվար է ճանաչել...

- Ու՞մ եք համարում Ձեր ուսուցիչները:

- Նախ՝ Կարինե և Արմեն Հարությունյաններին, Արմեն Մոխսեհին, Նիկոլայ Շիպաևին, Լիկա Տայանին՝ Շարա Տայանի դստերը, Ստեփան Ղամբարյանին: Այնուհետև, ինչպես նշեցի, արվեստի մանկական դպրոցի տնօրենները: յուրաքանչյուրն իր ձեռագիրն ուներ: Մեկը կեցվածքիս վրա էր ուշադրություն դարձնում, մյուսը՝ ձեռքերիս շարժումների, երրորդը սիրում էր արտիստիզմս, չորրորդը՝ գնահատում էր քայլվածքս, և Նրանց ազդեցությունը բարերար էր ինձ համար: Հինգ տարի սովորեցի, յոթ պարուսույց եմ փոխել, մեկը մյուսից պրոֆեսիոնալ, իրենց դասավանդված մեթոդիկայի մեջ՝ հետաքրքրական: Պարարվեստի ուսումնարանն (այժմ՝ քոլեջ) ամենահեղինակավոր հաստատությունն էր, որտեղ չսովորել չէիր կարող: Որտեղ ամեն մեկին տրված էր սովորել: Սա հենց այնպես ասված խոսքեր չեն, դա շատ լուրջ դպրոց էր, «շկոլա», որի միջով անցնելն արդեն շատ բան էր նշանակում հետագա գործունեության համար: Բախտ ունեցա շփվել, ուսանողը լինել այնպիսի մարդկանց, որոնց միայն հեռուստացույցով էի տեսել, իրենք ինձ դասավանդեցին՝ պարի երախտավոր և Նվիրյալ, երջանկահիշատակ Ազատ Ղարիբյան, Էդիկ Հարությունյան, Պավլինե Բուռնազյան, Սոնա Ավետիսյան, Պետրոս Կարապետյան, ովքեր իմ կայացման գործում շատ մեծ դեր են ունեցել, ոչ միայն մասնագիտության առումով՝ այլև անհատի ձևավորման:

- Մի քանի խոսք՝ Կապանի արվեստի պետական քոլեջի սովորողների և շրջանավարտների մասին:

- Քոլեջի պարարվեստի բաժինը հիմնադրվել է 2010 թվականին, առաջին շրջանավարտները տվել է 2014 թվականին: Պարարվեստի գծով ինը տարվա ընթացքում տվել է 24 շրջանավարտ: 2022-23 ուստարում քոլեջն ավարտեցին պարարվեստի չորս շրջանավարտ, այս տարի ունեցանք վեց առաջին կուրսեցի, ևս հինգը սովորում է: Այս տարվա շրջանավարտներից Էլեն Մովսիսյանն ընդունվեց Երևանի մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժինը: Բուհերում են սովորում քոլեջի շրջանավարտներ Նելլի Ամիրջանյանը, Մարիա Հարությունյանը: Քոլեջի շրջանավարտներից ոմանք աշխատում են Կապանի մշակույթի կենտրոնում, որպես պարուսույց՝ Նախակրթարաններում, պարում են «Էքսպերիմենտալ», «Պարի աստղեր» պարային խմբերում: Ուրախալի է երիտասարդության նման հետաքրքրվածությունը և բարձրագույն կրթություն ստանալու ձգտումը պարի գծով, քանզի պարուսույցների սերնդափոխության խնդիրը վաղ թե ուշ ծագելու է:

- Ինչպե՞ս է լուծվում տարագի խնդիրը, այն անհրաժեշտ է լինում ժամանակակից, ինչպես և ազգային ու դասական պարի դեպքում:

- Արվեստի մանկական դպրոցում ազգային տարագի հարցը լուծվում է Կապանի համայնքապետի օգնությամբ:

Կապանի արվեստի քոլեջի անցած տարվա հաշվետու համերգին հանդես եկած աղջիկների տարազն իմ մտահոգացումն էր:

Քոլեջում կան ժողովրդական պարերի համար Նախատեսված տարազներ, որով, այսպես ասած, յուրաքանչյուրն ունի իր ինքնատիպը, որը քոլեջի դիզայնի բաժնի սովորողները որոշ չափով օժանդակում են տարագի դիզայնի հարցում: Տարագի հարցը, այդ բոլորով հանդերձ, ինչ-որ չափով խնդրահարույց է:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

«Ազգային երգ ու պար» առարկան՝ հանրակրթական դպրոցում

2014 թվականից հանրապետության մի շարք հանրակրթական դպրոցներում ներդրվեց «Ազգային երգ ու պար» առարկան՝ 5-7-րդ դասարաններում: Փորձնական այդ ծրագիրը ներդրվեց նաև Սյունիքի մարզի հինգ դպրոցում: Անահիտ Ալեքսյանը, ով Կապանի թիվ 5 հիմնական դպրոցում դասավանդում է «Ազգային երգ ու պար» առարկան, ներկայացնում է որոշ դիտարկումներ տվյալ առարկայի ուսուցման գործընթացի վերաբերյալ:

2015 թվականի սեպտեմբերի 1-ից Կապանի թիվ 5 հիմնական դպրոցի 5-7-րդ դասարանների աշակերտներն ուսումնասիրում են «Ազգային երգ ու պար» առարկան:

Աշակերտներն այդ տարիների ընթացքում ակտիվորեն մասնակցել են դասապրոցեսին: Սիրել են առարկան, իրադրություններին տվել են ճշմարիտ վերլուծություններ, մասնակցել են դպրոցում և քաղաքում կազմակերպված միջոցառումներին: Առարկայի ներդրումից հետո, երեխաներից ոմանք, դպրոցական դասաժամերից բացի, սկսել են հաճախել նաև ազգային պարի սիրողական խմբակներ: Անգամ ցանկանում են, որ այն

դասավանդվի բոլոր դասարաններում: 5-րդ դասարանի աշակերտները, ովքեր դեռ նոր էին ծանոթանում առարկային, երբեմն հրաժարվում էին պարել: Սակայն ճիշտ ուսուցանելու արդյունքում սկսեցին պարել, երգել՝ այն էլ՝ մեծ սիրով:

Դասապրոցեսի ժամանակ առաջացած խնդիրները տեխնիկական են: Լյուբի տեսական մասը ներկայացնելիս շատ է զգացվում դասագրքերի պակասը: Կցանկանայի լուծվեր այդ հարցը: Լյուբերն առաջմ պատճենների տեսքով են: Դասավանդող առարկայի նպատակներին ու սկզբունքներին ծանոթանալու համար ներկայացնում ենք որոշ հատվածներ ուսումնական ծրագրից:

Կոմիտասյան հայտնի ասույթը՝ «Պարն արտահայտում է յուրաքանչյուր ազգի բնորոշ գծերը, մանավանդ բարձր ու քաղաքակրթության աստիճանը», արդեն իսկ ցուցադրում է ազգային պարի, նաև երգ ու

երաժշտության դերը, ինքնաճանաչողության և, ի վերջո, հայ քաղաքացի դաստիարակելու գործում: Այս տեսանկյունից «Ազգային երգ ու պար» առարկայի մուտքը հանրակրթական և հիմնական դպրոց օրվա հրամայական է, և պետք է լրացնի այն բացը, որն առաջացել է հանրակրթության և նոր սերնդի դաստիարակության ասպարեզում:

«Ազգային երգ ու պար» առարկան հանրակրթական դպրոցում դիտվում է որպես արվեստի դասավանդման միջոց, որի հիմքում ազգային և համամարդկային արժեքներն են: Այն կրթության և դաստիարակության բնագավառի կարևոր բաղադրամասերից է, առանց որի թերի կլինի ժամանակակից մարդու և ՀՀ քաղաքացու մտավոր ու հոգևոր զարգացումը:

«Ազգային երգ ու պար» առարկայի ծրագրային նպատակներն են.

- դաստիարակել ազգային, հոգևոր և բարոյագեղագիտական բարձր արժեքներով օժտված ստեղծագործ մարդ,
 - ազգային պարերի, պարերգերի, երգ-երաժշտության միջոցով ներկայացնել ազգային ավանդույթները:
- Խնդիրներն են՝**
- ծանոթացնել ազգային երգերի, երաժշտության, պարերի և պարերգերի ծագումնաբանության և զարգացման առանձնահատկություններին,
 - զարգացնել սովորողների ռիթմի զգացողությունը, շարժումները մեղեդու

հետ ներդաշնակ կատարելու և պարելու գործնական կարողություններն ու հմտությունները, պարանմուշների, երգերի և պարերգերի հոգևոր վերապրումը,

- զարգացնել սովորողների մեջ բեմադրական և ստեղծագործական հմտություններ:

Սկզբունքներն են՝

- գեղագիտական և բարոյահոգեբանական բարձր ճաշակի զարգացում,
- ազգային մշակույթը որպես համամարդկային արժեքների և մշակույթի կամրջող օղակ:

«Ազգային երգ ու պար» առարկան սովորելու շնորհիվ աշակերտը պետք է իմանա՝

- ինչպես օգտագործել և մեկնաբանել ազգային պարի և երգի նմուշները տարբեր տեսակի միջոցառումների ժամանակ,
- ինչպես համագործակցել և հաղորդակցվել միմյանց հետ:

Կարողանա՝

- ներդաշնակվել խմբի հետ՝ դիտելով պարարվեստը որպես համագործակցային և ոչ մրցակցային գործընթաց,

- օգտագործել համապատասխան և ճիշտ տերմինաբանություն՝ պարերը ճիշտ մեկնաբանելու և բացատրելու համար:

Հասկանա՝

- ազգային պարի և երգի նրբությունները,
- կատարողական վարպետությունը և տարբեր տարածաշրջաններին յուրահատուկ ոճերը,

- պատմական նշանակություն ունեցող արվեստի նմուշների կարևորությունը:

Մահմանամերձ Սյունիք գյուղում դեռ կպարեն հաղթանակի պարեր...

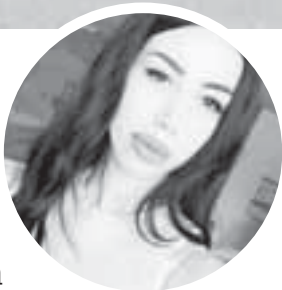

Տատյանա Գևորգյանն ապրում է սահմանամերձ Սյունիք գյուղում: Դպրոցն ավարտելուց հետո չի ցանկացել լքել հարազատ գյուղը, փորձել է ոգևորելու ու ապրեցնելու ճանապարհներ գտնել գյուղում բնակվող երեխաների համար: 2015 թ. երիտասարդ աղջիկը խումբ է հավաքում և երեխաներին ժամանակակից ու հայկական ժողովրդական պարեր ուսուցանում: Սակայն ինչ-ինչ պատճառներով ընդհատվում է գործունեությունը, և 2017 թվականին՝ ավարտելով Կապանի արվեստի պետական ընդլայն պարարվեստի բաժինը, կրկին շարունակում է այն գյուղի մշակույթի տանը՝ որպես պարուսույց, այնուհետև՝ մշակույթի տան պատասխանատու:

Ամսօրնայի է նրա համար 2022 թ. հունիսի 1-ը: Կարոտավառ աչքերով ու երփնեղանգ ծաղկեփնջերով «գինված» երեխաները դիմավորեցին ընկեր Տատյանային:

Մի՞թե կարող էր մերժել նրանց ցանկությանը...

Ստեղծվեց «Մարինա» պարի խումբը, և

արդեն մեկուկես տարի է՝ պարային գեղեցիկ կատարումներով մասնակցում է համաքաղաքային միջոցառումներին: Իսկ 2023 թ. ապրիլի 29-ին կայացավ համայնի առաջին բեմերը Պարարվեստի միջազգային օրվան նվիրված կապանյան միջոցառումներում:

Տատյանա Գևորգյանը պատմում է.

– Իմ նպատակը գյուղում մշակութային կյանքն ակտիվացնելն է: Խմբում ընդգրկված են 8-15 տարեկան երեխաներ, ցավալի է, որ տղաները պասիվ են այս հարցում: Աջակցություն ենք ստացել համայնքի ղեկավարի, «Երիտասարդների հնարավորությունների ակումբ» ՀԿ-ի կողմից: Շնորհակալ եմ, որ վերանորոգվեց և գույքով համարվեց պարի ստուդիան:

Դե ինչ, մեծ բեմեր մաղթենք Տատյանա Գևորգյանին և «Մարինա» պարային խմբին: Նման նվիրյալ ու հաստատակամ մարդիկ են ապրեցնում և թեև տալիս սահմանափակ Սյունիք բնակավայրի երեխաներին:

ԼԻԼԻԹ ՉԱԽԱՐՅԱՆ

ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. «Ես ապրում եմ պարով, մարդի՛կ»

..Երկու հզոր խումբ, մեկը հարձակվում է, մյուսը՝ դիմադրում: Ձեռքերն ազատ են, առաջ ու հետ, աջ ու ձախ շարժումներ են կատարում նազանի աղջիկները, հպարտ, քաջարի տղաները...

Շարունակում է հնչել «Յար-խուշուտ»-ն, որի հատուկ հնչյունները խոսում են պարի լեզվով, պատմում Սիսիանում գործող մշակութային հրաշալի համայնք՝ ARMDANS-ի, նրա անգուգական ղեկավարի՝ Արմինե Սարգսյանի մասին, մարդ, ով սիսիանցի տասնյակ տղաների և աղջիկների տանում է գեղեցիկի որոնումների ճանապարհով, կատարելագործում նրանց վարքը, ճիշտ ուղղորդում նրանց զգացմունքներն ու մտքերը:

Գեղեցիկի հետ հանդիպումը միշտ ցանկալի է, քանի որ ցնցում է, հուզում, ուրախացնում...

Այսօր փորձելու ենք քայլել այդ հեքիաթային աշխարհով, բացահայտել «ինչպես»-ներն ու «ինչու»-ները...

հատկապես պարն է այն աշխարհը, որով պետք է քայլեք:

Արմինե Սարգսյան. Ամեն

ինչ սկսվեց պարզ հետաքրքրասիրությունից, որն աճեց, վերածվեց պարի նկատմամբ սիրո, դարձավ ապրելակերպ: Սիսիանի արվեստի դպրոցում սերտեցի պարի «այբուբենը», հրապարակապես դարձավ հաստատականություն, դավանանք՝ հրաշալի պարուսույց Կարինե Մկրտչյանի ղեկավարությամբ, արվեստաշխարհի նվիրյալ, ով բացահայտեց, ուղղորդեց, գնահատեց...

Սկզբում անքա՛ն մարդ էր դեմ իմ պարի նկատմամբ տաճած սիրուն, բայց հաղթեցին համառությունը, վճռականությունը...

Համոզված եմ՝ յուրաքանչյուր մարդու մեջ ապրում է պարը, բավական է թույլ տալ խոսել պարի լեզվով, և այն պարային շարժումների միջոցով կստիպի քեզ արտահայտել հույզերդ, ապրումներդ՝ մարմնի ռիթմիկ շարժումների միջոցով:

Է. Թ.- Հետո՞...

Էվելինա Թադևոսյան. Ե՞րբ զգացիք, որ

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԷՑ 40

«Որոտնա» ազգային երգի ու պարի համույթը

«Որոտնա» ազգային երգի ու պարի համույթը ստեղծվել է 2019 թվականի հուլիսի 17-ին: Ստեղծման հիմք է հանդիսացել ազգային մշակույթի մասին կազմակերպված ինտելեկտուալ խաղ-մրցույթը, որը միավորել էր քաղաքի ակտիվ երիտասարդությանը: «Որոտնա» անվանումը հիմնովին կապ ունի Սիսական աշխարհի հետ: Անվանումն ասոցացվում է Որոտնաբերդի, Որոտնավանքի և Որոտան գետի հետ: Խմբի հիմնադիրն ու գեղարվեստական ղեկավարը Նարեկ Հայրապետյանն է:

Լ պատակն ի սկզբանե եղել է մեկը՝ պահպանել և տարածել ազգային արժեքները: Իր գործունեության չորս տարվա ընթացքում «Որոտնա» մասնակցել է մի շարք միջոցառումների, փառատոների, հասցրել է սիրվել շատերի կողմից, ստեղծել և զարգացրել է կրտսեր անդամների խումբ: 2019 թ. հուլիսի 20-ին, խմբի ծնավո-

րումից ընդամենը օրեր անց, «Որոտնա» Սիսիանում ունեցել է առաջին ելույթը՝ Համո Սահյանին նվիրված միջոցառման ժամանակ: Այնուհետև հաջորդել են ելույթներ «Ազնվամորու փառատոն»-ին և Վարդավառին: Օգոստոսի 12-ին՝ երիտասարդության օրը, «Որոտնա» ելույթ է ունեցել Կապան քաղաքում:

Համայնքային բոլոր մեծ և փոքր միջոցառումների ժամանակ «Որոտնա» ունեցել է ակտիվ մասնակցություն:

Հոկտեմբերի 22-ին Քաջարանում «Սյունիքյան մշակութային շրջագայություն» միջոցառման ժամանակ «Որոտնա» կրկին ելույթ է ունեցել:

Դեկտեմբերի 6-7-ը «Որոտնա» այցելել է Արցախ և իրականացրել պարուսուցում:

2020 թ. հունվարի 28-ին SharmHolding-ի կողմից կազմակերպված Հայոց բանակին նվիրված միջոցառմանը «Որոտնա» պարային ելույթից բացի ունեցել է առաջին երգի ելույթը:

Ակտիվ ելույթներով չսահմանափակվելով՝ «Որոտնա» մասնակցել է «Բարի գործեր» դրամաշնորհային մրցույթին, որում հաղթելով ծեռք է բերել Սյունիք-արցախյան տարազներ: Տարազների ծեռքերումը նպաստավոր էր խմբի համար, քանի որ այդ կերպ ազգային շունչն ավելի է ընդգծվում:

Անցնելով քովիոյան և պատերազմական ծանր շրջանները, «Որոտնա» նոր թափով ծավալեց գործունեությունը:

2021 թվականից խումբը սկսեց համագործակցել «Թոնիր» ավանդական հարսանեկան գյուղի հետ և մինչ այսօր իր դերն է ունենում ավանդական հարսանիքների կազմակերպման գործում:

Նույն թվականի ամռանը «Որոտնա» սկսեց ընդունելություն, խմբին միացան նոր սաներ, արդյունքում ստեղծվեց նոր խումբ՝ կրտսեր տարիքի մասնակիցների համար:

«Որոտնա» ազգային երգի ու պարի խումբը մասնակցություն է ունեցել «Միասնության դրոշ» նախաձեռնությանը, որն անց էր կացվել Անգեղակոթ գյուղում:

«Հայր կա» նախաձեռնության շրջանակում կազմակերպված «Դեպի մեծ երազանքներ» համահայկական մրցույթ-փառատոնի մարզային փուլի կազմակերպչական աշխատանքներում «Որոտնա» զգալի օժանդակություն է ցույց տվել:

2022 թ. մայիսի 25-ին «Որոտնա» ելույթ է ունեցել Կապանում կազմակերպված Սյունիքյան փառատոնին՝ արժանանալով շնորհակալագրի:

2022 թ. հուլիսի 10-ին «Որոտնա» իր գործընկեր «Անդուկ» ավանդական երգի ու պարի խմբի հետ Սիսիանի Համո Սահյանի անվան մշակույթի տանն ունեցել է մեծ համերգ:

Լոս Անջելեսի համայնքային քոլեջի ուսանողները «Երիտասարդ դեսպաններ» ծրագրով շրջագայում էին Հայաստանում և կանգառներից մեկը Սիսիանն էր: Օգոստոսի 6-ին «Որոտնա» ազգային երգի ու պարի խումբը Սիսիանի Սիսակ Նահապետի անվան հրապարակում ուսանողներին ծանոթացրել է հայկական ազգային պարերի հետ:

2022 և 2023 թվականներին «Նավասարդ» հայ-իրանական մշակութային փառատոնին «Որոտնա» ունեցավ ելույթ, որից հետո տեղի ունեցավ պարուսուցում:

Չնայած դժվարություններին՝ «Որոտնա» շարունակում տարածել իր գաղափարախոսությունը՝ պահել և տարածել ազգային պարարվեստը և հավատում է՝ դեռ առավել ճանաչված բեմերից են ներկայացնելու հայ ազգային երգն ու պարը:

ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. «Ես ապրում եմ պարով, մարդի՛կ»

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՋ 39

Ա. Ս.- Հետո երևանի մշակույթի համալսարան, չորս տարվա տքնաջան աշխատանք՝ Ալբերտ Կիզիլյանի և տիկին Ժամենայի հոգածությամբ: Եվ սիրո, նվիրումի արդյունքում խորացա պարարվեստի «խոր-խորատները», որոնցից ստացածը հետո պետք է պահ տայի մայրաքաղաքում, Մասիսում և հարակից գյուղերում ձևավորված պարախմբերի պարողներին ու պարուհիներին՝ ARMDANS անվամբ:

Որքան էլ երանելի լինեն պայմանները, հայրենի եզերքն ավելին է, և... առանց երկբայելու վերադարձա Սիսիան, ձեռնամուխ եղա իմ սիրած աշխատանքին:

Է. Թ.- Ինչպե՞ս «կարդարացնես» վերադարձը...

Ա. Ս.- Հենց այն, որ հարազատ ուտանիդ երեխաներին ուսուցանում ես պարարվեստի լեզուն, որը կրթում, դաստիարակում է նրանց, ձևավորում աշխարհայացք, շարժումների, երաժշտության ռիթմիկայի միջոցով փոխանցում ես ասելիքը՝ արդեն իսկ հաղթանակ է: Այդ մասին են վկայում

աշխատանքներս Սիսիանի № 1, № 2, № 5 դպրոցներում, Բռնակոթում, Ուծում, Ադվան Մինասյանի անվան ստեղծագործական կենտրոնի պարային խմբերի պարողներն ու պարուհիները:

Է. Թ.- Անչափ շատ եմ սիրում, երբ խոսվում է պարարվեստը գնահատող փառատոների, մրցույթների մասնակցության, ձեռքբերումների մասին:

Ա. Ս.- Ասում են՝ պարողները գործիքներ են, ինչպես դաշնամուրը, որը նվագում է պարուսույցը: Չեմ զլանա կրկնել՝ պարի մեջ կա խելություն, որն իմ սաները ցուցադրել են մեծ ու փոքր բեմահարթակներում:

Հպարտությամբ եմ բարձրաձայնում, որ տարվա կտրվածքով բազում հրավերներ ենք ստանում՝ մասնակցելու ՀՀ-ում անցկացվող պարարվեստի տարաբնույթ փառատոների, մրցույթների, բազմիցս հրավիրվել ենք նաև արտասահմանյան մրցույթներին:

Տրտնալ չեմ սիրում, բայց ֆինանսական դժվարությունները հնարավորություն չեն տալիս՝ մասնակցելու նաև այդպիսի ստուգատեսների:

Չեմ ուզում անհամեստ համարվել, եթե

նշեմ չի եղել համայնքային մի միջոցառում, որտեղ մեր պարային խմբերի մասնակցությունը չլիսի: Հպարտությամբ եմ նշում, որ Սիսիանի մշակութային կյանքին մշտապես մասնակցող պարային խմբերից ենք...

Ուզում եմ առանձնացնել այն հպարտությունը, երբ մենք հրավիրվում ենք մասնակցելու հուշարձան-աղբյուրների բացման, մերօրյա հերոսների ոգեկոչման արարողություններին. հուզվում ենք անասելի, բայց հաջորդ պահին խրոխտանում ենք, որ արվեստով կարողանում ենք նրանց հիշատակին հարգանքի տուրք մատուցել:

Մի առանձնակի սեր եմ տածում ազգային պարերի նկատմամբ, ուսուցանում հպարտությամբ, իսկ «Ազգային երգ ու պար» առարկան դասավանդելը համարում եմ պատիվ:

Երբ առիթ է ընձեռվում խոսելու սաներիս ձեռքբերումների մասին, վկայակոչում եմ այն մրցույթներն ու փառատոները, որոնց մասնակցել ենք, և համոզված եմ՝ դրանք դեռ շարունակական բնույթ են կրելու, բերելու են նոր հաղթանակներ, արժանանալու են նոր պատվոգրերի, մեդալների, գավաթների, դիպլոմների...

Ընդամենն օրեր առաջ ենք վերադարձել Սևան քաղաքում անցկացվող «CRAZY պարային ամառ» բեմարվեստի հանրապետական փառատոնից և մասնագիտական բարձր մակարդակ ցուցաբերելու համար արժանացել պատվոգրի: Ամենահետաքրքիրն այն էր, որ հաղորդավարը, ով գինվորական ծառայությունն անցկացրել էր Սիսիանում, առանձնակի սիրով, հպարտությամբ

հնչեցրեց Սիսիան քաղաքի և ARMDANS-ի անունը... հարյուրավոր պարային համույթների մեջ:

Է. Թ.- Ես գիտեմ, որ բազում են հաղթանակները, հատկապես ո՞րը կառանձնացնեիք:

Ա. Ս.- Բոլորն էլ սիրելի են ու հիշելի, քանի որ իմ աշխատասեր սաների անխնայ աշխատանքի վկայություններն են:

* * *

Կան մարդիկ, ովքեր ի վերուստ սիրում են պարելը, ովքեր ծնվել են պարելու համար, արվեստաշխարհին ծառայելու համար: Այսպիսին է իմ հերթական հերոսուհին՝ Արմինե Սարգսյանը, ում համար պարն առաջին հերթին օդ է ու ջուր, ով չի կարող ապրել առանց պարի...

Տողերիս հեղինակը բազմիցս անկողին է եղել ARMDANS-ի բազմաբովանդակ, հետաքրքիր ելույթների, հիացել նրանց անկրկնելի կատարումներով, ուստի վստահորեն կարող եմ ասել՝ հայկական պարարվեստը միշտ կմնա իր բարձունքում, իր սլացք-թռիչքի մեջ, քանի որ Սիսիանն ունի պարարվեստի այնպիսի նվիրյալ, ինչպիսին Արմինե Սարգսյանն է՝ Սիսիանի ARMDANS պարային համույթի անդամաճան, անփոխարինելի ղեկավարը, մարդ, ով հոգու ողջ եռությամբ հավատարիմ է ընտրած ուղուն, և ամեն անգամ, երբ խոսք գնա պարարվեստի մասին, նա հաստատականությամբ, անվարան կբարձրաձայնի. «Ես ապրում եմ պարով, մարդի՛կ»:

ԷԿԵԼԻՆԱ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԴԱՎԹՅԱՆ. «Պարք մեր հոգին է ու սիրտը»

«Սյունյաց աշխարհ» թերթի (այժմ՝ «Սյունյաց երկիր») 2003 թ. փետրվարյան համարներից մեկում «Պարք մեր հոգին է ու մեր սիրտը» վերտառությամբ հոդվածով անդրադարձել էի Սիսիանում գործող «Հասմիկ» պարային համույթին, որը մասնակցելով «Մուտք 21-րդ դար» լատինա-մերիկյան պարերի փառատոնին՝ ճանաչվեց 30 լավագույնից մեկը:

20 տարի է անցել այդ հաճելի իրադարձության արձանագրումից, այսօր կրկին պարային աննկարագրելի շրջագայության եմ հրավիրելու, իսկ ճամփորդությունն այդ դարձյալ գեղեցիկի, հմայիչի, անկրկնելի աշխարհում է՝ պարարվեստի աշխարհում, ուր թագավորում է մարմնի լեզուն, հոգու ռիթմը...

Քայլերը հիշողությունների արահետով, որը հետո մեզ կբերի մեր օրեր, ուր կփորձենք նորովի գնահատել Արման Դավթյանի՝ պարարվեստի հանդեպ չխամրող սերը, վերելքները, ձգտումները...

Է.Թ.- Ինչպե՞ս սկսվեց Արման Դավթյանի՝ դեպի պարարվեստ տանող ուղին:

Ա.Դ.- Առաջին քայլերս դեպի պարարվեստ կատարել եմ հաճախելով Սիսիանի կուլտուրայի տուն (այժմ՝ Համո Սահյանի անվան մշակույթի կենտրոն), որտեղ Վարուժան Գրիգորյանի ղեկավարությամբ գործում էր պարի խումբ: 1986 թ. Սիսիանի մանկական արվեստի դպրոցի առաջին սաներից ու շրջանավարտներից մեկն էի: Հետո սերն առ պարարվեստ ինձ հնարավորություն տվեց երեք տարի ուսանել Երևանի պարարվեստի ուսումնարանում, որից հետո վերադարձա հայրենի բնօրրան՝ որպես պարուսույց:

Պարարվեստի զարդանիւթների տիրապետել-վարպետացել եմ սովորելով Երևանի մանկավարժական ինստիտուտի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարային արվեստի բաժնում, սիրով եմ ղեկավարել Սիսիանի արվեստի դպրոցը, զուգահեռ ղեկավարել GRAND DANSE համույթը:

Է.Թ.- Ինչպիսի՞ն է GRAND DANSE-ի առօրյան, ի՞նչ է պարը ձեր և ձեր սաների համար:

Ա.Դ.- Հարուստ ու բազմազան է մեր առօրյան, քանզի մեզ միավորում է պարի ոգին, ռիթմը, թրթիռը... Պարը մարդու սրտի զարկն է, շնչառությունը, հոգեվիճակը... Այն

կարող է բուժել, մարդուն «զինել» դրական էներգիայով...

Շատ բարդ, բայց կախարդական աշխարհ է պարարվեստը...

Ուրիշ էլ ինչպես, եթե ոչ պարի միջոցով կարելի լինի զարգացնել երեխաների գեղագիտական ճաշակը, ապահովել նրանց առողջ ու առույգ լինելը, մարզել մկանները, մշտապես պահել մարզված վիճակում:

Երեխաների հետ աշխատանքը դժվար է, բայց անչափ հաճելի, մանավանդ, երբ գալիս է աշխատանքի պտուղները քաղելու ժամանակը: Սերմը պահեստային հողին, աշխատելը հողի հետ դժվարին է, բայց երբ կա սպասում, բերքահավաքի սպասում, ամեն դժվարությունն չիք է դառնում: Իսկ մեր «բերքահավաքները»՝ փառատոների, մրցույթների հրավերներն են, մասնակցությունն ու... հաղթանակները, որոնց պակասը, հուշահամբույրում մեզ, չունենք:

Սիրով ու հպարտությամբ ենք ընդունում ցանկացած հրավեր՝ թե՛ համայնքային, թե՛ հանրապետական, թե՛ արտասահմանյան:

Է.Թ.- Արտասահմանյան...

Ա.Դ.- Այո՛, GRAND DANSE-ի անունը ինչեք-րեք ենք Բուլղարիայում, Վրաստանում, Հու-

նաստանում...

Մի առանձնակի հպարտությամբ եմ ուզում կարևորել մեր մասնակցությունը «Նոր շունչ» մրցույթ-փառատոնին, որտեղ մեզ «բաժին ընկավ» ԳՐԱՆ ԴԻՐՆ՝ ապացույցը մեր տքնաջան աշխատանքի, արդյունքը՝ սիրո, պատասխանատվության...

Որտեղ էլ որ ելույթ ենք ունեցել, փորձել ենք կարևորել, մատուցել բացառապես մեր

ազգայինը, բացահայտել պարին բնորոշ առեղծվածը...

Է.Թ.- Սիրով՞ եք խոսել պլանների մասին:

Ա.Դ.- Պլանների մասին խոսում եմ, երբ դրանք գրեթե պատրաստ են լինում: Անցնելիք շատ ճանապարհ ունենք. սա դեռ սկիզբն է...

...Դաիլիճում թևածում է լատինաամերիկյան «Սամբա»-ն, կրակոտ ու գեղանի աղջնակները ներկաներին տանում են սահուն ու անկաշկանդ պլաստիկ շարժումների հորձանուտը...

...Անսասան շրթա են կազմում պարողներն ու պարուհիները: Հնչում է խորիստ «Քոչարի»-ն, լսվում է հատակին զարկվող ոտքերի դոփյունն ու... հայրենասիրությունը սկսում է ծորալ արվեստի, պարի լեզվով:

Նրանք, ովքեր գեթ մեկ անգամ առիթ են ունեցել հիանալու Արման Դավթյանի սաների ելույթներով, համոզված կասեն, որ հայտնի և անհայտ շատ բեմեր, անշուշտ, ծարավ են նրանց ջնստ, գեղանի պարերին, որ նրանց արվեստն արժանի է ծով ժպիտների և անհատում ծափողոցյունների:

...Ավարտվեց հերթական համերգը, տուն դարձավ Արման Դավթյանը հոգնած, բայց հերթական համերգի աննախադեպ հաջողությունը վաստակած, որն էլ ստիպեց թոթափել հոգևորությունն ու բարձրաձայնել թերևս կյանքի ամենակարևոր սկզբունքներից մեկը. «Պարը մեր հոգին է ու սիրտը»:

ԷԿԵԼԻԱ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

Հոգևոր արժեքները՝ ամեն ինչից վեր

«Թագուհիս», «Քոչարի». սրանք ամենաթարմ բեմադրություններն են, որոնք, բոլորովին վերջերս ներկայացնելով Կապանում կայացած պարարվեստի փառատոնին, պարուսույց Կարինե Մկրտչյանն արժանացավ շնորհակալագրի:

Այսպիսի բազմաթիվ բեմադրություններ և մրցանակներ է ունեցել իր աշխատանքային 37 տարվա կենսագրության ընթացքում: Աշխատել է սիրով, անտրտուն...

Հիշում է՝ մասնագիտության ընտրության շեմին էր, երբ այն ժամանակվա Սիսիանի շրջագործկոմի կուլտուրայի բաժնի վարիչը՝ Վալերի Բալյանը, հորդորեց ընտրել պարարվեստի ոլորտը. Սիսիանում դրվել էին պարարվեստի դպրոցի շենքի հիմքերը, և դպրոցը դպրոց դարձնելու համար մասնագետներ էին պետք: Եվ Սիսիանում գործող «Սյունիք» ժողովրդական պարային անսամբլի մեկնակատարն ընտրեց պարի ուղին, թեպետ դպրոցում գերազանց էր սովորում և բժշկուհի դառնալու երազանք էլ ունեք:

1982-1986թթ. գերազանցությամբ սովորելով մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարային մանկավարժության բաժնում՝ ավարտելուց հետո գործուղվեց Սիսիան և դպրոցի առաջին

տնօրեն Վարուժան Գրիգորյանի հետ լծվեց դպրոցի կայացման գործին:

«Անձևվեր աշխատանքի շնորհիվ աշակերտների մեծ հոսք սկսվեց: Երևանի պարարվեստի ուսումնարանի տնօրենը՝ Թերեզա Գրաչովսկան, և փոխտնօրենը՝ Ռիմա Խաչիկովսկան, երբ

այցելեցին արդեն ձևավորված դպրոց, բացառիկ տպավորությամբ հեռացան: Այնպիսի դասի էին ականատես եղել, որ զարմացել էին: Դրանից հետո որոշեցին դպրոցին աջակցել: Նույնիսկ Ռիմա Խաչիկովսկան եկավ ու մի քանի տարի Սիսիանում աշխատեց. այդ ժամանակ ես ամուսնացել, Գորիս էի տեղափոխվել: Վերադարձա 90-ականներին ու շարունակեցի աշխատանքս Նույնպիսի սիրով ու պատասխանատվությամբ», - հիշում է տիկին Կարինեն:

Ս ի ս ի ա ն ու մ պարային այիք էր սկսվել (90-ականներին, արդեն

Վարդուհի Մարգարյանի տնօրենությամբ), Նույնիսկ վճարովի խմբեր են բացվում, աշակերտների թիվը հասնում է 150-ի: Պարախմբերն ակտիվ մասնակցություն են ունենում մարզային, հանրապետական փառատոների, արժանանում մրցանակների:

«Շատ մեծ հաջողություններ ենք ունեցել, ծաղկունք է ապրել միշտ պարարվեստի դպրոցը: Շատ մեծ խանդավառությամբ ենք ընդունվել բնակչության կողմից. սիսիանցի միշտ էլ սիրել, գնահատել է պարը: Մենք էլ ամեն ինչ արել ենք, որ գոհացնենք: Այս ասպարեզում պիտի նվիրյալ լինես. այլընտրանք չկա: Հիմա պայմաններն առաջվանը չեն. շենքը պետք ա բարեկարգվի, բայց ընդհանուր առմամբ դպրոցը միշտ բարձունքի վրա է եղել», - ասում է տիկին Կարինեն:

2008թ. ինքն աշխատում է Սիսիանի մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնում: Այնպես ստացվեց, որ 2019թ. դպրոցը տեղափոխվեց իրենց մոտ: Միավորման հետևանքով դպրոցի գործառնությունն այժմ կենտրոնն է իրականացնում:

Անկախ ամեն ինչից՝ պարային ավանդույթները Սիսիանում շարունակվում են՝ արդեն նաև իրենց աշակերտների ճեռագրով:

«Հոգևոր արժեքներն ամեն ինչից վեր են», - ասում է տիկին Կարինեն ու փառք տալիս Աստծուն, որ իր ողջ կյանքում անդադաճան է մնացել այդ արժեքներին, սերմանել դրանք սերունդների մեջ՝ իբրև մարդեղության առնաժառանգ:

ԱՆՆԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Դարբասի պարարվեստի խումբը

Դարբաս գյուղի պարարվեստի խմբի գաղափարն առաջացել է ռուսաստանաբնակ բարերարներ Արամ և Արմեն Ստեփանյանների մեջ, ովքեր ցանկանում էին մատաղ սերնդին հաղորդակից դարձնել մեր ազգային մշակույթին, ազգագրական պարերին և դրանց նշանակությանը: Սկզբում պարարվեստի խումբն ունեցել է 22 անդամ, այժմ՝ 39: 2022 թ. սեպտեմբերից գործում է նաև տղաների խումբը:

Գործունեության ընթացքում խումբը մասնակցել է մի շարք փառատոների, միջոցառումների, համերգների՝ Երևանում «Дом Москвы» համերգային դահլիճում, Պարարվեստի ուսումնարանում, Երևանի երգչախմբային ընկերության համերգասրահում, Ծաղկածորում, Գաբրիել Սունդուկյանի անվան պետական ակադեմիական թատրոնում, Սիսիանի Համո Սահյանի անվան մշակույթի տանը:

Սաները և պարուսույցը պարզևատրվել են շնորհակալագրերով, պատվոգրերով, խրախուսական մրցանակներով, համերգի հրավեր ստացել Վրաստանից:

Պարարվեստի խմբի պարուսույցը Լուսինե Հովհաննիսյանն է: Նա 1990-1993 թվականներին սովորել և ավարտել է Երևանի պարարվեստի ուսումնարանի հայկական ժողովրդական պարերի բաժինը: 1993-2019 թթ. աշխատել է Սիսիանի պարարվեստի

դպրոցում: 2011 թվականից աշխատում է Դարբասի արվեստի դպրոցում պարուսույց: 2011 թվականից պարարվեստի խմբի

կատարումները զարդարում են համայնքային միջոցառումները:

Դարբասի արվեստի դպրոցի շնորհիվ

համայնքի երեխաները սովորել են ազգային պարեր, վերականգնվել են հայկական պարարվեստի մի շարք մոռացված նմուշներ...

Ազգային պարի օրն առաջին անգամ նշվեց Սիսիանում՝ 2023թ. հունիսի 25-ին

Ընդամենն օրեր առաջ հայտնի դարձավ, որ «Հազարաշեն» նախաձեռնությունը փորձում է մեր ազգային տոնացույցի մեջ մտցնել «Ազգային պարի օրը», որն առաջին անգամ նշվեց այս տարվա հունիսի 25-ին Սիսիանում:

Ուշագրավ այդ իրադարձության հանգամանքներին ծանոթանալու համար գրուցեցինք նախաձեռնության ներկայացուցիչ Արա Ծախիսյանի հետ:

Արա Ծախիսյանը թեև մշակույթին առնչվող կրթություն չունի (ավարտել է Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանը) ու թեև չի աշխատում մշակույթի ոլորտում (աշխատում է «Նոր տուն» շինանյութի խանութի կրթվանի մասնաճյուղում), բայց հասարակական ակտիվ գործունեություն է ծավալում «Հազարաշեն» նախաձեռնության շրջանակում, որի նպատակներից է նաև պարարվեստի հետագա տարածումը մեզանում:

- Հարգելի Արա, Դուք մի առիթով նշեցեք, որ մեր ազգային պարերի ակունքում Սիսիանի տարածաշրջանն է, ի՞նչ հիմքեր ունեիք նման տեսակետ հայտնելու համար:

- Սիսիանի տարածաշրջանը, ինչքանով տեղակ էմ, շատ բաներով է ակունք համարվում մեր ազգային կյանքում, և ոչ միայն պարի տեսանկյունից: Սիսիանի տարածաշրջանում է գտնվում Քարահունջի աստղադիտարանը. դա պատահական չէ, այդտեղ թաքնված ու հետաքրքիր մի բան կա...

Սիսիանի տարածաշրջանում է գտնվում ամբողջ հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերների առյուծի բաժինը: Հայաստանում էլի տեղեր ունենք, որ կան ժայռապատկերներ՝ Արագածի գագաթին, Գեղամա լեռներում, ուրիշ տեղեր, բայց մեծ մասը Սիսիանում է՝ Ուխտասարի մերձակայքում: Երկրագնդի վրա չկա մի տեղ, որ այդքան շատ ժայռապատկերներ մի տեղ կուտակված լինեն, ու այդ ժայռապատկերների մեջ տարբեր թեմատիկաներ են արձարծված: Դրանց մի մասն էլ, ըստ մասնագետների, պարի տեսարաններ են արտացոլում: Առնվազն երկու պար կա այդտեղ պատկերված:

- Ո՞ր պարերը նկատի ունեցեք:

- «Յարիուշտան» և «Քոչարին»: Համլետ Մարտիրոսյանը՝ որպես ժայռապատկերների մասնագետ, ապացուցում է՝ մեր ազգային պարի ակունքներն այնտեղ են

թաքնված, այդ ժայռապատկերներում են ֆիքսված ու տեսանելի են:

- Ձեր նախաձեռնության գործունեության մասին՝ պարարվեստի ոլորտում:

- Անձամբ ես պարի ոլորտում մեծ ներդրում չունեմ: Մեր նախաձեռնությունն ավելի շատ ցանկանում է ունենալ ազգային պարերի օր: Մենք բազմադարյա պարային պատմություն ունենք, բայց չունենք ազգային պարի օր: Ունենք պարի միջազգային օր, որը նշվում է ապրիլի 29-ին և ամեն տարի՝ ամբողջ աշխարհում, բայց դա մերը չէ: Մեր պարերն էլ ինչ-որ խորհուրդ են կրում իրենց մեջ, ինչ-որ գաղափարներ արտահայտում, ինչ-որ ուղերձներ հղում՝ դաստիարակության առումով, բայց չունենք մեր ազգային պարի օրը: Ինչևէ, մենք մեզանով ստեղծեցինք պարի ազգային օր՝ հունիս ամսվա վերջին շաբաթ և կիրակի օրերն են: Առաջին անգամ նշել ենք այս տարի: Հետագայում ամեն տարի, այդ տոնը նշելով՝ անդադառնալու ենք մեր ազգային պարերին...

- Որտե՞ղ կազմակերպեցիք այդ միջոցառումը:

- «Հազարաշեն» մեր ազգային մշակույթի վերհասման, տարածման ուղղությամբ աշխատող նախաձեռնություն է, որում հիմնականում մասնագետներ են ընդգրկված՝ պարի մասնագետներ, հնագետներ... Օրինակ, երբ խոսում ենք ազգային պարից՝ անհրաժեշտ է լինում նաև լեզվաբանների ներգրավումը: Ասենք պետք է իմանալ «Յարիուշտա» պարանվան բացատրությունը: Պատասխանը մասնագետներն են տալիս: Տարազի՞ց ենք խոսում, տարազագետն է ուղղություն ցույց տալիս: Այսինքն՝ փորձում ենք բոլորի հետ աշխատելով վեր հանել այն ամենը, ինչ կապված է պարարվեստի հետ:

Նախատեսված է ամեն տարի հունիս ամսվա վերջին շաբաթ օրը բոլոր համայնքներում կազմակերպել այդ տոնը: Եթե հասնենք դրան, ապա դա մեծ հաջողություն կլինի: Արդյունքում դրա շնորհիվ ևս կհամախմբվենք մեր ազգային մշակույթի շուրջ: Իսկ հունիս ամսվա վերջին կիրակի օրը նախատեսված է համախմբման վայր ընտրել, որտեղ հայությունը կհավաքվի ու կնշի ազգային պարի օրը: Այս տարի հունիսի 25-ին ազգային պարի օրն առաջին անգամ կազմակերպեցինք Սիսիանում:

- Ի՞նչ պարի խմբեր էին մասնակցում Սիսիանում հունիսի 25-ի տոնակատարության ժամանակ:

- Սիսիանի պարի խմբերն էին, «Արդվին» ազգագրական երգի-պարի համույթն էր, «Սուրմալու» ազգագրական համույթը, ազգային երգիչներ Արսեն Համբարյանը, Գրի-

գոր Համբարյանը...

Այդ օրը Սիսիանում բացվեց աշխարհի ամենամեծ եռագույն դրոշը՝ երկարությունը 888 մ է:

Եթե հաջորդ անգամ բացենք հայոց եռագույնը, ապա այն պետք է ավելի երկար լինի: Այսինքն՝ պետք է աշխատանք կատարած լինենք, որ միասնություն արտացոլող դրոշն ավելի երկար լինի:

Եռագույնի 888 մ երկարության խորհուրդն իր մեջ կրում է մեր ազգային երգ ու պարի մեծ երախտավորներին, ովքեր ներդրում են ունեցել թե՛ բանահավաքչության, թե՛ երգի ու պարի հանրայնացման մեջ. իրենց ապրած տարիների հանրագումարն է:

- Պարարվեստից ովքե՞ր են մտնում 888 մետրի մեջ:

- Դասավորել ենք ավելի շատ իրենց ծննդյան ու հիշատակի օրերի հերթականությամբ՝ Կոմիտաս, Սրբուհի Լիսիցյան, Շատեր Սահակյան, Ժենյա Խաչատրյան...

- Դրոշի շուրջ, ինչպես նշեցիք, միջոցառումներ եք կազմակերպել Գորիսում, Կապանում. այդ մասին կուզենայինք իմանալ:

- Կապանում եղել ենք 2021 թ. օգոստոսին. եռագույնը 505 մ էր: Գորիսում եղել ենք 2023 թ. հունվարի 14-ին: Եղել ենք նաև Անգեղակոթում 2021 թ. հունիսի 5-ին, այդ ժամանակ եռագույնը 451 մ էր:

- Ի՞նչ ծրագրեր ունեք պարարվեստի զարգացման և տարածման ուղղությամբ:

- Ազգային պարային խմբերը հիմնականում կենտրոնացված են Երևանում: Դրանում համոզվեցինք, երբ քարտեզագրեցինք հանրապետության պարի խմբերը: Կարծում եմ պետք է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնենք ազգային պարի խմբերին:

Սյունիքում էլ շատ պարի խմբեր կան, հրաշալի խմբեր, բայց կուզենայինք ունենալ նաև ազգային պարի խմբեր:

Մենք պետք է վերականգնենք հին հայկական ազգային պարերը, որոնք իրենց մեջ մեծ խորհուրդ են կրում:

- Երիտասարդությունն էլ, կարծեք, նախապատվությունն արտասահմանյան պարերին է տալիս:

- Այո, որովհետև ճիշտ չենք մատուցում մեր ազգայինը: Հետո էլ ասում ենք՝ երիտասարդությունը վատն է: Եթե դատարկ բաժակի մեջ լցնենք մաքուր ջուր, ինքը մաքուր ջրով լցված կլինի, եթե պղտոր ջուր լցնենք՝ պղտոր ջրով լցված կլինի: Երիտասարդությանը տրվող հոգևոր մոտեցումն էլ պետք է ճիշտ ընտրվի, այս դեպքում՝ ազգայինով համեմատված:

ՀԱՐՑԱԶՈՐՈՒՅՑԸ՝ ՄԱՐԻ
ՆԱԿԱՍԱՐԴՅԱՆԻ

Նոր ձեռագիր հայկական պարարվեստում. Վահե Մելքումյան

**Ճանաչումն ու
պատկառանքը
տարիների
տքնաջան
աշխատանքով
ցանած ազնիվ
սերմերի պտուղն
են**

Իմ ուսումնասիրությամբ՝ հին աշխարհում չեն եղել մարդու բացասական կերպարը բնութագրող մակդիրներով տիտղոսներ, քանզի մարդկանց հանրաճանաչությունը բացառապես նրանց էության ու առօրյայի հետ փոխկապակցված՝ բարոյական կերպարի, գործած առաքիլի քայլերի կամ կատարած հմուտ գործողությունների հետևանք էին: Վատահամբավ մարդկանց մեծարելն անբնական ու հակատրամաբանական էր: Տարիներ ու դարեր անց, նաև այսօր, մարդու հանրաճանաչության չափանիշները, կարծես, գլխավոր շրջվել են: Մարդիկ անգիտակցաբար կամ կանխամտածված՝ «նշանավոր» բառով, «իրենց կարծիքով» օծում, իսկ իմ կարծիքով անիծում են ամեն աննշանակ արարքների կամ ցածր ինտելեկտի տեր անձանց: Մեր առօրյայում կենցաղային խոսակցության մեջ, ՉԼՄ-ներով, սոցցանցերով կամ հեռուստատեսությամբ, օրինակ, կարող ես լսել «նշանավոր» տիտղոսով արտահայտություններ, որոնք կարող են արտաբերվել ուղղակի կամ փոխաբերական իմաստով... «Դե ե՛կ, վարդապետ, ու մի՛ խեղճացիր...»:

Վահե Մելքումյանի հետ հանդիպմանը փորձում էի ներդաշնակել ապագա հոդվածիս տեսլականն ու համոզմունքս՝ «Արժանավորին պետք է մեծարել...»:

Արվեստը ջնջում է բոլոր սահմանները

«Վահե Մելքումյան» պարի համույթի հիմնադիրը, գեղարվեստական ղեկավարն ու պարուսույցը Վահե Մելքումյանն է՝ ծնված 1979 թ. Երևանում: Ավելի քան 20 տարի է, ինչ նրա կյանքն անբաժան է Սյունիքից, իսկ անձնական, ընտանեկան և ստեղծագործական կյանքի շոնդալից էջերը շարունակում է գրել ու բարի հետք թողնել արդեն հարազատ դարձած Գորիսում: Իր ղեկավարած համույթով պատվով է ներկայանում քաղաքային, մարզային, հանրապետական, միջազգային բազմապիսի մրցույթներին ու փառատոներին, որտեղից (որպես օրինաչափություն) միշտ վերադառնում է մրցանակային տեղերի կամ պատվոգրերի առատ հունձքով: Ուշագրավն այն է, որ, եթե ասենք, իրենց միջոցառումն առավել հիշարժան դարձնելու համար հարսանյաց հանդեսի կազմակերպիչները որոշեն հրավիրել «Վահե Մելքումյան» պարի համույթին, ապա այդ հարսանյաց սրահում ցուցադրված Վահեի մանկահասակ սանուհիների հեզաճկուն պարն ու առնական տղաների «Բերդ»-ը նույնքան պատասխանատվությամբ են բեմադրվում, որքան Բուրապետչուտում, Պրահայում, Իսպանիայում... Միջազգային բեմերին ակնատես հանդիսատեսի օվացիան, հուզմունքը, ուրախությունն ու բերկրանքը սյունեցի հանդիսականի զգացմունքայնությունից չեն տարբերվում: Պատճառը Վահեի արվեստի ուժն է. արվեստ, որը չունի սահմաններ...

Հին ծանոթություն

Վահեի հետ ծանոթ էի վաղուց, երբ դեռ ժամկետային զինծառայող էր՝ շարքային, ով ծառայում էր Հայոց ազգային բանակում: Որպես զինվորական լրագրող, այցելեցի զինապետ Մելիքսեթ Պողոսյանի հրամանատարությամբ գործող գործարմա: Ընտրած թեմաս Առաջին բանակային կորպուսի

ենթակայությամբ գործող գորամասերի շնորհալի զինծառայողներն էին: Ի թիվս սպորտի ու արվեստի ջատագով այլ զինծառայողների, մատնանշեցին նաև Վահեի անունը՝ որպես լավ պարող: Նրա հետ առաջին հանդիպումից ստացած տպավորությունս այսպիսին էր՝ Վահեն զինվորական նվագախմբում կցված լինելով երաժշտական գործիքի, իրեն չէր զգում ինչպես «ծուկը՝ ջրում», չէր կարողանում այնպես նվիրվել իր տարերքին՝ պարին, ինչպես ինքը կկամենար: Սակայն դա չէր խանգարում, որ իր կազմակերպչական ուժն ու եռանդը, պարարվեստի նկատմամբ ունեցած սերն ու նվիրումը ծառայեցնի օգտակար գործի՝ Նպաստի գորամասի բարի համբավի, վարկանիշի բարձրացմանը: Նա ոչինչ չէր խնայում բանակային միջոցառումներում հանդես գալու այնպիսի նախաձեռնություններով, որոնք վերաբերում էին գորամասի ներսում շնորհալի զինվորների կարողությունների բացահայտմանն ու նրանց ծառայությանը զուգընթաց՝ իրենց սիրելի զբաղմունքին նվիրվելու համար համապատասխան պայմանների ստեղծմանն ու միջոցների հայթայթմանը:

Վահեն համաբանակալի միջոցառումներում աչքի էր ընկնում պարարվեստի հանդեպ ունեցած ինքնամոռաց նվիրումով: Այդ տարիներին անցկացված «Ժողովրդական ստեղծագործություն» համաբանակալի փառատոնում նախատեսված թեմայի մատուցմամբ, գորամասի ծառայակից ընկերների մասնակցությամբ նրա բեմադրած «Բերդ» պարը ողջ Չինված ուժերի համար երևույթ էր: Ի պատիվ հայկական խորխտ պարի՝ Վահեի բեմականացման, գորամասը մրցանակային տեղ զբաղեցրեց: Պատվը փոխանցվեց իր հիմնած զինվորական պարի խմբին, գորամասի և գորամիավորման զինծառայողներին, Սյունիքի մարզի բնակչությանը:

Հետագայում ծառայությանը զուգընթաց, Գորիսի արվեստի դպրոցում բացեց իր պարային ստուդիայի առանձին խմբակը: Երբեմնի հմուտ պարուսույցներով հպարտացող Գորիսը երկարատև ընդմիջումից հետո վերստին արժանավոր պարուսույց ու նորաստեղծ պարի խումբ ունեցավ:

Նախախնամություն, թե՛ ճակատագիր

Վահեն կյանքում ոչինչ պատահական չի համարում: «Ամեն ինչ կանխորոշված էր», - բուլգակովյան ոճով ասում է նա: Կյանքն պարարվեստին նվիրելը, Երևանից Գորիս տեղափոխվելն ու այստեղ ընտանիք կազմավորելը՝ նրա համոզմունքով, նույնպես կանխորոշված էին: Իր անուն-ազգանունով հիմնած պարի խումբն այսօր արդեն հանրաճանաչ է դարձել, միևնույն... Մասկուց պարը չէր սիրում, ավելին՝ խորշում էր: Սակայն նրա ճակատագրում դրոշմված էր Սյունիքը...

Գորիսեցու «Չանգեզուր» ռեստորանը Երևանում, Երևանաբնակ Վահեի մշտական բնակությունը Գորիսում

Վահեն հիշում է վաղ մանկության տարիների մի դիպված. երեխաներով վազվզում էին բակում: Ամեն անգամ իրենց փողոցում աչքի էր զարնում մի ցուցանակ, որը տեսնելիս, չգիտես ինչու, միշտ զգաստանում էր: Մի պահ, կտրվելով խաղընկերներից, թողնում է խաղը, գլուխը վեր բարձրացնում, միշտ մարդաշատ այդ վայրի անունը նորից ընթերցում, ու ամեն անգամ մտքում ինքն իրեն

հարցնում «Երևանում Չանգեզուր...»:

- Երբևէ մտքովս չէր անցնի, որ պիտի ստեղծագործեմ, ընտանիք կազմեմ ու ապրեմ Գորիսում, միևնույն մեր շենքի մոտ կար ռեստորան, որը կոչվում էր «Չանգեզուր», - իր կյանքի ամեն բնագավառում նախախնամության մատը խառը լինելուն որպես ապացույց՝ վերհիշում է Վահեն:

Այդ տարիներին Հայաստանում ամենուր թնդում էին միջազգային հյուրախաղերից հազվադեպ ընդմիջումներով հայրենիք վերադարձող «Կանաչ» և Կոճակի գործարանների մշակույթի տների «Կանաչ» և «Բերդ» պարի համույթների անունները: Վահեն տակավին մանուկ հասակում հրճվում էր, որ Հայաստանի նշանավոր այդ երկու պարային համույթն իրենց տան կողքին են: Հենց տան մոտ «Կանաչ»-ի, իսկ մի քիչ ներքև՝ Կոճակի գործարանի մշակույթի տներն էին: Շրջակայքում էր գտնվում նաև Երևանի Նախկին 26 կոմիսարների շրջանի պիոներ պալատը, որը Հայաստանի անկախությունից հետո վերափոխվեց Երևանի «Արաբկիր» թաղամասի «Հայրդդաց տան»: Այդտեղ էր աշխատում մայրը՝ Ավարդը, ով կարունձի վարպետություն էր ուսուցանում երիտասարդներին: Մոր աշխատավայրում պարի պարապմունքներ էին անցկացնում «Կանաչ» և «Բերդ» պարի համույթների հիմնադիրները, ովքեր նաև դրանց պարուսույցներն ու գեղարվեստական ղեկավարներն էին: Նրանք հանրաճանաչ մարդիկ էին, մշակույթի ու արվեստի գործիչներ, մեծ ենտուզիաստներ: «Կանաչ»-ի հիմնադիրն անվանի պարուսույց Սուրեն Գյանջումյանն էր, ում նախաձեռնությամբ Կանաչայում նույնպես գործում էր «Կանաչ» անունով պարային համույթ: «Բերդ»-ի հիմնադիրը ՀՀ վաստակավոր արտիստ, երջանկահիշատակ Բորիս Գևորգյանն էր: Այսօր հոր գործի արժանավոր շարունակողն է «Բերդ»-ի գեղարվեստական ղեկավար, Երևանի Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի պարարվեստի ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր, ՀՀ վաստակավոր արտիստ Կարեն Գևորգյանը:

Լավ ուսուցիչը նա է, ով ձգտում է՝ աշակերտին իր առարկայի գիտելիքներով գերազանցի իրեն

Պարարվեստում ունեցած հաջողությունների, իր հիմնած համույթում պարային բալետի ներդրման և նորանոր բարձունքներ նվաճելու վճռականության համար Վահեն

պարտական է իր պարի ուսուցչին՝ Սուրեն Գյանջումյանին և թուրքահայ նշանավոր բալետայուստեր տիկին Նիլին:

Վահեն հիշում է «Կանաչ»-ի հիմնադիր Սուրեն Գյանջումյանի հետ ունեցած առաջին հանդիպումը.

- Երեխա էի, հաճախ էի այցելում պիոներ պալատ՝ մորս աշխատավայրը: Մի անգամ տեսնելով ինձ, Գյանջումյանը մորս ասաց. ի՛նչ սլացիկ հասակով, գեղեցկադեմ փոքրիկ է, իսկական պարող կդառնա: Ինչու՞ չես բերում իմ համույթ՝ «Կանաչ»:

Ապա մեղմ շոյելով գլուխս, ասաց.
- Տղաս, հայկական պար սիրու՞մ ես:
- Ոչ,- երեսու շրջելով, կտրուկ պատասխանեցի:

- Ինչո՞ւ...
... Նրա հարցը թողեցի անպատասխան, քանի որ իմ և մեր բակի հասակակից ընկերներին համար պարն ամոթալի բան էր թվում. «Մի՞թե դա աշխատանք է կամ մասնագիտություն: Բա մարդ գործը թողի ու պարելով՝ զբաղվի», - քմծիծաղում էինք մենք:

Վահեի համար ճակատագրական էր զարմուհու՝ Ժամանակավորապես իրենց տանը բնակվելը: Մորաքրոջ առջիկը՝ Քրիստինեն, նույնպես հաճախ այցելում էր մոր՝ Ավարդի աշխատավայր, զմայլվում հմուտ արհեստավորի կարունձով:

Գյանջումյանի հետ կապված Վահեի պատմությունը գրեթե նույնությամբ կրկնվեց զարմուհու հետ: Քրիստինեն չմերժեց: Դա Ավարդի սրտովն էր: Նրա՝ պարի պարապմունքներ հաճախելուն հայրը՝ Լևոնը, ոչ միայն չնորդիմացավ, այլ, ո՛վ զարմանք, խրախուսեց: Վահեին էլ հանձնարարեց՝ շաբաթական երեք օր, երկու ժամով լինել նրա ուղեկիցը...

Վահեի աչքերը փայլում են, դեմքին թեթև ժպիտ է նշմարվում, հիշում է մի պատմություն...

- Սովորում էի 9-րդ դասարանում, 15 տարեկան էի: Ստիպված էի մորաքրոջս աղջկան մենակ չթողնել: Քրիստինեի հետ գնում էի պարի պարապմունքներին: Առաջին օրերի տիպա՝ զգացողությունս կամացկամաց փոխվեց հետաքրքրասիրության: Հետո՝ համոզմունքի վերանայման. «Չէ, լավ պարելը լուրջ գործ է»: Ես էլ չիմացա, թե դա ինչպես եղավ... Այնպես ստացվեց, որ պարի հանդեպ հակակրանքս ոչ միայն փոխվեց համակրանքի, այլև... Կարճ ժամանակ անց ընդգրկվեցի «Կանաչ»-ի ռեգերովում որպես

Նոր ձեռագիր հայկական պարարվեստում. Վահե Մելքումյան

ՍԿԻՉԲԸ` ԷԶ 43

հիմնական պարողների փոխարինող: Ես դեռ չէի կարողանում լավ պարել, բայց ինձ ընդունեցին, որովհետև խմբում տղաների խիստ պահանջարկ կար, նաև իմ կազմ-վածքն ու հասակը պարային էին:

Առաջին տարին ինձ համար սեփական կամքով տաժանակիր աշխատանքի լծվե-լու պես մի բան էր: Որոշումս հաստատ էր` անպայման նշանավոր պարող պիտի դառ-նամ, մինչդեռ տարիքս ու փորձս բացասա-բար էին ազդում: Այդ մեկ տարին ոչ թե սեր էր պարի նկատմամբ, այլ` պայքար: Ինք-նուրույն պարային վարժանքների, դժվար շարժումների ընկալման, պարային ժեստի, շարժման ու գործողության սկզբի ու ավար-տի անթերի կատարման, մարմնի հղկման գիշերուզօր պայքար: Փոխարինողների կազ-մում պարում էի` հաղթահարելով դժվարույթ-յունները: Անսամբլում պարում էին 10-12 տարվա փորձ ունեցողները: Նրանք պար-տադիր պետք է անցնեին զարգացման ու կատարելագործման սանդղակ. «Կանազ»-ի պարողները նախքան այդտեղ գալը, պետք է 6 տարեկանից ընդգրկվեին Գյանջումյանի «Գարուն» անսամբլի փոքրիկների խմբում, ապա՝ «Գարուն»-ի ավագ խմբում: 5-6 տար-վա տընաջան աշխատանքից հետո` 10-12 տարեկանում, նրանք արդեն պատրաստի պրոֆեսիոնալ պարողներ էին:

Ինձ համար պարը պայքար է: Թերևս` այդպես էր իմ կյանքում: Այսօր նույնպես պայքար է: Վաղն էի պիտի պայքարեմք...

«Կանազ»-ում փորձում էի, սխալներ էի թույլ տալիս... Գյանջումյանն ինձ հուսադ-րում էր` հաշվի առնելով, որ (ի տարբերութ-յուն իր խմբի մյուս անների) ես 15 տարեկա-նից եմ հաճախում պարի` գրեթե 10 տարի ուշացումով: Պայքարում էի, որ չսխալվեմ: Բայց... Միայն շարժում անելիս ինձ երբեք դի-տողություն չէր անում: Մարդկանքներն բա-ցատրում էր, թե ես իրականում ծգտում եմ ամեն ինչ անել շատ լավ, բայց ինձ մոտ, չգի-տես ինչու, «մի քիչ ուրիշ ձևով է ստացվում»: Նրա խոսքերը` այդ օրերի իմ տաժանակիր փորձերի մասին` «Վահե, ճիշտ ես անում, բայց ուրիշ ձևով ես անում»: Նրա ամենա-կարևոր հատկանիշն այն էր, որ պար չսիրող մարդուն կարող էր այնպես կլանել պարով, որ այդ նույն մարդը հետո դառնա պարի գե-րի: Այդպիսի բան կատարվեց հենց ինձ հետ` մեծ ուսուցչիս` Գյանջումյանի շնորհիվ: Նա իր կարգապահությամբ, խոսքով, ուսուցո-ղական մտերմիկ գրույցներով ինձ վարակեց պարով: Նրա դերը շատ մեծ է իմ կյանքում: Առանց Գյանջումյանի, չգիտեմ, թե հիմա ո՞վ կլինեի: Նրա աշխատանքի կնիքը ոչ միայն իմ վրա է, այլև նախկին շատ սաների, ով-քեր սփռված են աշխարհով մեկ: Այդ պրոֆե-սիոնալ պարուսույցները բեմադրում և տա-րածում են հայկական պարն աշխարհում, որտեղ հայ կա: Տասնյակ երկրներում հիմա կան մշտապես գործող պարի համույթներ, իսկ այդ երկրների միլիոնավոր բնակիչներ Գյանջումյանի սաների միջոցով գիտեն Հա-յաստանը, հայկական պարը, գիտեն` ինչ է հայկական «Բերդ»-ը...

Գյանջումյանի ուսուցման մեթոդներից է` մինչև պարելը պետք է կարողանալ առն-վազն երեք րոպե բեմում կանգնել որպես «արձան»: Դրա համար մեծ ֆիզիկական ուժ է պետք, որովհետև այդ երեք րոպեում կա-րող է աջ ոտքը գետնից պոկված լինել, իսկ ձախ ձեռքը` որևէ տարօրինակ շարժումով անշարժացած` օդում կախված: Ու պետք է այդպես մնալ երեք րոպե: Չի թույլատրվում շարժվել, նույնիսկ շրշյուն արձակել: Եթե մի ողջ հավիտենականություն թվացող այդ կարճ ժամանակում կարողացար մարմինդ ղեկավարել, կամրժ թելադրել մարմնիդ, ապա դու արդեն կարող ես ամեն ինչ անել, ինչպես ասում են` պարելն արդեն խաղու-պար է: Այդ դիրքում ես ոչ միայն հաղթա-հարեցի ֆիզիկայի բազմաթիվ օրենքներ, այլև հոգեբանական խոչընդոտներ: Ձեռք

բերեցի համբերատարություն, տոկունութ-յուն, մտքի կենտրոնացում ու տվյալ պարի բեմականացման ամբողջական պատկե-րացում սկզբից մինչև վերջ: Փորձից հետո Գյանջումյանը զրուցում էր մեզ հետ ոչ միայն պարարվեստի մասին, այլև կյանքի տարբեր թեմաներից` արժանապատվություն, կամք, ուժ, բարոյականություն, ընտանիք, ազն-վություն... Չնայած կոշտ բնավորությանը, անչափ նուրբ հոգի ուներ, զգայուն էր: Ման-րախնդրորեն էր վերաբերում անձնական կարգապահությանը, ասում էր` նույնիսկ քո սեփական տանը քո մաքրասիրությունն ու կարգապահությունը պետք է լինեն շատ սո-վորական այնպիսի բաներ, որ դա որևէ մեկի ուշադրությունը չպիտի գրավի: Գյանջումյա-նից սովորածս այսօր փոխանցում եմ սանե-րիս: Նա ասում էր` պարը մարդուն տալիս է մեծ ազատություն: Ես համոզվեցի դրանում, հիմա նույնն էլ փոխանցում եմ սաներիս` «Մարդն ազատ է պարելիս: Պարը մեծաց-նում է մարդու ազատությունների սահմա-նը»:

Դպրոցն ավարտելու տարում «Կա-նազ»-ի ղեգերվից տեղափոխվեցի հիմնա-կան խումբ, որտեղ կային 18 աղջիկ, 18 տղա: 18-20 պարից կազմված համերգային ծրագրում պարում էի երեք պար, բոլորը` խմբային: Հիմնական խմբում պարեցի 2 տարի:

Դպրոցն ավարտելուց հետո ընդունվեցի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քիմիա-յի բաժին: Այդ առարկայի հանդեպ նախա-սիրություն չունեի. տարկետման իրավունք ստանալու պատճառով ու հիմնականում ծնողներիս հորդորով էր, որ ընդունվեցի այդ բուհ: Կարծես սկզբից էլ գիտեի` մարդն իր սիրած գործով պիտի զբաղվի. քիմիան իմ բանը չէր: Ինձ գեղեցիկ արվեստը` պարն էր ձգում:

Հիշում եմ առաջին պարս: Տղաների շար-քում ըստ հասակի` 4-րդն էի: Համբարը մեծ հաջողություն ունեցավ: Ուրախությունս ան-սահման էր: Ինստիտուտի 2-րդ կուրսին զու-գահեռ` հիմնական խմբում ինձ վստահեցին ավելի շատ թվով պարեր:

...Եկան 1990-92 դժվարագույն տարինե-րը` ցուրտ, մութ, աղքատություն, համատա-րած տխուր դեմքեր...

Անսամբլում նվագող 15 երաժշտի մեջ կային այնպիսիք, ովքեր` ՀՀ մշակույթի նա-խարարության համաձայնությամբ, Թուր-քիայի հայկական համայնքի հրավերով կարճատև գործուղումներով լինում էին Ստամբուլում, աջակցում այնտեղի հայկա-կան մշակութային կյանքի ակտիվացմանը: Կար սահմանափակում. շաբաթվա ընթաց-քում թույլատրվում էր մեկնել ընդամենը մեկ երաժշտի: Մեր երաժիշտներն օգնում էին Թուրքիայի Հայոց պատրիարքարանի հովա-նու ներքո գործող Պեշչյան հայկական դպրո-ցին կից Հայկական մշակույթի կենտրոնին` «Մարալ» ժողգործիչների անսամբլի կայաց-ման գործին: Նրանք հաճախ անսամբլի հետ մասնակցում էին մեծ համերգների: Թուր-քիա այցելած գործուղումների քանակով խմբում առաջատարը զուռնայի, շվիի և դու-դուկի մասնագետ, հրաշալի երաժիշտ Ար-մենն էր, ով արդեն երկու տարի է` գտնվում էր այնտեղ: Այնտեղի Հայկական մշակույթի կենտրոնը ժամանակին պարի խումբ ուներ, որը հետագայում ինչ-ինչ հանգամանքների պատճառով ցրվել էր: Մեր երաժիշտների այ-ցելություններին զուգընթաց` հասունացավ այնտեղ նաև պարի համույթ վերաբացելու անհրաժեշտությունը: Պետք էր նախկին սա-ների կազմից արագ վերականգնվորել նոր խումբ: Ինձ և մեր խմբի երկարամյա իորձա-ռու երեք պարողի հրավիրեցին Ստամբուլ: Մեզնից մեկը պետք է երկար ժամանակով մնար այնտեղ` որպես հիմնական պարու-սույց: Նախքան մեկնելը, գործընկերներիս ասացի, որ ես միայն կաջակցեմ պարի հա-մույթի կայացմանը, բայց իմ տարիքն ու փորձը թույլ չեն տալիս, որ մնամ որպես պա-րուսույց:

- *Դուք ինձնից փորձառու եք, ես պետք է վերադառնամ*, - ասացի:

Համաձայնեցին: Պետք է չորս հոգով 10-15 օր մնայինք, բայց մնացինք երկու ամիս: Կարճ ժամանակում մեր ջանքերով, Թուր-քիայում ձևավորեցինք 15-30 տարեկան ան-ձանցից կազմված 30 հոգանոց հայկական պարի խումբ: Այն մեծ հաջողություններ ու-նեցավ:

Եկավ գործուղման ավարտի ու խմբից մեկ հոգու մնալու հարցի վերջնական որոշ-ման պահը: Համույթի մասնակիցները փակ գաղտնի քվեարկությամբ որոշեցին` Ստամ-բուլում ժամանակավորապես բնակվելու համար չորս պարուսույցից համույթի գե-ղարվեստական ղեկավար են ընտրում ինձ: Ապշեցի...

... Թուրք: Թշնամու կերպար: Հայոց ցե-ղասպանություն: Ես Թուրքիայո՞ւմ: Հոգեբա-նորեն պատրաստ չէի: Անկեղծորեն` վախի պես տազնապ կար: Մյուս կողմից էլ` ըն-տանիքս: Մայրս երևի կլացի: Իսկ ի՞նչ կասի հայրս: Երևի մտքում դառը քնծիծաղ կտա` «Որդիս պիտի ապրի Ստամբուլում... Ո՛վ, Տեր Աստված»...

... Ծանր տարիներ էին: Ապրելը ծայրաս-տիճան դժվար էր: Չանգեցի տուն, լուրը հայտնեցի հորս: Համաձայնեց: Չարմացա: Պատճառը երևի դժվար տարիներն էին: Հա-վանաբար մտածում էր` որդիս հաստատ իրեն լավ կդրսևորի, լավ կվաստակի, նույ-նիսկ տան ապրուստի կարիքների մի մասը զուցե կարողանա հոգալ...

Թուրքիայում մնացի մոտ երկու տարի` 1999-2001 թթ.: Ունեցանք մի շարք համերգ-ներ, որոնցից գլխավորը պատրիարքի և բազմաթիվ հանդիսատեսների ու բարձրաս-տիճան հյուրերի առջև ունեցած մեր հաշվե-տու համերգն էր:

Թուրքիայում մոտ մեկ տարի խորա-պես ուսումնասիրեցի դասական պարը: Այդ գործում ինձ օգնեց տիկին Նիլը` Թուրքիայի օպերայի և բալետի պետական թատրոնի հայուհի բալետմայստերը: Նա ինձ համար ոչ միայն հրաշալի ու բարձրակարգ մասնագետ էր, այլև լավ խորհրդատու, բալետի իսկա-կան ուսուցիչ, ով այդ արվեստի շատ գաղտ-նիքներ բացահայտեց` մկանների ճիշտ զար-գացում, պլաստիկա... Ուղքից գլուխ` ճիշտ շարժումն:

Արվեստագիտական գրագիտության տեսակետից` պարի հիմքը դասական պարն է: Մեր բոլոր պրոֆեսիոնալ մարմնամարզիկ-ները զբաղվում են դասական պարով: Հա-յաստանի պարի համույթներում դասական պար չէին ուսուցանում: Անցնում էին ժո-ղովրդական պար: Հիմա շատերն են զգում դրա կարևորությունը:

2002թ. եկա Հայաստան: Նախքան գնալս, ուսանող էի, հիմա Հայաստանում եմ, բայց էլ ուսանող չեմ: Տարկետում չկա: Տա-րիքս առաջացել էր` 23 տարեկան էի: Պիտի մեկնեի բանակ: Մինչև հաջորդ զորակոչը դեռ վեց ամիս ժամանակ կար: Այդ օրերին Հայաստանում առաջին անգամ փոքրիկ-ների գեղեցկության հանրապետական մրցույթ-փառատոն էր անցկացվում «Միսիս և Միստր Հայաստան»: Ինձ հրավիրեցին մեկ ամսով աշխատել 150 երեխայի հետ` որպես պարուսույց: Ուսուցանում էի պար, բեմա-կան կեցվածք, ճկուն շարժումներ... Մրցույ-թի երեք փուլից յուրաքանչյուրն առանձնա-հատուկ մոտեցում էր պահանջում: Փուլերից մեկն իմ տարերքն էր` պարը...

Դրանից հետո երեխաների մոտ ցան-կություն առաջացավ, որ շարունակեմ իրենց հետ պար պարապել: Մինչև զորակոչը դեռ ժամանակ կար: Երևանի 77-րդ և Բաֆֆու անվան դպրոցներում միաժամանակ պա-րի մեկական խմբեր բացեցի: 90 սաների հետ ուրբ ամիս աշխատեցի: Երեխաներն իմ մեջ հավանեցին անկեղծությունը: Տարիքին կարևորություն չէի տալիս: Չորս տարեկա-նի հետ նրա պես էի խոսում: Ամենքի հետ վարվում էի` ինչպես հավասարը հավասա-րի հետ: Բոլորին խնդրում էի ու պահանջում յուրաքանչյուր պարային շարժում այնքան պարապեն, որ ցույց տան գերազանց արդ-յունը: Ստեղծված մրցակցային միջավայրում յուրաքանչյուրը փորձում էր լինել առաջինը: Խմբում կարգուկանոն էի մտցրել: Դա Գյան-ջումյանից սովորածն էր:

Եթե պարարվեստին նվիրվեի ոչ թե 15, այլ վեց տարեկանից, մանուկների հետ աշ-խատելու դժվարություն չէի ունենա: Ինչ-պե՞ս փողերին սովորեցնել պարել, չգիտեի:

Կան շարժումներ, որոնք չափահասի համար հեշտ են, իսկ երեխաների համար` հակա-ցուցված: Պրպտումների մեջ եմ եղել: Չբաղ-վել եմ ինքնակրթությամբ, ընթերցել եմ նեղ մասնագիտական գրականություն, հաճա-խակի հանդիպել երեխաների և աշխատան-քային փորձ ունեցող ճանաչված պարու-սույցների հետ, լսել Նրանց խորհուրդները, համացանցից ուսումնասիրել երեխաներին պար սովորեցնելու գաղտնիքները...

Բանակ զորակոչվելուց առաջ` երևան-յան պարի համույթներիս հրաժեշտ տվեցի և Նրանց ուսուցանումը թողեցի «Կանազ»-ի ընկերներին` «Ամբերդ» պարային համույ-թի հիմնադիր, գեղարվեստական ղեկավար Էդգար (Էդվարդ) Հովհաննիսյանին և Ներ-կայումս Կոլգոգրադի հայկական համայնքի պարի համույթի ղեկավար Անդրանիկ Գրի-գորյանին:

Բանակից հետո Գորիսի քաղաքապետ Նելսոն Ոսկանյանն ու Սյունիքի մարզպետ Սուրեն Խաչատրյանն ինձ առաջարկեցին մնալ Գորիսում: Նրանք ասացին, որ Գորի-սում ապրելու և ստեղծագործելու համար ինձ համար կստեղծեն անհրաժեշտ պայ-մաններ: Նրանք կատարեցին իրենց խոս-տումը: Ես էլ որոշեցի մնալ Գորիսում: Ծա-ռայությանս զուգընթաց Գորիսի արվեստի դպրոցում խումբ բացեցի, որը տարբեր առիթներով ելույթներ էր ունենում ժողովրդի համար:

Համաձայնեցի, բայց շաբաթվա կեսն այստեղ էի, կեսը` Երևանում:

Այնտեղ էլ խումբ բացեցի: Ֆիզիկապես ծանրաբեռնված էի: Այդպես երկար շարու-նակվել չէր կարող: Հրավերներ ստացա արտասահմանից` Լիբանան, Կանադա, Եվ-րոպա... Որոշեցի` երեք չեմ ապրի արտերկ-րում: Իմ տեսակը դա չէ: Նախընտրեցի Գո-րիսը...

Երևանում ինձնից լավ մասնագետներ շատ կան: Իսկ Գորիսում բարի անուն թո-ղած նախկին պարուսույցներին երանի տալով, ասում էին. «Պարը գիտե՞ք, թե երբ է Գորիսում ծաղկումը ապրել` ընկեր Դուկա-սի, Համլետի, Օնիկի օրոք»: Մտքումս ունեի որոշում` Գորիսում կմնամ այնքան, որ հա-մոզվեմ` առանց ինձ աշակերտներս շարու-նակեն գործս:

Գորիսում, գյուղերում պարի կարոտ շատ կա: Ես միայնակ ի վիճակի չէի Գորի-սի ողջ տարածաշրջանում պարի «հունձք» սկսել: Ինձ օգնեցին իմ շնորհալի սաները: Փառք Աստծո, աշակերտներիս հնարավո-րություն տվեցի` որպես պարուսույց, աշխա-տել իմ համույթում:

...Վահեին հիշեցնում եմ իր խոսքը` Գո-րիսում կմնա այնքան, որ համոզվի` առանց իրեն, իր աշակերտները կշարունակեն գոր-ծը:

Այսօր կրկնակի հաջողություն է Սյունյաց աշխարհում. և ինքն է Գորիսում, և Նրա աշա-կերտներն են այսօր դարձել պարարվեստի ասպարեզում հանրաճանաչ մարդիկ, ովքեր հաջողությամբ հանդես են գալիս նաև մեծ բեմերում: Թեև նրանք տարբեր ճակատագ-րեր ունեցան, սակայն բոլորի մասնագիտա-կան կենսագրությունը «Վահե Մելքումյան» համույթի ակունքից է սկիզբ առել...

- *Մանկավարժական համալսարանի պարարվեստի բաժինն են ավարտել իմ բազմաթիվ սաները` Լիլին, Համվիդ, Մանու-շը, Աննան, Նրան, Նոնան*, - ասում է Վահե Մելքումյանը: - *Նրանք հիմա պարարվեստի նվիրյալներ են*: Նարինեն ու Աննան պարել են «Բերդ»-ում, Համիկն այնտեղ այժմ մենա-պարող է: Անի Օսիպյանն ավարտել է խո-րեոգրաֆիկ ուսումնարանը, այժմ պարում է Հայաստանի պարի պետական անսամբ-լում: Համիկ Իսախանյանն ու Լիլի Նարին-յանը նաև դասավանդել են «Վահե Մելքում-յան» համույթում, ապա՝ մասնագիտական բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո, վերադարձել Գորիս, ստեղծել իրենց պա-րի դպրոցները: Նրանց «Մեծ Հայք» և «Լիլի Նարինյան» պարի համույթները Սյունիքում ամենապահանջվածներից են: Սյունիքի պա-րարվեստի նվիրյալներից են նաև իմ նախ-կին սաներ Մանուշ Մանասյանը, Էվմիրա Լալաբեկյանը, Լուսինե Գրիգորյանը, Աննա Գրիգորյանը, Նարա Հարությունյանը...

Ես ինձ երջանիկ մարդ եմ համարում, որ հայկական պարարվեստում թողեցի սեփա-կան ձեռագիր...

ՎԱՉԵ ՄԿՐՏՅԱՆ

Արվեստի բարձունքներ տանող ճանապարհը. ներկայացնում է ճանաչված պարուսույց Համլետ Իսախանյանը

ՎԱՉԵ ՄԿՐՏՅԱՆ

...Մոտ երկու ամիս առաջ Գորիսի մշակութային կյանքում ուշագրավ մի իրադարձություն տեղի ունեցավ: Զաղաքի դրամատիկական թատրոնի դահլիճում Համիկ Իսախանյանի հիմնած «Մեծ Հայք» պարային ստուդիայի տարեկան հաշվետու համերգն էր, որի ժամանակ միանգամից բեմ բարձրացան 5-18 տարեկան մոտ 100 պարող-պարուհիներ...

Համլետ Իսախանյանը ծնվել է 1998 թվականին: Փոքրիկ Համիկին ծգում էին Զարահունջի պապենական տունը, բարեկամները, ընկերները և, իհարկե, Զարահունջի անգուգական բնաշխարհը՝ նշանավոր թթի այգիներով, անկրկնելի Շռռանով: ...Վեցամյա Համիկը ստիպված էր հրաժեշտ տալ անհոգ մանկությանը և լծվել այնպիսի կյանքի, որը պետք է դառնար նրա ճակատագիրը...

Համիկն ավարտել է գյուղի միջնակարգ դպրոցը, որի երկարամյա տնօրենը Սյունիքի մարզում բարի համբավ ունեցող, ճանաչված մտավորական տատն էր՝ Սվետլանա Սևյանը:

Մշակութային կյանքին նվիրվել է հանգամանքների բերումով: Երկու միջադեպ բեկումնային էին նրա կյանքում. Վահե Մելքոնյանի Գորիսում հիմնած նորաբաց պարի խումբը և ծնողների վճռական խոսքը: Մայրը՝ Շաքեն, լսել էր, որ Գորիսում նորաբաց պարի խումբ է գործում, ուզում էր որդին հաճախի պարի: Կարծիքը կիսեց ամուսնու՝ Արզամ Իսախանյանի հետ: Համլետի հայրը, ով մասնագիտությամբ երաժիշտ-կիթառահար է, ներքուստ ուրախացավ արվեստասեր

կնոջ անակնկալ առաջարկով: Սիրով համաձայնեց որդուն ուղարկել պարի խմբակ: Վահեի հիմնած «Սյունիք» պարի համույթն արդեն երկրորդ տարին էր գործում Գորիսում, երբ Համլետն ընդգրկվեց նրա կազմում:

Համիկի հետ գրուցում են նրա աշխատակարարը՝ «Մեծ Հայք» պարային ստուդիայում, որը գտնվում է Գորիսի Նախկին տրիկոտաժի ֆաբրիկայի մասնաշենքերից մեկում: Ժպիտով է հիշում պարի հանդեպ ունեցած Նախկին կարծրատիպը.

– Ինձ պարի խմբակ տանելու ծնողներիս որոշումն անակնկալ էր. «Ախր ինչու՞ պիտի ընկերներիցս կտրվեմ, ո՞ր մեղքիս համար», – չէի գիտակցում: Սկզբում պարի անունն իսկ լսել չէի ուզում: Պարտադրված էի հաճախում պարապմունքներին, դրա համար սկզբում այն ինձ մոտ չէր ստացվում:

...Փոքրիկը չէր հանդարտվում ընկերները խաղում էին, իսկ ինքը... պետք է պարեր: Պարը պարտավորեցնող է՝ շաբաթական երեք անգամ պարապմունք...

Երկու տարի անց Գորիսի ամենամեծ դահլիճում՝ հարյուրավոր հանդիսատեսի առջև, տարեկան հաշվետու համերգը խիստ պատասխանատու միջոցառում էր, որտեղ յուրաքանչյուրն ուզում էր բոլորից լավ պարել: Խմբի տղաների մեջ մրցակցություն էր: 8 տղայից 3-ը տարիքով փոքր էին: Ամենակրտսերը Համիկն էր՝ ութ տարեկան...

25 տարվա հեռավորությունից վերհիշելով այդ օրերը՝ Համիկը եկել է համոզման՝ երբ պարողները չեն ձգտում ինքնակատարելագործման, երբ աճ ու առաջընթաց չկա, հեռանկար չկա՝ չի կարող, լճացումն անխուսափելի է: Եվ զարմանում է. «Պարը չսիրելով, պարը գերեց ինձ, և ես դարձա պարի սիրահար»:

4-5 տարի անց 8 տղայից մնացին 3-ը: Համիկը միևնույն վերջ մնաց «Սյունիք» համույթում: Հենց այդ ժամանակ որոշեց՝ պետք է մշակույթի գծով բարձրագույն կրթություն ստանալ, դառնալ ճանաչված պարող-պարուսույց, Գորիսում բացել սեփական ստուդիա, հայկական պարարվեստում ունենալ ինքնատիպ ոճ...

Գյուղի դպրոցի շնորհալի աշակերտի փայլուն ելույթները Եվրոպայում

– Որևէ գործի նվիրվելու համար կամք է պետք: Երբ մի բան սիրում են, ջանք ու

եռանդ են դնում տվյալ գործի մեջ, – ասում է Համիկն ու նշում 2004-2015 թվականների դպրոցական տարիներին փառատոների, մրցույթների ու հյուրախաղերի մասնակցության մասին՝ Հունգարիայում, Լեհաստանում, Զեխիայում և Ռուսաստանում: Հետո՝ Լիբանան, Զաթար, Վրաստան, Հունգարիայի մայրաքաղաք Բուդապեշտ... Իսկ այս ամառ Բաթումիում կայացած փառատոնին նվաճեց մեծ մրցանակ՝ «Գրան պրի»:

Ի տարբերություն 2-րդ դասարանում Հունգարիա կատարած այցի, որտեղ մրցութային միջոցառում չէր, 5-րդ դասարանում նա եղավ Լեհաստանում, ուր միջազգային մշակութային փառատոն էր: Մասնակցում էին 15 երկրի հարյուրավոր պարող-պարուհիներ: Փառատոնային մեկշաբաթյա օրերը հազեցած էին: Լեհական կողմն ամեն ինչ արել էր այն տպավորիչ և հիշարժան դարձնելու համար: Նախապատրաստական փուլում մասնակիցների համար կազմակերպել էին «Լեհական ազգային պար», «Լեհական ազգային նվագարան» միջոցառումները:

Ես այդ ժամանակ հասկացա, թե որքան ուժեղ է մշակույթի դերը: Նախ՝ մի մեծ պարապահում հային, իսպանացուն, հնդկին, թուրքին սովորեցնում էին լեհական ազգային պար: Բոլոր մասնակիցները սովորեցին պարել այն: Մի օր էլ բոլորս մի մեծ սրահում ունկնդրեցինք կախարդական հեքիաթի հերոսի նման մի պեհեր ծերունու, ով միաժամանակ երգում էր ու նվագում: Նա՝ բոլորիս կենտրոնում նստած, նվագում էր լեհական ազգային նվագարաններից մեկը՝ մինչև 2 մետր երկարության փայտյա փողային մի զարմանահրաշ գործիք, որով, հավանաբար, նրա Նախնիները ռազմի դաշտում որպես ռազմակոչի փողիար էին օգտագործում: Այդ փայտե շեփորն ահարկու-խրոխտ ձայն էր հանում շշակի պես խլացնող, կտրուկ, հատուկ՝ «բա՛մ, բա՛մ, բա՛մ...»: 10 տարեկան հայ տղայի կողքին իր հասակակից հնդկը, չեխը, միասնեղ կլանված լսում էին...

Լեհաստանում Հայաստանը ներկայացնող Գորիսի «Սյունիք» պարային համույթի մասնակիցները փառատոնում փայլուն ելույթ ունեցան և գրավեցին 1-ին պատվավոր տեղը:

Վերջում մասնակիցներով պետք է պարեինք «Քոչարի»: Նրանց արագ բացատրվեց, որ հայկական պարում ծեռների 3 բռնելան լավ ունեցի, ծեռներից, ճկույթ մատներից: Բոլորը՝ կենդանի շղթա կազմած, իրար հետ պինդ բռնվեցին, ծեռ-ծեռքի տվին ու պարեցին մեր խրոխտ «Քոչարի»-ն: Հայկական «Քոչարի» էր պարում նաև ... փառատոնի թուրք մասնակիցը, – հիշում է Համիկ Իսախանյանը:

– 14-15 տարեկանում մեկնեցի Պրահա: Այնտեղ պարի փառատոն էր: Հաջող ելույթ ունեցանք... Այդ ժամանակ արդեն կրտսեր տարիքի երեխաների հետ որպես պարուսույց էի «Սյունիք» պարային համույթում: Գիտեի՝ ինչու՞ են պարում, ու՞ր են գնում, կյանքի ի՞նչ ճանապարհ են ընտրելու, – շարունակում է հիշողության եջերը թերթել Համիկը:

– Շատ միջոցառումների են մասնակցել: Ամենաշատ օգուտը ստացել են շրջապատից, մարդկանցից, ում հետ շփվել են: «Ամբերդ»-ում նույնպես տարիքով ամենակրտսերն էի: Կյանքն էլ, պարն էլ, պայքարի հետ կապ ունեն: Իսկ պայքարում ուժեղներ են և թույլեր: Ինքս ինձ հարց էի տալիս՝ «Ո՞րն է լավ, ինչն ուժեղների մեջ թո՞ւյլը, թե՞ թույլերի մեջ ուժեղը»: Նախընտրեցի լինել ուժեղների մեջ թույլը, որպեսզի մի օր լինեմ նույն ուժեղների մեջ ամենաուժեղը: Սա էր ու այսօր էլ սա է իմ կյանքի նշանաբանը: Ստացվե՞լ է, թե՞ ոչ, կամ որքանո՞վ է ստացվել, չգիտեմ, դա ուրիշները պետք է ասեն: Որպես խմբի պարող և մենակատար, պարի ասպարեզում ընկեր Վահեի պարի դարբնոցից բացի, փորձառությունս ավելացավ նաև «Ամբերդ»-ի գեղարվեստական ղեկավար Էդգար Հովհաննիսյանի շնորհիվ:

Կրասնոդարի երկրամասի հայ համայնքի հրավերով Ռոստովում և Կրասնոդարում մասնակցեցի երկու մեծ համերգի: Տպավորությունները շատ էին՝ նոր ընկերներով, նոր ծանոթություններով հագեցած: «Ամբերդ»-ի տղաների հետ ստեղծվեցին ամուր կապեր: Նրանցից որոշների հետ առ այսօր ընկերներ ենք: Նրանք մշակույթի ասպարեզում այսօր հասել են հաջողությունների: Օրինակ, Տիգրան Մոյսանը, ով «Prof art dance studio»-ի գեղարվեստական ղեկավարն է:

– «Սյունիք» համույթում Ձեզ վստահվեց պարի դասավանդման պատասխանատու գործը: Հիմա Գորիսում ունեք Ձեր հիմնած պարային ստուդիան և ունեք պարուսույցներ, ինչպե՞ս վստահվեց դասավանդման գործը, – հարցնում են Համլետ Իսախանյանին:

– Հիմա ունեմ պարուսույցներ և փորձավարներ, ովքեր պրակտիկա են անցնում, աշխատում են երեխաների հետ: Պարուսույցը խոսում է, ցուցադրում պարային շարժումներ, փորձավարն օգնում է նրան: Իմ կարծիքով՝ ամեն պարող իր կյանքում պետք է ունենա մի քանի վարպետ: Տարիքային աճին համապատասխան՝ նա պետք է նոր պարուսույց ունենա, որպեսզի իր պարային վարպետությունը հասունանա, աճի ու զարգանա: Ունիվերսալ պարուսույց լինելու համար դու մեկ-երկու պարուսույցով չես կարող սահմանափակվել: Պետք է փնտրել և գտնել ուրիշ մոդել, այլ տակտիկա, տարբերող մոտեցում, ոչ ստանդարտ բնավորություն, ինքնատիպ ոճ: Ուսանելի են խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի, Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի խորեոգրաֆիայի բաժնի օրինակները: Այնտեղ ամեն առարկա իր մասնագետն ունի՝ «Ժող. բեմ. պար», «Հայ. ժող. պար», «Դասական պար»... Ամեն մի դասախոս իր փորձառությունն է փոխանցում, իր ոճն է թելադրում: Եթե ուսանողը կամ պարուսույցը չեն ցանկանում խորանալ իրենց ընտրած մասնագիտությունում, անտարբեր են իրենց ուսուցչի փոխանցած տակտիկայի, մեթոդի, խոսքի, շարժումների նկատմամբ, ավելի լավ է՝ այդ անձն ուրիշ գործով զբաղվի:

– Պարի դասավանդման Ձեր մեթոդը:

– Ինքնակատարելագործման ձգտող յուրաքանչյուր շնորհալի պարող այլ պրոֆեսիոնալ խմբում ընդգրկվելու համար որոշակի ժամանակ պետք է ունենա, որ ընկալի պարային մեղեդին, համակերպվի պարային շարժումներին: Պարի դասավանդման մեթոդս փոխանցում են պարուսույցներին: Փորձավարներ Տաթև Ավետյանը, Էվմիրա Լալաբեկյանը պարուսույցի փորձաշրջան են անցնում: Նրանք «Մեծ Հայք»-ում Նախ որպես պարուհի էին, հետո՝ ցուցաբերելով համապատասխան փորձ և գործի հանդեպ նվիրվածություն, հնարավորություն տվեցի դասավանդել պարի խմբերում:

Այն գործը, որ ես եմ անում, միաժամանակ դրա մակրամասները բացատրում են պարուսույցներին:

Գորիսն ունի տղամարդ պարուսույցի խիստ կարիք: Նպատակ ունեմ այդ բացը լրացնել: Յուրաքանչյուր պարուսույց-մանկավարժ պարտավոր է ստեղծել իրենը, ունենալ իր ոճը: Ուշադիր են, թե պարուսույցները յուրաքանչյուր պարապմունքի ընթացքում ի՞նչ են կարողանում անել, ո՞նց մտան փորձասեյակ, ինչպե՞ս բարենեցին սաներին, խոնարհումից առաջ ի՞նչ ասացին, պարա-

Արվեստի բարձունքներ տանող ճանապարհը. ներկայացնում է ճանաչված պարուսույց Համլետ Իսախանյանը

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՁ 45

յին փորձերի ընթացքում ինչպե՞ս են զգում և հաշվում ռիթմը, երեխաների հետ շփման ինչպիսի՞ եթիկա ունեն, ի՞նչ են անում, որ երեխաները հաճույքով հաճախեն ստուդիա, ավելի հեշտ սովորեն, ավելի լավ պարեն: Խմբի երեխաներից մեկի օրինակով երբեք հնարավոր չէ բոլորին սովորեցնել: 20-ից 5-ը չեն սովորելու կամ կարող է մեկը սովորի: Մաթեմատիկական խնդրի լուծման ժամանակ որքան էլ զրեւ, ջնջես, տարբերակը մեկն է՝ պիտի միայն մեկ լուծում ստանաս: Օրինակ, գոյություն ունի հայկական պարերից վերցրված «կրունկ, թաթ-թաթ» շարժումը, որը փոքրիկ երեխայի համար միանգամից կատարելը դժվար է: Կարելի է գտնել այլ միջոց, որը երեխային կբացատրի յուրաքանչյուր շարժման ծնը, իմաստը, հեշտ կատարումը: Պետք է անհատական մոտեցում լինի: Պետք է տիրապետել երեխային սովորեցնելու այլընտրանքային մեթոդներին, որ հնարավորինս կարճ ժամանակում նրան ուսուցանվող պարային շարժումը յուրացվի:

Ամեն օր զրույց եմ ունենում պարուսույցների հետ, թե ո՞րն է իրենց կյանքի պլանը՝ ուզում են շարունակել գործունեությունը խմբում, ուզում են ունենալ իրենց... Եթե պետք է օգնել, որ խումբը ելույթ ունենա արտերկրում, ապա դա էլ կանեմ իմ հնարավորության սահմաններում: Բնականաբար, նրանք եկել են տարբեր խմբերից, ունեն իրենց ոճը, դասապրոցեսի անցկացման մեթոդը: Ես էլ ունեմ իմը, իմ ստեղծածը: Արդեն 19 տարի է՝ աշխատում եմ, թրծվում եմ ու թրծում սաներիս, մաքրում եմ պարում առկա ավելորդությունները ու ձգտում կատարելության: Գիտեմ մի օր կիսանեմ դրան:

Դասապրոցեսին նվիրվում եմ, աշխատում ողջ էութամբ, տանջվում ու տքնում, որի արդյունքն ակնառու է: Եթե երեխան բեմում փայլում է, դա միայն ստացված դասապրոցեսի շնորհիվ է: Իրականում ամեն ինչ ավելի հեշտ է: Օգտագործելով դասական և հայկական պարերը, դրանք համատեղելով իրար հետ, ամբարձր պարզ եղանակով սկզբնական ուսուցումն արդյունք է տալիս: Մնացածը, ինչպես ասում են, տեխնիկայի հարց է: Ինչու՞ եմ շեշտում մեր հայկականը: Ինձ համար առաջնայինը հայկականն է, հետո՝ մնացածը: Նույնիսկ հայկականի ու դասականի նախընտրության հարցում ազգային առաջնային է: Իմ կարծիքով՝ հայ պարողը պետք է իմանա նախ իրենց: Ամեն

երեխայի ընդունելության ժամանակ ծնողին հենց այդ խնդիրն ենք ներկայացնում: Եղել է դեպք, երբ ծնողն ասել է՝ «Ուզում եմ երեխաս վրացական պար սովորի»:

- Իսկ հայկական, - հարցնում եմ: - Կինը պնդում է՝ «Չէ, տղաս վրացական է ուզում»: Չրույցը շարունակել չի ստացվում...

- Անդրադառնանք բուհական տարիների Ձեր գործունեությանը:

- 2015 թվականին՝ 17 տարեկանում, ընդունվեցի Խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի ֆակուլտետի պարարվեստի բաժին՝ պարուսույց-մանկավարժի մասնագիտությամբ:

Երևանում կա մի միջավայր, որտեղ բոլորն իրար ճանաչում են: Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի խորեոգրաֆիայի բաժնից բազմաթիվ շնորհալի երեխաներ կային, ովքեր, թվում է, ԲՈՒՀ ընդունվելու դժվարություն չուներին: Դիմորդներից ոմանք արդեն իրենց ԲՈՒՀ-ն ընդունված էին զգում, այդ թվում՝ Հայաստանի պարի պետական, «Բարեկամություն» անսամբլներից, այլ մասնավոր խմբերից եկած դիմորդները: Հեռակա կարգով նրանցից շատերին գիտեի, ոմանց հետ ծանոթ կամ մտերիմ էի: Դասախոսական կազմը գիտեր Գորիսից ուսանողուհիների մասին, բայց տղա դիմորդ Գորիսից առաջինն էի:

Քննությունս այնքան լավ անցավ, որ

պետք է ընդունվեի անվճար բաժին, ինչը տղա դիմորդներին բանակում ծառայելու տարկետման հնարավորություն էր տալիս: Ելնելով մասնագիտական, հոգեբանական որոշ պատճառներից, նպատակ չունեի ուսումից հետո մեկնել բանակ, ուստի գերադասեցի սովորել վճարովի բաժնում:

Քանի որ Գորիսից էի գնացել, հպարտության զգացողություն կար: Գոռոգ չեմ, բայց իմ արժանապատիվ կեցվածքը, պարփակված վիճակը տպավորություն էր ստեղծել, թե ես շփվող չեմ: Կարճ ժամանակ անց ընկերներս ու դասախոսներս «պարզեցին», որ... մարդամոտ եմ: Բազմաթիվ ծանոթ դասախոսներ, ուսանողներ, ընկերներ ծեռք բերեցի: 1-ին կուրսն ավարտում էի, պատրաստվում էի մեկնել բանակ, երբ իմացա, որ 4-րդ կուրսեցիների պետական քննությանը պետք է նախապատրաստվեն բոլոր կուրսերի շնորհալի ուսանողները: Պատճառը ոչ սովորական միջոցառումն էր՝ պարային բեմադրություն «Հարսնացուն հյուսիսից»՝ ժողովրդական խաղերի համալուս կատակերգության և ռեժիսոր Ներսես Հովհաննիսյանի երաժշտական-քնարական հայտնի ֆիլմի մոտիվներով: Թատերական պարը, որը լի էր մասսայական տեսարաններով, առաջին անգամ պետք է ներկայացվեր Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի բեմում: Բոլոր պարող դերասանները համապատասխանեցված էին իրական կերպարներին՝ դեմքով, գրիմով, մյուս տվյալներով, բայց... Գլխավոր դերակատարը չկար: Բեմադրության հեղինակներն էին ամբիոնի վարիչ Կարեն Գևորգյանն ու դասախոս Սուրեն Խաչատրյանը: Վերջինս դասերին ու պարի փորձերին

զննողական հայացքով կարծես մշտապես հետևում էր ինձ: Հանկարծ մի օր ասաց. «Որպեսզի «Հարսնացուն հյուսիսից» ներկայացման պարի փորձերը չծախողվեն, դու, որպես ժամանակավոր պարող Արտակ, պետք է մասնակցես փորձերին: Գլխավոր դերակատարն ԱՄՆ-ում է, երբ վերադառնա՝ դու ազատ ես»:

Մեծ վստահություն ու պատասխանատվություն էր: Առավոտյան ժամը ինևից մինչև երկունս աշխատում էի համալսարանի դահլիճում, մասնակցում փորձերին, իսկ երեկոյան 8-ից մինչև 11-ը՝ պարոն Խաչատրյանի պարային դահլիճում՝ մասնավոր խմբի պարի պարապմունքներին: Լավ թատերական պարային ներկայացում ունենալու համար նա օգնում էր, որ «զույգս»՝ Վայան՝ Մերի Յայլյանն ու ես հոյակապ պարային խաղ ցուցադրեց: Մի քանի օր անց պարոն Խաչատրյանն ասաց, որ Արտակի հիմնական դերակատարը պետք է լինեմ ես:

... Պարն այնքան հաջողված էր, ոգեղեն, ստացված, որ շատերը խոստովանեցին՝ նմանատիպ ծրագրով պարային բեմականացում չէր եղել համալսարանի ողջ պատմության ընթացքում: Ամեն դեպքում հաշվի էր առնված: Ներկայացման արձագանքն այնքան մեծ էր, որ դրանից հետո, միաժամանակ, մի քանի պետական խմբերից հրավեր ստացա՝ պարելու իրենց մոտ: Դերակատարներին հրավիրեցին տարբեր հեռուստաընկերություններ, որպեսզի ժողովուրդը ճանաչի նրանց:

Ներկայացումից հետո, երբ բանակում

էի (ծառայում էի Կարեն Ջալալյանի՝ Քյոսի հրամանատարությամբ գործող զորամասում), դիտեցի Հանրային հեռուստատեսությամբ ցուցադրված այն հաղորդումը, որը նաև իմ մասին էր: Ստուդիայի տաղավարում «Հարսնացուն հյուսիսից» պարի մասնակիցներն էին: Վայայի գլխավոր դերակատարուհուն՝ Մերի Յայլյանին հաղորդավարը հարցնում է.

- Իսկ ո՞րն է մեր Արտակը:

- Եղևիկներում...,- հուզմունքը չի կարողանում զսպել «զույգս»՝ Վայան:

Ես էլ գորհացի հեռուստացույցի առաջ նստած, նեղվում եմ, հուզվում, մտածում. «Ես էլ պետք է այնտեղ լինեի...»:

- Բանակում էլ, ենթադրում եմ, պարարվեստից չկտրվեցի:

- Մեկ տարի սովորեցի, 2016-ի ամռանը՝ վերջին քննությունից հետո, մեկնեցի բանակ: Վիճակահանությամբ ծառայեցի հայադրեջանական սահմանագծի ամենավտանգավոր տեղամասերից մեկում, Քյոսի անմիջական ենթակայությամբ:

Բանակում ամբողջովին կտրվել էի պարից: Մշակույթի հետ կապ չկար: Սակայն բանակային ծառայությունս չկարողացավ ինձ հետ պահել իմ կյանքի ճանապարհից: Վայրկյան իսկ չեմ կասկածել, որ պիտի շարունակեմ պարել, քանզի առանց պարի չեմ պատկերացնում կյանքս...

- Սեփական ստուդիա ստեղծելու Ձեր երազանքը...

- Դեռևս բուհ ընդունվելիս էի նպատակադրվել Գորիսում ստեղծել սեփական ստուդիա: Երևանում և՛ կրթվում էի, և՛ աշխատում: Երբ սովորում էի համալսարանում, մտա Տիգրան Մնոյանի հիմնադրած «Prof art dance studio»-ն: Բանակից հետո նույնպես և՛ սովորում էի, և՛ աշխատում: Դժվարին օրեր էին, պարապում էի օրական 2-3 խմբի հետ: Ունեի փոքրիկ պարողների՝ 5-6, 7-8 տարեկանների երկու խումբ:

Ծրագիր չստեղծեցի, որտեղ զբաղվեցի պարերի բեմադրությամբ: Երկու ամսով հինգ պարող-պարուհիներով մեկնեցինք Բեյրութ: Շատ գործընկերներ ունեցա:

Համալսարանն ավարտելուց առաջ դուրս եկա «Prof art dance studio»-ից, որպեսզի նախապատրաստվեմ ավարտական քննություններին: Բարձր առաջադիմությամբ 2021-ին ավարտեցի համալսարանը և աշխատանքի բազմաթիվ առաջարկներ ստացա: Միևնույն օրը ունեի՝ անպայման վերադառնալ Գորիս, այստեղ շարունակել զարգացնել հայկական պարարվեստը:

Նույն ամռանը եկա Գորիս: Մեկ ամսվա լուրջ նախապատրաստական աշխատանքներից հետո իրագործվեց վաղեմի երազանքս. 2021թ. սեպտեմբերի 5-ին Գորիսում մեծ շուքով բացվեց «Մեծ Հայք» պարային ստուդիան: Կորունավիրուսը հետ էր նահանջում, բայց մտավախություն կար, որ գուցե համաճարակի նոր ալիք բռնկվի... Ինչ էլ որ լինե, աչքերս փակ, գնում էի առաջ, դեպի նպատակի իրականացում: Հրավիրեցի քաղաքի մշակույթասեր հասարակությանը: Նախկին վայրն Օրբելյանների փողոցում էր: Մեկ տարի անց տեղափոխվեցինք նոր վայր...

Առաջին սաներից մեկը՝ Արթուրը, մոր ձեռքից բռնած, անցնում էր փողոցով: Տեսնում են ստուդիայի շենքի պատին պարի խմբի ընդունելության հայտարարությունը, մտնում են ներս: Այդ պահին մեր ստուդիայի հանդիսավոր բացման արարողությունն էր: Պարի խմբում ընդգրկվելու համար, միջոցառումից անմիջապես հետո, Արթուրին գրանցեցի: Սակայն առաջին փորձին ներկայացավ մեկ շաբաթ անց: Այդ ժամանակ սաների թիվն ավելացել էր երկուսով: Ամսվա վերջում արդեն 9 հոգանոց խումբ ունեինք...

Պարապմունքներն արդեն հունի մեջ էին, տեղափոխվեցինք ավելի բարձր տեղ, ունեցանք նոր հասցե: Ունեցք հայելիներով, պարային ծողափայտերով, հայկական և դասական պարերի համար նախատեսված անհրաժեշտ պարագաներով լուսավոր, ընդարձակ դահլիճ, ընդունարան, սպասասրահ, հանդերձարան, պահեստ: Ծնողների հանգստի համար նորմալ պայմաններ կան: Իրենց զավակներին մեկ ժամ սպասելու ընթացքում նրանք կարող են սպասասրահում իրենց լավ զգալ: Այսօր «Մեծ Հայք» ստուդիան ունի կրտսերների խումբ: Նրանց պա-

Հարցազրույց Լիլի Նարինյանի հետ

Սյունյաց աշխարհում դարեր շարունակ կարևոր նշանակություն են ունեցել հոգևոր-մշակութային արժեքները:

Սրի կողքին, զինված ուժի կողքին միշտ էլ եղել է հավատամքը հոգևորին, մշակույթին, այդ թվում՝ պարարվեստին:

Չեմ ուզում հակադարձել կամ բանավիճել մասնագետների հետ, ովքեր սովորաբար

նշում են, թե Սյունիք-Չանգեզուրն առանձնապես հարուստ չի եղել պարարվեստով: Պարզապես ցանկանում եմ մեքեքել Պատմահայր խորենացու մի հիշատակում, որը վերաբերում է հենց պարարվեստին, երբ Սյունյաց Նահապետ Բակուր իշխանը հյուրընկալում է Տրդատ Բագրատունի իշխանին, և շքեղ հանդեսի ժամանակ ելույթ է ունենում Նագենիկ անունով մի վարձակ, ով

իր պարային կատարումով ապշեցնում է բոլորին:

Այնպես որ՝ Սյունիքում ունեցել ենք պարարվեստի տարբեր դրսևորումներ... Եվ այսօր փորձում ենք հիշել ու ներկայացնել պարարվեստի այն դրսևորումները, որոնք ներկայումս առկա են մեզանում:

Չուզում ենք Սյունիքի մարզում ճանաչված պարային խմբերից մեկի ղեկավարի՝ Լիլի Նարինյանի հետ, ով Գորիսում հիմնել է հետաքրքիր մի ստուդիա, որն արդեն հասցրել է մասնակցել մի քանի փառատոնի:

- Հարգելի Լիլի, հուսով եմ, որ այս թեմայով մեր առաջին զրույցը կարող է բարի նախադեպ դառնալ մյուս երաժշտական, թատերական պարարվեստի ստուդիաների ղեկավարների համար...

- Շնորհակալ եմ զրույցի հնարավորության համար: Պարել սկսել եմ մանկուց՝ վեց տարեկանից, Վահե Մելքոնյանի մոտ: Դպրոցն ավարտելուց հետո ընդունվել եմ Երևանի Խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի կուլտուրայի բաժին և ձեռք բերել պարուսույց-մանկավարժի մասնագիտություն: Սովորել եմ Կարեն Գևորգյանի կուրսում և ստացել գի-

տելիքներ, որ միայն Նա կարող էր տալ:

- Կցանկանայի ներկայացնեիք Ձեր ստուդիան, որը կոչվում է «Լիլի Նարինյան դանսցե ստուդիո»: Սկսենք նրանից, թե քանի երեխա է ընդգրկված ստուդիայում:

- Հաճախ էի մտածում ունենալ իմ սեփական պարային դպրոցը, մտածածս ժամանակի ընթացքում դարձավ Նպատակ և 2020 թ. մարտին բացեցի «Լիլի Նարինյան դանսցե ստուդիոն»: Այսօր սաների թիվն ինստուից ավելի է, կարծում եմ դա կարճ ժամանակահատվածի համար ձեռքբերում է: Համաճարակը շատ խանգարեց, ստիպված էի դադարեցնել ստուդիայի գործունեությունը: Այս տարվա մարտից վերաբացեցի:

- Կուզենայի՝ որոշ պատկերացում տալիք մեր լսարանին՝ սյունիքյան-գանգեզուրյան պարարվեստի ավանդույթների մասին:

- Դեռևս հեթանոսական ժամանակներում Չանգեզուրն աչքի է ընկել իր մշակութային թե՛ երգով, թե՛ պարով: Հիմնականում տարածված են եղել մենապարերը: Հետագայում կատարվող պարերում ի հայտ է գալիս աստված հասկացությունը. մարդիկ պարի ընթացքում աստվածներից բերքառատություն ու պաշտպանություն էին խնդրում: Ժայռապատկերներում ևս կարելի է տեսնել կենցաղում ու որսորդության ժամանակ կատարվող պարերի պատկերներ:

- Փաստորեն՝ մեկ տարվա ընթացքում ակտիվ գործունեություն եք ունեցել, մի փոքր հանգամանակից այդ մասին:

- Սկսենք մայիս ամսից, երբ մասնակցեցինք Ազգային պարարվեստի միության «Պարատուն» ամենամյա փառատոնին՝ նվիրված հայ պարարվեստի երախտավոր

Աղասի Շաբոյանի 100-ամյակին: Փառատոնին մասնակցում էր 60 պարային խումբ: Մասնակցող խմբերի ղեկավարները ստացան «Աղասի Շաբոյան-100» հուշամեդալներ, իսկ սաները՝ պատվոգրեր: Հուլիսին մասնակցեցինք «Ուրախ մոլորակ» միջազգային փառատոնին: Վերջերս Ձերմուկում մասնակցեցինք մանկապատանեկան համերգ-փառատոնին, որի մասնակից խմբերը պարզևատրվեցին պատվոգրերով:

- Փաստորեն՝ երեք փառատոնի եք մասնակցել և գնահատանքի արժանանացել: Քիչ առաջ Պատմահոր՝ մեքեքեռն խոսքին ցանկանում եմ ավելացնել Նագենիկ պարուհու խորենացիական բնութագրումը. «Ձի յոթ գեղեցիկ էր և երգել ձեռամբ»: Այդ միտքն ընկալել եմ այսպես՝ պարն ասելիք պիտի ունենա, այսինքն երգում էր ձեռքերով: Սա նշանակում է, որ պարային ստուդիան էլ պիտի ասելիք ունենա: Ձեր խաղացանկի մասին...

- Նախ՝ պետք է ասեմ, որ խաղացանկը շատ կարևոր է, խաղացանկը հանդիսատեսին հուշում է տվյալ պարային խմբի մասնագիտական մակարդակը, ճաշակը, պահանջկոտությունը: Մենք այս պահին ունենք պատրաստի ութ պարային համար: Խաղացանկում կան տարբեր պարային ոճեր: Պետք է առանձնացնեմ մի պարային բեմադրություն՝ «Մեզ ոչինչ չի հաղթի» խորագրով, որը դարձել է մեր ստուդիայի այցեքարտը: Պարային այդ համարը մեծ հաջողություն ունեցավ...

- Եթե ճիշտ եմ հասկանում՝ այդ պարը ծնվել է Արցախյան վերջին պատերազմից հետո:

- Այո, պարը ծնվեց պատերազմական օրերի տպավորություններից և միևնույն օրս մեր խաղացանկում է:

- Պարարվեստում խաղացանկը ձևավորելիս շատ կարևոր է Նաև հագուստի ընտրությունը, քանզի առանց տարազի ճիշտ ընտրության անհնար է ասելիքը տեղ հասցնել: Կարևոր են երաժշտության ճիշտ ընտրությունը, ռեժիսուրան: Դուք կարողանո՞ւմ եք այդ ամենն ամբողջացնել և պատշաճ մակարդակով մատուցել:

- Տարագն ազգային գեղագիտական կարևոր դրսևորումներից է: Եական նշանակություն ունի հագուստը: Անգամ աշակերտներս փորձի են գալիս միանման հագուստով...

Ինձ համար կարևոր են պարի բովանդակությունը, արտահայտչականությունը և գեղեցկությունը: Պարի բովանդակություն ասելով՝ հասկանում ենք թեման, բովանդակությունը, որը ներառում է ե՛ւ պարային ձևերը, ե՛ւ միմիկան, ե՛ւ արտահայտչականությունը: Ոչ պակաս կարևոր է երաժշտությունը: Այն պետք է ընտրված լինի գրագետ: Երբեմն կարելի է տեսնել պարին ոչ համահունչ ընտրված երաժշտությամբ բեմադրություններ: Պարային երաժշտության ընտրությունն այնքան կարևոր է, որքան պարային բովանդակությունը: Երբ պար եմ բեմադրում, առաջին պահանջը ստանդարտից դուրս լինելն է, այսինքն՝ տարբերվող, յուրօրինակ: Պարուհիների կառուցվածքն էլ կարևոր է...

- Կարողանո՞ւմ եք համագործակցել մասնագետների հետ, քանի որ սիրողական մակարդակում պրոֆեսիոնալ բեմադրութե-

ՇԱՐՈՒՆԿՈՒԹՅՈՒՆ` ԷՁ 48

Պարում էին Արցախի Հանրապետության դրոշի ծփանքի ներքո

Օգոստոսի 11-ին Գորիս քաղաքի Սուրբ Գրիգոր Տաթևացու անվան հրապարակում հանդես եկավ «Լիլի Նարինյան» պարային դպրոցը՝ յոթ պարային դասարանով:

Բացօթյա համերգի Նպատակը, Լիլի Նարինյանի բնորոշմամբ, դժվարին մեր օրերում գորիսցիների տրամադրությունը բարձրացնելն էր եւ առօրյա դժվարություններից որոշակիորեն շեղելը:

Չնայած շոգ եղանակին՝ հրապարակում հավաքվել էին հարյուրավոր գորիսցիներ՝ Նաեւ տարածաշրջանի գյուղերից, ովքեր հիացմունքով հետեւում էին պարային խմբերի ելույթներին: Հրաշալի այդ հանդիսությունը վարում էր Լարիսա Ծատրյանը՝ բեմական իր տաղանդով եւ մեր մայրենիի ամբողջ գեղեցկությամբ:

Պարային դպրոցի սաներին ողջունելու էր եկել Դավիթ Հարությունյանը, ով անցյալ տարի եվրոպական բեմում հաջողություններ արձանագրելուց հետո պատրաստվում է առաջիկայում մեկնել Լեհաստան՝ վերստին ներկայացնելու գորիսյան երգարվեստը:

Սոս Երկու ժամ տեսած համերգը, ի վերջո, վերածվեց պարային իսկական տոնակատարության, որին, դատելով հանդիսատեսի

բուռն արձագանքներից, սպասում էր գորիսյան հանրությունը:

Նկատենք, որ շատ հետաքրքիր էր կազմված համերգային ծրագիրը: Կատարողական Նոր մակարդակով ներկայացվեցին մեզ ծանոթ ազգային, ժողովրդական, սպորտային, ազատ ոճի եւ արտասահմանյան բազմաթիվ պարեր՝ «Աշխարհումս իմն դուն իս», «Արցախի աղջիկներ», «Հորովել»...

Համերգի ավարտին ներկաներին խոսք ուղղեցին պարային դպրոցի հիմնադիր Լիլի Նարինյանը եւ պարուսույց Միլենա Բախշյանը՝ մասնավորապես անդրադառնալով պարային դպրոցի առաջիկա ծրագրերին:

Հանդիսատեսն օվաքիայով արձագանքեց նրանց հայտարարությանն առ այն, որ մի քանի օր հետո՝ օգոստոսի 21-ին, «Լիլի Նարինյան» պարային ստուդիայի սաները կմասնակցեն Բուլղարիայի Հանրապետությունում կայանալիք պարային մրցույթ-փառատոնին: Ասել է թե՛ գորիսցի պարուհիները Գորիս անունը կհնչեցնեն եվրոպական ամենահեղինակավոր հարթակներից մեկում...

ՄԱՐԻԱՍ ԼԱՉԱՐՅԱՆ
12.08.2023 Թ.

Ս.թ. օգոստոսի 21-31-ը պարային ստուդիայի սաները Բուլղարիայում էին, որտեղ արժանացան «Գրան պրի» մրցանակի:

«Լիլի Նարինյան» պարային ստուդիայի տարեգրությունից

«Լիլի Նարինյան» պարային դպրոց-ստուդիան գործունեությունը սկսել է 2020 թ. մարտի 1-ից: Պարային դպրոցում կրթություն են ստանում 100-ից ավելի աշակերտ: Պարային դպրոցն ունի վեց խումբ: Այսօր կիսուսն ավագ խմբի աղջիկների մասին: Այս երկու տարում պարային ստուդիան հետք է թողել ոչ միայն Գորիսի մշակութային կյանքում, այլև հանրապետության պարարվեստում:

Մասնակցել են մի շարք մրցույթ-փառատոների և գրանցել հաջողություններ:

Առաջինը եղել է Հայաստանի ազգային պարարվեստի միության կողմից կազմակերպված՝ հայ պարարվեստի երախտավոր Աղասի Շաբոյանի 100-ամյակին նվիրված փառատոնը: Այնուհետև մասնակցել ենք միության կողմից կազմակերպված՝ հայ պարարվեստի երախտավոր Վարդգես Ռաչիյանի 100-ամյակին նվիրված «Պարատուն-2022» ամենամյա փառատոնին:

Մի քանի անգամ մասնակցել ենք Գյումրիում, Ծաղկածորում կայացած «Հայրենի մշակույթ. համահայկական փառատոն» խորագիրը կրող փառատոնին: Մասնակցել ենք «Ուրախ մուրակ» միջազգային փառատոնին, որտեղ մասնակցում էր հինգ պետություն, և հաջողվել է գրավել պատվավոր 2-րդ հորիզոնականը:

«Լիլի Նարինյան» պարային դպրոց-ստուդիան համագործակցում է «Թոփ մոդել Հայաստան» ասոցիացիայի հետ, և առաջին անգամ Գորիսի մշակութային կյանքում տեղի ունեցավ «Գորիսյան էսքիզներ» խորագիրը կրող նորածնության ցուցադրությունը, որին մասնակցեց նաև սիրված երգչուհի Ար-

փին: Մշակութային միջոցառումները մշտապես համեմվում են գեղեցիկ համերգային ծրագրերով, որի ապացույցն է Գորիսում կայացած համերգը՝ մասնակցությամբ սիրված երգչուհի Սիլվա Հակոբյանի:

2022 թ. նոյեմբերի 24-ին մասնակցել ենք Հայաստանի ազգային պարարվեստի միության կողմից կազմակերպված «Պարատուն» ամենամյա փառատոնին՝ նվիրված ՀՀ ժողովրդական արտիստ, պարարվեստի մեծ նվիրյալ Սուրեն Գյանջումյանի 90-ամյակին:

«Լիլի Նարինյան» պարային դպրոց-ստուդիայի խաղացանկը բազմառոճ է, ուսուցանվում են հայկական ժողովրդական պար, դասական պար, այլ ժողովուրդների պարեր:

Պարային դպրոցում առաջնային է համարվում ազգային բարձր գնահատանքն ու նրա ուսուցումը թե՛ տեսական, թե՛ գործնական պարապմունքներին, իսկ դասական պարն ամուր հիմքի վրա է: Ունենք շատ ծրագրեր, որոնց մասին կիմանաք ժամանակին...

Սիրում ենք ավելի շատ գործել, քան խոսել...

«Լիլի Նարինյան» պարային դպրոցը 2023 թ. հունիսի 20-27-ը՝ Վրաստանի Հանրապետության Բաթումի քաղաքում, մասնակցել է Golden Festival միջազգային մրցույթ-փառատոնին, որին մասնակցում էին թվով 5 երկիր:

Պարային դպրոցի 1-ին և 2-րդ դասարանի սաներն արժանացան 1-ին պատվավոր հորիզոնականին, իսկ փոքրերի 2-րդ դասարանը՝ իրենց տարիքային խմբում Grand Prize ամենաբարձր մրցանակին:

ՄԻԼԵՆԱ ԲԱԽՇԱՆ

Հարցազրույց Լիլի Նարինյանի հետ

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՏ 47

յուններ ներկայացնել հնարավոր չէ: Բացի այդ՝ կարևոր է ինքնակրթությունը. այսօր հանրապետությունում առկա է մեծ մրցակցություն պարարվեստի ոլորտում, դրան դիմանալու համար ինքնակրթությունը շատ կարևոր է:

Համագործակցում ենք այնպիսի մարդկանց հետ, ովքեր մեծ ներդրում ունեն պարարվեստի զարգացման և պահպանման գործում: Ցանկացած հարց, ինձ անհանգստացնող որևէ խնդիր ունենալիս առաջինը դիմում եմ իմ կուրսդեկին՝ Ստեփան Ղամբարյանին, ով մեծ սիրով պատասխանում է: Միևնույն ժամանակ՝ երեխաների հետ ամենօրյա շփումն արդեն իսկ ինքնակրթություն է...

Ինչպե՞ս կարելի է ծանոթանալ Ձեր ստուդիայի պարային ելույթներին՝ լուսանկարների տեսքով, տեսանյութերով:

Մեր պարային ելույթներին կարելի է ծանոթանալ ստուդիայի ֆեյսբուքյան և ինստագրամյան էջերի միջոցով:

Պարային ստուդիայի բոլոր հարցերի լուծումն ունի նախաառաջ ֆինանսական կողմ: Եթե գաղտնիք չէ՝ ինչպե՞ս եք լուծում այդ խնդիրը:

Ֆինանսական ծանր բեռն առաջմ ծնողների ուսերին է: Մի քանի կազմակերպությունների դիմել ենք, սպասում ենք արձագանքի...

Ձեր նպատակներից ու պլաններից խոսե՞ք՝ գոնե ընթացիկ տարվա կտրվածքով...

Նոր ուսումնական տարի է սկսվում. սեպտեմբեր ամսին կատարելու ենք ընդունելություն: Ընդունելու ենք 4-ից 16 տարեկան աղջիկների, իսկ 16-ից բարձր տարիք ունեցողներին ընդունում ենք սիրողական խմբերում: Ստուդիայում ուսուցանում ենք նաև հարսանեկան և այլ միջոցառումների համար բեմադրվող պարեր: Այս տարվա վերջին նախատեսում ենք ունենալ հաշվետու համերգ...

Որտե՞ղ է գտնվում ստուդիան, հասցե նշենք, որպեսզի մեր ընթերցողները կարողանան Ձեզ ավելի հեշտ գտնել:

Նոր Վանքի տափ թաղամաս, 7-րդ մաս-

կապարտեզի շենք:

Որպես մեր գրույցի ավարտ՝ կցանկանայի լսել Ձեր խոսքն ուղղված ծնողներին և բոլոր նրանց, ովքեր օգնել են ստուդիայի կայացման գործում: Եվ, իհարկե, Ձեր հաջողության գաղտնիքը...

Առհասարակ ցանկացած բնագավառում հաջողության գրավականն աշխատասիրությունն է... Իսկ այն մարդկանց, ովքեր իմ կողքին են՝ շնորհակալություն: Շնորհակալ եմ նաև իմ ուսուցիչներին:

Եվ որպես մեր գրույցի ավարտ՝ կցանկանայի շնորհակալություն հայտնել այն հերոսներին, ովքեր կյանքի գնով պաշտպանեցին մեր հայրենիքը, շնորհակալ եմ նաև զինվորներին, որոնց շնորհիվ պահպանվում է խաղաղությունը, ու մենք ստեղծագործելու հնարավորություն ենք ունենում:

**ԶՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻ
08.08.2021**

Ազգային պարերի տարածում Գորիսում. այսպիսի խնդիր է իր առջև դրել «Իրական դպրոց. Գորիս» կրթամշակութային հիմնադրամը

Արվեստի բարձունքներ տանող ճանապարհը. ներկայացնում է ճանաչված պարուսույց Համլետ Խախանյանը

ՍԿԻՉԲԸ՝ ԷՋ 46

րուսույցն Էլմիրա Լալաբեկյանն է։ Միջին տարիքի 1-ին խումբ՝ 5-7 տարեկան։ Նրանց հետ անձամբ եմ պարապում։ Միջին տարիքի 2-րդ խումբ՝ 7-9 տարեկան, նրանց պարուսույցը Տաթև Ավետյանն է։ Կա նաև ավագ խումբ։

Իմ կարծիքով՝ համույթում կարելի է ընդգրկվել առնվազն 13-14 տարեկանից սկսած, երբ երեխան 4-5 տարեկանից սկսել է պարել։ Պարային ստուդիան՝ առանց ճանապարհի անցնելու, չի կարող միանգամից համույթ կոչվել։ Դա ինքնախաբեկանք է։ Մեր ստուդիան, անշուշտ, կունենա իր համույթը։

Յուրաքանչյուր տարեդարձին երեխաներին տալիս եմ պատվոգիր, որը տվյալ սանի կյանքի մի յուրօրինակ վավերագիր է։ Դրանում նշված են մեր ստուդիայում ուսման տարիները, շնորհակալական խոսք... Դա էլ է գնահատանքի ձև։ 20 տարի է՝ պարարվեստում եմ. պատվոգիր, հաղթանակի դիպլոմ, մրցանակ ... փաստաթղթային ոչինչ չունեմ տանը։ Զգիտեմ՝ ինչու։ Ուզում եմ, որ սաներս ունենան...

– **Ձեր պարացանկի բազմաթիվ համարների բեմադրությունը դիտելու հնարավորություն եմ ունեցել, հիշում եմ «Բերդ» պարը...**

– «Բերդ» պարելը խաղուպար չէ։ 10 տարվա խումբ կա, որ վախենում է «Բերդ» բեմադրել։ Իսկ իմ տղաները դեռևս մեկ տարվա պարող էին, երբ «Բերդ» պարի պրեմիերան ներկայացրին Խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանում՝ Հայաստանի պարարվեստի հայտնի մասնագետների խմբին, որը բարձր գնահատական տվեց ստուդիային ու պարող սաներին։

Վերջին տարիներին Վրաստանում մասնակցել ենք մշակութային միջոցառումների։ Անցած տարի պարի փառատոն էր, իսկ այս տարի՝ մրցութային միջոցառում։ Վրաստան՝ մեր սաների առաջին արտասահմանյան ուղևորությունն էր։ Նրանք առաջին անգամ պարեցին օտար բեմում՝ բազմաթիվ հանդիսատեսների առջև։ Իրենց համար դա շոկային վիճակ էր։ Սակայն հաղթահարեցին և պատվով կատարեցին իրենց խնդիրը։ Անչափ ոգևորված եկան Գորիս, պարում են ու պարում... Ամբողջ մեկ տարի ջանք ներդրեցին ու գնացին Վրաստան։ Մենք Քոբուլետիում էինք, համերգը կայացավ Բաթումի թատրոնի դահլիճում։ Մասնակցում էին տասնյակ երկրներ՝ Հայաստան, Իրան, Թուրքիա, Վրաստան, Բելառուս և այլն։ Առաջին և երկրորդ հորիզոնականներում մի քանի խմբեր էին։ «Գրան պրի» ստացավ երեք խումբ։ Բոլորս շարված էինք բեմում։ Մրցանակաբաշխության ժամանակ խմբերն իրենց պարուսույցների հետ պիտի բարձրանային բեմ։ Հայաստանի 4 խմբերն իրար մոտ

էին կանգնած, մենք կենտրոնում էինք։ Զգիտես ինչպե՞ս, հանկարծ, Թուրքիայի պատվիրակությանը դահլիճի վերջից բերեցին և կանգնեցրին հենց կենտրոնում ուղիղ մեզ մոտ, գրեթե՝ կպած։ Ի զարմանս մեզ, ժյուրին առաջինը հայտարարեց՝ «Արմենիա», «Մեծ Հայք» ստուդիո, «Գրան պրի»... Դահլիճում ինչպիսի՞ օվացիա, բացակաչություններ։ Տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներով լիքը դահլիճն այս ու այն կողմից բարձրաձայնում էր՝ «Բիսս, Արմենիա», «Բրավո, Գորիս»... Հաղորդավարը պետք է շարունակեր նշել մյուս մրցանակակիրներին։ Իսկ դահլիճի սուղոցները չէին թողնում։ Մեր կողքին կանգնած թուրքերի աչքերը կատաղությունից պայթում էին։ Հանկարծ, առանց որևէ հրահանգի, տղաներս հենց դահլիճում արագ-արագ ուս-ուսի կանգնեցին, բերդ կազմեցին ու Հայոց եռագույնը պահեցին վերևում։ Դահլիճն ավելի ուժգին թնդաց... Այդ ժամանակ էլ, համերգի ժամանակ էլ, թուրքերը նեղվեցին... Չէ՞ որ մենք ուժեղ էինք։ Վրաստանում, թուրքերի ներկայությամբ, մեր ելույթը «100-ը 1-ին» խաղադրույքի պես մի բան էր։ Կեցցեն տղաներս, ովքեր համարձակորեն և արժանապատվորեն օտարներին ներկայացրին հայկական պարը...

– **Եվ, իհարկե, առաջիկա ծրագրերի մասին։**

– Եկող տարի մեր ստուդիայի երեք խումբն արտերկրում միաժամանակ կմասնակցի երեք միջազգային մրցույթի ու փառատոնի։

Այժմ ստուդիայում ունենք նաև «Ֆիտես» և սիրողական պար՝ իրար հետ համահունչ։ Նպատակն է՝ Գորիսի երիտասարդության և ավագ սերնդի համար ստեղծել այնպիսի մի անկյուն, որ մարդու օրգանիզմը ճիշտ ֆիզիկական ծանրաբեռնվածության մեջ լինելու համար արհեստական սարքավորումների, մարզական տրենաժորների անհրաժեշտություն չառաջանա։ Այս ծրագիրը հաջողված է, քանի որ անընդհատ մասնագետների հետ ենք աշխատում, 50-60-ն անց կանայք հաճույքով են հաճախում խմբակ։ Դասապրոցեսի ընթացքում նրանց լավ ֆիզիկական, առողջական վիճակին օգնում են հաճելի միջավայրը, հուզմունքն ու սկեռնում ապրումները ցրող դիմերը, պարերը։

Նրանք պարում են լատինամերիկյան պարեր՝ «Չումբա», «Սամբա»...

– **Հաջողությունների գրավականը...**

– Հաջողություններին համար ծնողներին եմ պարտական։ Հաջողության գրավական եմ համարում նորությունը, որ կատարվեց անձնական կյանքում։ Ամուսնացա։ Ընտրյալս կողքին է ոչ միայն կյանքում, այլև ստեղծագործական ասպարեզում։ Կարիսե Վարդանյանը, ով մասնագիտությամբ բարձր որակավորում ունեցող պարուսույց-մանկավարժ է, աշխատում է ինձ հետ՝ «Մեծ Հայք»-ում։

Սյունե Ստեփանյանը՝ Համահայկական ամառային 8-րդ խաղերի մրցանակակիր

Գյումրիում անցկացվող Համահայկական ամառային 8-րդ խաղերին մասնակցում էր նաև Գորիս համայնքի պատվիրակությունը։ Համայնքը ներկայացել էր 5 մարզածևով՝ սպորտային պարեր, բազկամարտ, հրաձգություն, սեղանի թենիս, շախմատ։ Օգոստոսի 5-ին պատվիրակությունը մասնակցեց առաջնության բացման արարողությանը։ Օգոստոսի 6-ին Գյումրու Սև բերդ համալիրում կայացավ սպորտային պարահանդեսային պարերի մրցաշարը։ Համայնքի պատվիրակության անդամ, «Վահե Մելքումյան» պարային ստուդիայի սան Սյունե Ստեփանյանն իր տարիքային խմբում արժանացավ բրոնզե մեդալի՝ 188 մասնակիցների մեջ։

Նժդեհյան ոգու արտացոլանքը հայ պարարվեստում

- Պարոն Գինոսյան, մեր զրույցի նպատակն է Ձեր օգնությամբ պարզել Գարեգին Նժդեհի կերպարի և Նժդեհյան ոգու արտացոլանքը հայոց պարարվեստում: Նախ՝ կա՞ն 20-րդ դարասկզբում տարածված պարեր՝ Չանգեզուրում, Նախիջևանում, որոնք նաև ազատագրական կռիվների ժամանակ օգտագործվել են:

- Ցավոք սրտի, ո՛չ Չանգեզուրում, ո՛չ Արցախում կոնկրետ գրառված, վերջնական տեսքի բերված շուրջպարերի մասին չեմ կարող խոսել: Մենապարեր, իհարկե, եղել են, բայց նաև Արցախից դեպի Ավստրիա Այգեհատ գյուղ գնացած մարդկանցից մի քանի պար հնարավոր է եղել գրառել, բայց նրանք գնացել են երեք դար առաջ՝ համառաջի մեղիքություններից հետո: Պարսկահայքի որոշ պարեր կան, իսկ հայտնի է, որ Նժդեհի նախնիները Պարսկահայքից են ներգաղթել Նախիջևան: Եվ քանի որ Ուրմիայի «Քաջաց խաղ» և «Իշխանաց պար» պարը կա, կարելի է ասել Ուրմիայի տարածաշրջանը շատ հարուստ է հատկապես ռազմական ոգեղենության պարատեսակներով, ազգային հզոր ներքին ոգի ունեցող պարարվեստով և պարերաբար «Քաջաց խաղ» կամ տեղի բարբառով «Ռոստամ Բագի» պարը. դա հաճախ ասում են Նժդեհի պարն է, որովհետև պարսկական Ռոստամ Բագի անունը հասարակացրել են և որպես քաջ մարդու են դիտարկում, այսինքն՝ Սասունցի Դավթի անունով ասում են դավթակերպ տղա, իսկ իրենք ասում են «Ռոստամ Բագի»՝ քաջերի խաղ: Ես գոնե փորձել եմ իմ ընկերներին սովորեցնել այդ պարն Արցախյան առաջին պատերազմի ժամանակ:

- Եվ Ձեր երկացանկում կա՞ն այդ պարերը:

- Երկու պարն էլ կա. ե՛ւ «Իշխանաց պարը» և «Քաջաց խաղը» («Ռոստամ Բագի»), և այս պատերազմի ժամանակ «Կարին» համույթը վերածվեց ջոկատի ու միանայով «Ողջ մնալու արվեստ»-ի կամավորական այդ զորախմբին, «Կարին» ջոկատը մասնակցեց մերօրյա պատերազմին, և կռվի օրերին ենք պարել:

- Պարոն Գինոսյան, փաստորեն Ձեր

ԱՅՑԵԶԱՐՏ. ԳԱԳԻԿ ԳԻՆՈՍՅԱՆ
Ծնվել է 1966 թ. օգոստոսի 3-ին Վրաստանի Ախալցխա քաղաքում: Ավարտել է տեղի թիվ 3 միջնակարգ դպրոցը: 1983 թ. ընդունվել է Երեւանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի «Տեխնիկական կիբեռնետիկա» ֆակուլտետի «Ավտոմատիկա եւ հեռուստամեխանիկա» բաժինը եւ այն ավարտել 1990 թ.: 1985-1987 թթ. ծառայել է ԽՍՀՄ զինված ուժերում: Արցախյան պատերազմում եղել է Լեռնիդ Ազգալոյանի հրամանատարությամբ գործող «Ազատագրական բանակ» ջոկատի ռազմիկ, 1992 թ. օգոստոսին ընդգրկվել է «Արծիվ մահապարտներ» հատուկ նշանակության գումարտակում: Մասնակցել է Մարտակերտի, Ասկերանի, Մարտունու, Լաչինի, Քելբաջարի ազատագրական մարտերին: 2014-2015 թթ. ծառայել է հանրապետության զինված ուժերում սպա: 1996-1999 թթ. աշխատել է Գյումրիի «Շանթ» հեռուստառադիո ընկերության Երեւանյան գրասենյակի տնօրեն: Հիմնադրել եւ ղեկավարել է «Կարին» ավանդական երգի-պարի խումբը:

Նշածը Պարսկահայքից փոխանցված պարեր են, իսկ հետագայում Նժդեհի կերպարով ոգեշնչվելու պարագայում նոր պարեր՞ են առաջացել:

- Պարարվեստում չգիտեմ, բայց ծննդով կապանցի Դանիել Երաժիշտը, հզոր մի

ստեղծագործություն ունի, երգ, որ Նժդեհին է նվիրված, բացի դրանից՝ իմ մտերիմներից լուսահոգի Կարեն Սմբատյանը՝ Նկարիչ, ով խիստ ազգայնական էր Սովետական Միության ժամանակ, 1960-1970-ականներին հանդիպել է Արամ Խաչատրյանի հետ՝ իր ազ-

գայնական գաղափարներով զրույց ունեցել, հետաքրքրվել, թե ինչու Արամ Խաչատրյանը ազգային թեմաներով գործեր չի ստեղծում, կոմպոզիտորը պնդել է, որ «Ռոսկան ախպերը», որ ժողովրդական մեղեդու վրա է հիմնված, ստեղծել է երկրորդ սիմֆոնիան, որ թաքուն նվիրել է Գարեգին Նժդեհին, նաև ասել է, որ ժամանակը գա, ինքը կբարձրածայնի այդ մասին:

- Նժդեհի կերպարը, Նժդեհյան ոգին, ի՞նչ պարերում են արտացոլված:

- Անկեղծ ասած՝ մենք շատ ռազմապարեր ունենք, բայց կոնկրետ կնշեմ հենց այդ «Քաջաց խաղը» («Ռոստամ Բագին»), «Յար-խուշտան», որ համարվում են, ամենալավ ռազմապարեր: Կարծում եմ՝ «Քաջանց պարը» մտավորական զինվորականի նկարագիր ունի: Կարծում եմ՝ ինքը նկարագրով ամենահարմարն է Նժդեհի կերպարին, նաև մուսալեռցիների «Շարմտանգ» երկու դաշույնով պարը, որ երբեմն զուգապարով են ներկայացրել, ես մենակով եմ պարում:

Մուսա լեռան տեր Աշոտ քահանա Կարազայանից եմ գրառել: Այդ երկուսն ամենահարմարն ու ամենամոտն են Նժդեհի կերպարին: Եվ ամենախորհրդանշականը «Շարմտանգ» է, որ դանակներով ինքնացուցադրում է:

- Ձեր նշած տարրերը կա՞ն մեր պարային համույթների երկացանկում:

- «Ռոստամ Բագին» ժամանակին եղել է, ես «Ակունք» ազգագրական խմբում եմ պարել: Նաև ասեմ, որ այդ պարը սովորել եմ իմ պարսկահայ ընկերներից մեկից, ով եկել էր Հայաստան և խորհրդային վերջին տարիներին Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում ճարտարապետության մեջ էր մասնագիտանում: Հիմա Լուս-Անջելոսում է բնակվում և աշխարհահռչակ ճարտարապետ է՝ Սևակ Պետրոսյան: Ինքը Երևանում սովորելիս խումբ էր ստեղծել «Կապուտան» անունով, որի երկացանկում կար «Ռոստամ Բագին»: Հիմա էլ մեր խումբը՝ «Կարինը», հաճախ կատարում է «Ռոստամ Բագին», ու նաև ռազմապարերի տեսապարուսուցում ենք անցկացնում: Նաև ասեմ, որ Նախորդ իշխանության վերջին տարիներին ՀՀ հեռուստատեսությամբ հաղորդաշար էինք ստեղծել, ամեն ուրբաթ՝ առավոտյան պարարվեստին նվիրված հաղորդումը եթեր էր սփռվում: Եվ յուրաքանչյուր հաղորդաժամին մի հայկական ավանդական պար էր ուսուցանվում: Հաղորդաշարի շրջանակում էլ «Ռոստամ Բագին» ներկայացվել է: Այս պարը, ցավոք, միայն ես եմ պարում: Հիմա մեր խմբի երիտասարդներից սկսել են պարել:

- Պարոն Գինոսյան, Դուք թե՛ման շատ ավելի լավ եք պատկերացնում, երևի ինչ-որ բան կունենաք ավելացնելու:

- Նժդեհի, նրա գաղափարախոսության մասին օրերով կարող եմ խոսել: Բայց ընդամենը ասեմ՝ հայ ազգը երեք այբուբենաւտեղծ է տվել՝ Մաշտոցը, ով մեր այբուբենն է գրել, մեր ինքնության այբուբենը, Կոմիտասը, ով ստեղծել է մեր հոգևոր-մշակութային այբուբենը և Նժդեհը, ով մեր գաղափարական ու ոգու այբուբենի հիմնադիրն է: Ինչպես Սևակը Մաշտոցի վերաբերմամբ ասում է՝ «Մենք կայինք նաև նրանից առաջ, բայց նա եկավ, որ ինքնություն դառնա, մեր անձնագիրը դառնա: Մենք հայերեն խոսում էինք նաև մինչև Մաշտոցը, բայց նա եկավ, մեր խոսքին անձնագիր տվեց»: Երբեք և Նժդեհի դեպքում. մենք Նժդեհից առաջ քաջեր ու հերոսներ ունեինք, նա եկավ, կերպ տալու, անձնագիր տալու, բանաձևելու հայի ոգին, հայի գաղափարը: Ավելի թանձր վրձնահարվածներով գրեց՝ «Ճանաչել զիմաստություն և գիտատ, իմանալ զբանս հերոսաց» և ոչ թե հանճարայ, ինչպես կա իրականում: Այս տեսանկյունից Նժդեհը, որ ասում է, թե պետք է սովորել, ուսանել, ռազմի հանճարներից լավագույններից, բայց չպետք է մոռանալ, որ վտանգը մտնում է ռազմավարի ամենամեծ ուսուցիչը, քանզի վտանգի զգացողությունն է, որ նոր հերոսներ պիտի ծնի, որ պիտի բերի նոր ոգու արտացոլման, որի առանցքը պիտի լինեն Նժդեհի գաղափարախոսությունն ու ոգեղենությունը:

**ՀԱՐՑԱԶԻՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՄՎԵԼ
ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻ
ԿԱՀԱՐՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ
«ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԵՐԿԻՐ. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ»
25 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2021Թ., № 3**

Կարեն Գևորգյան. «Ռազմապարերը, այդ թվում՝ «Դավիթ Բեկի» պարը, հայ մշակույթի ամենահին դրսևորումներից են եղել»

«Դավիթ Բեկի» պարին և ընդհանրապես պարահավաքությանն է վերաբերում մեր զրույցը Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի վաստակավոր գործիչ, Հայաստանի ազգային պարավեստի և պարագետների միության նախագահ, «Բերդ» պարային անսամբլի գլխավոր պարուսույց Կարեն Գևորգյանի հետ:

Պարոն Գևորգյան, լրանում է Դավիթ Բեկի գլխավորած ազգային-ազատագրական պատերազմի 300-ամյակը: Եվ այդ առիթով մեզ հետաքրքրում են Դավիթ Բեկի կերպարի դրսևորումները մշակութային տիրույթներում, այդ թվում՝ պարարվեստում:

Տեղյակ ենք, որ Դուք մինչև օրս իրականացրել եք 50-ից ավելի բեմադրություն: Հետաքրքիր է ունենք Դավիթ Բեկի ժամանակների մարտական փառքն արտացոլող պարեր:

Նախ ասեմ, որ հայկական ռազմապարերը մեր ժողովրդի մշակույթի ամենահին ձևերից են: Մեր ազգային պարի բնորոշումը, ռազմական պարերի, դրա օրինաչափությունների ամբողջական ընկալումը, բացատրությունը տալիս է հենց մեր ժողովրդի պատմությունը, և հնագույն ժամանակներից ազգային ռազմական պարերը դարձել են մեր ժողովրդի կենցաղի անբաժան մասը: Մեր ժողովրդի ռազմապարերը մեր ինքնության արտահայտության ամենավառ կերպն են եղել, որոնցով հազարամյակներ շարունակ որպես ինքնագիտակցության ձև են եղել և ընդունվել: Ռազմական պարերը մեր մշակույթի այն արժեքներից են, որի շնորհիվ հայ ժողովուրդը կարողացել է հազարամյակներ շարունակ ամրակայել իր ազգային խառնվածքով հավաքական նկարագիրը: Դրանով մեր ժողովրդական պարանմուշները, ժողովրդական պարերը, այդ թվում նաև ռազմապարերը եկել հասել են մեզ և ունեցել միասնության խորհուրդ:

Շատ կարևոր հանգամանք է այն, որ ռազմապարերն իսկապես նվիրվել են որևէ մի սիմվոլի, իրականացված սիրանքների: Ռազմապարերը կոչել են դրանց անուններով, և այդ ռազմապարերի որոշիչ դերը մեր ազգային հոգեբանության ու մտավոր արժեքների ձևավորման գործում չափազանց մեծ է եղել: Թեպետ տարբեր հազարամյակների, տարբեր ֆորմացիաների միջով անցել են, բայց որոշակի ռազմապարեր ճշգրտորեն մեզ են հասել իրենց ամբողջական նկարագրություններով: Այո, այդ ռազմապարերի շարքին կարող են

դասել «Դավիթ Բեկի» ռազմապարը, որն ըստ ամենայնի նվիրված է եղել Սյունյաց զորավարին, ազգային-ազատագրական պայքարի առաջնորդներից մեկին: «Դավիթ Բեկի» պարն իր մեջ պարունակում է որոշակի շարժումներ՝ կտրուկ պտույտներով և անցումներով, բնութագրում է ռազմապարի որոշիչ դերը: Ես հավաքված նյութերով տարբերակում եմ պարերը, թե որոնք են ռազմական բնույթի, տեսակներն են առանձնացնում մեր պարածների մեջ: Այդ հավաքված նյութերում «Դավիթ Բեկի» պարը, եթե համեմատենք մյուսների հետ, խնդության, պտույտներից հորոշակի արտահայտչամիջոցներ արտացոլող, իր շարժումների ամբողջականության նկարագրությամբ, կարծեք, արտահայտում է հայոց ոգեղեն ուժը, առնականությունը: Եվ կարծում եմ՝ այդ պարը բացառիկ նմուշ է, ու Սյունյաց լեռնաշխարհում անպայման բոլոր պարախմբերն իրենց պարացանկում «Դավիթ Բեկի» պարը պիտի ունենան, նաև Սյունյաց քոչարին պիտի ունենան, որովհետև մեր ժողովուրդը ռազմական պարերի գոյությունը կարևորում է նրանով, որ մենք ոչ միայն խմբապարեր, այլև զուգապարեր ենք ունեցել, նաև ռազմական մենապարեր: Գիտեք, որ ռազմական պարերի մասին վկայություններ ունի նաև Մովսես Խորենացին, հայոց արքա Արտաշես 2-րդի հուղարկավորության ժամանակ նաև ռազմապարեր են եղել և ըստ էության պարային արարողություններ են եղել, որոշ իրողություններ ժողովուրդը որոշակի շարժումների, պլաստիկ գործո-

ղությունների միջոցով տեսարաններ է սարքել: Եվ այս համաբանությամբ ռազմական պարերն անվանել են կռվի խաղեր կամ պատերազմական պարեր: Այս համատեքստում մեծ նշանակություն եմ տալիս «Դավիթ Բեկի» պարին, նաև կարծում եմ՝ այն թեև ուսումնասիրության որոշակի անհրաժեշտություն ունի, բայց իմ խորին համոզմամբ՝ «Դավիթ Բեկի» պարը կարող ենք համարել հայ նշանավոր զորավարին նվիրված հրաշալի պար:

Արդյո՞ք «Դավիթ Բեկի» պարը ներկայումս տեղ է գտել պարային համույթների կամ ստուդիաների խաղացանկում, կրթական ծրագրերում:

Գիտե՞ք, պիտի ասեմ, որ «Դավիթ Բեկի» պարը ներառված է ուսումնական ծրագրերում, արդեն երեք տասնամյակ մանկավարժական համալսարանի երկրորդ կուրսի ուսանողները պարտադիր յուրացնում են այդ պարը: Իմ ղեկավարած դպրոցում նույնպես անցնում են «Դավիթ Բեկի» պարը: Ինձ թվում է՝ դա պիտի ներառել Սյունիքի մարզի դպրոցների ծրագրերի մեջ, որպեսզի ամեն կոնկրետ տեղային պար պահպանվի տվյալ տարածաշրջանում: Օրինակ, ինչպե՞ս կարող է սյունեցին պարել Վարդանի կամ Սասունի պար և ոչ թե Սյունյաց քոչարի: Դրանք էլ պիտի պարի, բայց առաջնահերթը տեղային մշակույթի կրողը պիտի լինի, այն տարածի և պրոպագանդի: Նաև պիտի փաստել, որ ռազմապարերը որոշակի ազդեցություն են ունենում երտասարդների ֆիզիկական դաստիարակության վրա՝ նրանց մարմնին հաղորդելով ճկունություն,

ճարակություն, շարժումների կատարման թեթևություն ու նրբություն: Ըստ իս՝ «Դավիթ Բեկի» պարը ևս ունի շարժումների մի ամբողջական համակարգ, որը կարելի է ռազմական պարերի շարքում ներառել, այնպես որ՝ Ձեզ մաղթում եմ մշակութային խիզախումներ, որովհետև «Սյունյաց աշխարհը» միշտ էլ հայտնի է եղել իր խիզախումներով, նաև՝ մշակութային:

Այդ պարը ե՞րբ է ի հայտ եկել, մեր բանահավաքներն են գտել, թե՞ ժողովրդի հիշողության մեջ պահպանվել է՝ փոխանցվել սերնդեսերունդ:

Բանահավաքների միջոցով է ի հայտ բերվել առաջին անգամ Արտաշես Կարապետյանի, ով վասպուրականցիներից հավաքել է պարը, բայց Սյունյաց լեռնաշխարհի պար է եղել: Նման բան պատահում է, երբ (ասենք) այաշկերտցիները, օրինակ, պահպանում են մշեցիների պարը: Քոչարիների տեսակներ կան, որոնք բոլոր տարածաշրջաններում էլ պարում են: Այնպես որ «Դավիթ Բեկի» պարը մեզ փոխանցել է պարահավաք, բանահավաք, ազգագրագետ, հայ պարարվեստի երախտավորներից մեկը՝ Արտաշես Կարապետյանը:

Դուք երկու անգամ Ձեր խոսքի մեջ օգտագործեցիք Սյունյաց քոչարի, նախ՝ ի՞նչ ասել է Սյունյաց քոչարի, և Սյունիքին վերաբերվող, սյունիքյան միջավայրն արտացոլող այլ պարեր կա՞ն:

Սյունյաց լեռնաշխարհը միշտ յուրահատուկ է եղել կենտապարերով, զուգապարերով... Շուրջպարերի առումով Սյունիքը հարուստ չի եղել, որովհետև մեր ուսումնասիրությունները բերում են այն համոզման, որ ձեր լեռնաշխարհում ավելի շատ կենտապարեր են պարել, որոնք ավելի հին են եղել իրենց հմայական վիճակներով, քան շուրջպարերը, որովհետև, ինչպես նշում է պարագիտության հիմնադիր Սյրբուհի Լիսիցյանը, կենտապարերը՝ «թաք» պարերն ավելի հին են, քան շուրջպարերը: Սյունյաց աշխարհը միակ տարածաշրջանն է, որտեղ պահպանվել են սգո երգերը և պարերը: Երևի մինչև հիմա էլ պահպանված կլինեն այն նմուշները, որոնց մեջ գովերգում են հանգուցյալին, նրա անցած ուղին, և այդ գովքի մեջ եղել է գովաց պարը (գովքի պարը): Ինչ ասել կուզի, Սյունյաց աշխարհն այն բացառիկ երկրամասն է, որտեղ պահպանված են եղել սգո երգերն ու պարերը:

Դուք ճանաչված մասնագետ եք նաև պարահավաքության ոլորտում, հնարավոր է, որ ժամանակի ընթացքում գտնվեն նոր պարեր՝ մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանի վերաբերող և առհասարակ Սյունիք-Չանգեզուրին առնչվող:

Չորս պար կա, որևէ ուղիով են պարել, ես ուսումնասիրության վրա եմ աշխատում՝ հիմնավորելով, որ դրանք Սյունյաց աշխարհի պարեր են եղել, այդ ուսումնասիրությունը կատարում ենք: Բանասացների և հայտնաբերված նյութերի վրա եզրակացնում ենք՝ դրանք Սյունյաց լեռնաշխարհի պարեր են:

Դուք՝ որպես պարերի բեմադրիչ, պարին համահունչ հագուստ եք, չե՞, ընտրում, ասենք՝ «Դավիթ Բեկի» պարի դեպքում այդ ժամանակաշրջանին բնորոշ...

Դե, Սյունիքի տարազը հայտնի է բոլորին, չի կարելի, ասենք, շփոթել Վասպուրականի, Ալաշկերտի կամ Շիրակ աշխարհի տարազի հետ: Տարազի խնդրով մենք արդեն ամբողջական նկարագրություններ ունենք, այլ բան է, թե այդ տարածաշրջանի պարային խմբերը պահում են տարազի ամբողջական գունային սիմվոլները և մտածողությունը, թե՞ ոչ: Դա արդեն խոսակցության այլ թեմա է: Ես միշտ կրկնում եմ, որ Սյունյաց աշխարհի տարազը բացառիկ տարազներից է, որ բնորոշում է այդտեղ ապրող ժողովրդի ազգային խառնվածքը և հավաքական նկարագիրը, նրա մտածողությունը: Եթե ինձ ասում են՝ մի հայկական տարազ ներկայացրեք, ես անպայման Սյունյաց երկրի տարազն եմ ներկայացնում, որովհետև Սյունյաց աշխարհի տարազը չես շփոթի ոչ մի տարածաշրջանի տարազի հետ, գունային և զարդապատկերների առումով եմ ասում, նաև սիմվոլիկ մտածողության:

**ՀԱՐՑԱԶԻՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎ
«ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԵՐԿԻՐ. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ»
ՀՈՒՆԻՍ 2022Թ., № 6**

Ռազմապարերն Արցախյան հերոսամարտում

ԼԱՐԻՆԵ ՇԱՄՍՅԱՆ
Դատական գիտությունների թեկնածու

Մուտք

Դեռևս անցած դարի 1990-ական թվականներին սկիզբ առած Արցախյան պատերազմի ժամանակ բազմաթիվ են ռազմապարեր կատարելու վկայությունները, որոնք վավերացվել են տեսաֆիլմերում: 1994 թ. արցախյան հաղթանակը և դրան ուղեկցող հաղթական ռազմապարերը՝ անկախ 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին սկիզբ առած թուրք-ադրբեջանական լայնածավալ ռազմական գործողություններից և դրա արդյունքում Նույն թվականի Նոյեմբերի 9-ին Հայաստանին պարտարված եռակողմ համաձայնագրից (Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև պատերազմի դադարեցման մասին համաձայնագիր՝ Ռուսաստանի միջնորդությամբ), շարունակում են վառ մնալ ավագ սերնդի մարտիկների հիշողության մեջ:

Դեռևս Բաքվի հայերի 1990թ. հունվարյան ջարդերից հետո տեղի ունեցան ադրբեջանցի զրոհայինների հարձակումները Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության հայ-ադրբեջանական սահմանի գառնազան հատվածներում: Հայաստանում անմիջապես կազմվեցին կամավորական մարտական ջոկատներ: Կռվի էին մեկնում հին ու նոր որսորդական հրաքաններով, որին ավելի ուշ հաջորդեց ռազմական ծանր տեխնիկայի կիրառումը: Հայ ժողովուրդը՝ ինչպես 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի թուրքական բռնակալության դեմ ազգային-ազատագրական պայքարի ելած մարտիկներին, այնպես էլ Արցախյան պատերազմում ստեղծված կամավորական ջոկատներում ընդգրկված ռազմիկներին որակեց որպես ֆիդայիներ: Այս իրողությունից հետո ժողովրդի գիտակցության մեջ վերջնականապես երրորդական-չորրորդական պլան մղվեց զոհի ինքնապատկերացումը (Մարության 2009 թ., 271):

Ուշագրավ է, որ ռազմաճակատ մեկնելու համար կամավորական ջոկատներ էին կազմվում նաև ազգագրական պարի խմբերում ընդգրկված բազմաթիվ հայրենասեր երիտասարդների կողմից: Վերջիններիս արմատները հիմնականում կապված էին պատմական Հայաստանի տարբեր նահանգներից գաղթած, ցեղասպանությունից փրկված հայերի հետ:

Ներածություն

Արցախի հայ բնակչության պայքարն ընդդեմ ադրբեջանական ագրեսիայի՝ շուրջ երեք տասնամյակ է, ինչ շարունակվում է: Արցախյան պատերազմներում (1990-1994, 2016, 2020 թթ.) հայ ժողովուրդը ցուցաբերել է իր միասնական ուժը, փորձել կասեցնել հակառակորդի ագրեսիան, պարտադրել, հաստատել ազատ ապրելու և ստեղծագործելու իր իրավունքը: Միասնականության, համախմբման ուժի գաղափարն ընկած է նաև հայ ժողովրդական ռազմապարերի հիմքում: Ռազմապարերը միտված են բարձրացնել կռվողների մարտունակությունը, ապահովել մարտական գործողությունների բարեհաջող ընթացքը, նպաստել հաղթանակին:

Հայոց ռազմապարերին տարբեր դիտանկյուններից անդրադարձել են երաժշտագետ Սպիրիդոն Մելիքյանը (Մելիքյան, 1949 թ., 119-156)¹, եթնոպարագետներ Սրբուհի Լիսիցյանը (Լիսիցյան 1983 թ., 121-159)², ժենյա հաչատրյանը (հաչատրյան 2013 թ., 83-86), Նաիրա Կիլիչյանը (Kilichyan 2000 թ., 305-308: Կիլիչյան 2002 թ., 46-53), ինչպես նաև ազգագրագետ-բանահավաքներ Վարդ Բդոյանը (Բդոյան 1980 թ., 83-84), Վարդան Պետոյանը (Պետոյան 1965 թ., 422):

Մեր հոգվածի խնդիրները հետևյալներն են.

1. Արցախյան պատերազմներում կատարվող ռազմապարերի դերն ու նշանակությունը, դրանց տեսակները, կատարման տեղը, կատարողների կազմը:

2. Ռազմապարերի ընդհանուր դիմագծի վերահանում, դրանց տարածման գործընթացներն արդի փուլում ըստ դաշտային հետազոտությունների արդյունքների և գրավոր աղբյուրների զուգահեռման:

Թեմայի արդիականությունը. ռազմապարերի կատարումն Արցախյան հերոսամարտերի ժամանակ առաջին հետազոտման փորձն է, որտեղ հստակեցնում ենք, թե որքանով են ռազմապարերն ազատամարտիկներին ոգեշնչել, պայքարելու համար կենսական ուժ հաղորդել, գիտակցության մեջ ամրագրել հաղթանակը: Գիտական շրջանառության մեջ է դրվում մեր կողմից գրառած ռազմապարերն օժանդակ պատմություններով հանդերձ:

Մեթոդաբանական հենքը. կիրառվել է պատմահամեմատական մեթոդը, որի համաձայն դաշտային հետազոտության ընթացքում նկարահանված և գրառված նյութերը համադրվում են ինչպես՝ Արցախյան հերոսամարտերի ընթացքում նկարահանված փաստավավերագրական ֆիլմերում առկա պարային դրվագների, այնպես էլ՝ գեղարվեստական գրականության, արխիվային, ազգագրական նյութերի հետ:

Նյութը հետազոտելուց առաջնորդվել ենք հետևյալ գործիքակազմով.

ա. գրավոր ազգագրական աղբյուրների ուսումնասիրություն,

բ. դաշտային հետազոտություն՝ հատուկ հարցաշարի կիրառմամբ,

գ. խորացված հարցազրույցներ ազատամարտիկների հետ,

դ. դաշտային հետազոտության ընթացքում ռազմապարերի և օժանդակ պատմությունների տեսանկարահանում,

ե. Արցախյան հերոսամարտերի ժամանակ նկարահանված փաստավավերագրական ֆիլմերի դիտում և պարային դրվագների ուսումնասիրություն,

զ. գրավոր աղբյուրների, դաշտային հետազոտության և փաստավավերագրական ֆիլմերում առկա պարային դրվագների համեմատություն:

Ռազմապարերի դերն ու նշանակությունը, դրանց տեսակները, կատարման տեղը և կատարողների կազմը

Արցախյան պատերազմի ժամանակ (1990-1994 թթ.) հիմնական կատարվող ռազմապարերից «Քոչարի» պարատեսակն է նշվում, որի մասին հաճախ են խոսում ազատամարտիկները, ինչպես նաև այն տեսնում ենք փաստավավերագրական ֆիլմերում, թեպետ կատարվել են այլ ռազմապարեր ևս:

Դաշտային ազգագրական նյութեր գրառելու ընթացքում բանասացները, տվյալ դեպքում՝ ազատամարտիկները, ովքեր մասնակցել են ռազմական գործողություններին, փաստում են, որ կենսական ուժ և կռվելու կորով են ստացել մարտական պարեր կատարելու ընթացքում. «*Երբ «Քոչարի» պարն ես կատարում ընկերոջդ ափն ամուր բռնած, ուս-ուսի տված՝ քո ուժով վարակում ես կողքիդ պարողին և քո ոգևորությունը փոխանցվում է կողքիդ կանգնողին, որն էլ՝*

անցնում է պարի շղթայի միջով» (Շամամյան 2015 թ., ԴԱՆ): Մեկ այլ վկայմամբ՝ «*Քոչարի պարելուց էներգիա ես ստանում, լիցքավորվում ես»* (Շամամյան 2015 թ., ԴԱՆ):

Առհասարակ, ռազմական պարեղանակը, նվագակցությունը մարտիկներին ոգևորելուց, ուժ հաղորդելուց բացի մարտական գործողություններում կիրառվում էր որպես փափուկ ուժի կիրառում: Հայկական բանակը երաժշտությունն առաջարկում էր որպես հակամարտության լուծման ձև. հայտնի է որ հնագույն ժամանակներից փողային և հարվածային գործիքները եղել են պատերազմների անմիջական մասնակիցը (Գրիգորյան, Բորիսյան 2022 թ.,15-16):

Դեռևս անցած դարի սկզբին՝ 1919 թ., հայերը «Չոդ» ռազմագործողությունը սկսում են ուժ չգործադրելու խաղաղության ուղերձով. հայկական ուժերը զուռնադիոյի նվագակցությամբ մոտենում են Մեծ Մազրա գյուղին՝ պահպանելով որոշակի հեռավորություն, նվագակցությանն ի պատասխան հնչում է թաթարների կողմից ուժգին հրացանագարի, որին հայկական կողմը չի պատասխանում, հավանաբար շարունակում է նվագը և համապատասխան կրակ բացում դեպի թշնամին: 1919 թ. ապրիլի 14-ին Մեծ Մազրան հայերի կողմից ազատագրվելուց հետո պարզվում է, որ գյուղում մնացել էին միայն զինված թաթարները, իսկ բնակիչները Նախապես իմանալով հայերի պլանների մասին՝ հեռացել էին բնակավայրից (Գրիգորյան, Բորիսյան 2022 թ., 133-134): Բասարգեչարի ծանր վիճակը և Գեղարքունիքի հայաբնակ մյուս գյուղերի համախմբումը մեծ դեր ունեցավ ազատագրման գործում, հատկապես պետք է նշել, որ կամավորականների մեջ կային նվագողներ, ինչպես Դավիթ Ենգիբարյանը. վերջինս կռվի ժամանակ դիոլ էր խփում (Գրիգորյան, Բորիսյան 2022 թ., 189):

Կուպակի հարվածների հնչյունները մեծ դիոլի վրա՝ ժամանակի և տարածության մեջ թնդանոթից արձակված արկի պայթյունի տպավորություն են ստեղծում, այն առավել ուժգին է հնչում հատկապես լեռնային լանդշաֆտում: Այս մեթոդն՝ ամենայն հավանականությամբ, հայ ֆիդայիների մարտավարական գործիքակազմի կարևոր բաղադրիչներից մեկն է եղել՝ առավել ևս պաշտպանողական զենքի սակավության պայմաններում:

Կարևոր հանգամանք է ռազմապարերի կատարման տեղը, թե այն երբ և որտեղ էր կատարվում:

Որպես կանոն՝ ռազմապարեր կատարվում էին մարտիկների կողմից՝ ամեն առավոտյան մարտի գնալուց առաջ, և երեկոյան՝ մարտական դիրքերից վերադառնալուց հետո: Կատարման տեղն էր տվյալ վայրի կամ գյուղի կենտրոնական հատվածը, հրապարակը, որտեղ տղամարդկանց հոծ բազմություն էր հավաքվում (Շամամյան 2015 թ., ԴԱՆ):

Ռազմապարերի կատարման տեղ կարող էր դառնալ ազատագրված ստրատեգիական նշանակություն ունեցող դիրքի կամ բնակավայրի հրապարակը:

Բավականին ուշագրավ փաստեր են հաղորդում Մասիս քաղաքում գործող «Տավրոս» ազգագրական խմբի պարողներից ոմանը, ովքեր մասնակցել են Արցախյան հերոսամարտին և ընդգրկված են եղել Մոնթե Մեյլոնյանի ջոկատում: 1993թ., երբ գրավվում է Ադդամը, հաղթանակը տոնվում է տարածքում գտնվող մզկիթի հրապարակում: Ռազմապարերից կատարվում են «Վանա քոչարի», «Յար խուշտա», «Մըշո հըը», «Սասնա քոչարի» պարերը (Շամամյան 2015 թ., ԴԱՆ): Ռազմապարերը կատարվում են միայն տղամարդկանց՝ կողմից, որովհետև դրանք տեխնիկապես բարդ շարժումներից են բաղկացած: Բացի երիտասարդ և միջին տարիքի տղամարդկանցից՝ պարին մասնակցում են մեծահասակ տղամարդիկ Նույնպես:

1992 թ. մայիսի 7-ին՝ Շուշի քաղաքն

ազատագրելուց մեկ օր առաջ, Շուշիի մատուցներից մեկում կամավորական ջոկատները հայկական ժողովրդական պարերգի արարողություն էին իրականացնում: Կատարվում էր «Մըշո հըը» («Քոչարի» պարի տարբերակ) պարը՝ «Հանիկ Նինար» և «Դոնի յար» երգերի ուղեկցմամբ³: Տվյալ պարագայում պարը զուտ կատարում չէր, այլ ծես, որն ամենայն հավանականությամբ նպատակաուղղված էր ապահովագրել այն մարտական գործողությունների բարեհաջող ընթացքը, որոնք Նախաձեռնել էին ազատամարտիկները: Մեկ օր հետո՝ մայիսի 8-ին, բերդաքաղաքը ազատագրելուց հետո Սուրբ Դազանչեցոց եկեղեցու բակում հաղթանակը վավերացվեց պարով՝ դառնալով Հայաստանի պատմության փայլուն էջերից մեկը:

Առհասարակ հայկական պարային մշակույթում ռազմական բնույթի պարերն ունեն մարտական կառուցվածքին համապատասխան ձև և կատարողական ոճ: Ռազմապարերի երաժշտական ռիթմը հիմնականում 4/4 կամ 2/4 է, պարի հետագիծը՝ անկանոնագծային, պարագիծը՝ քառանկյուն և սիմետրիկ: Հայկական ուղիղ գծաշարով ռազմապարերն իրենց պարային կառուցվածքով նման են զորաշարք-քստեի, որը հին արևելյան ռազմարվեստում զորաշարքի կառուցվածքներից մեկն է, իսկ պարաշարքում մասնակիցների խիտ դասավորությունը հիշեցնում է զորաշարք կոհորտին⁴:

Հատկանշական է, որ 1945 թ. մայիսին՝ Հայրենական մեծ պատերազմի հաղթական ավարտին, նվաճված Բեռլինում, Ռայխստագի հարևանությամբ հայկական Թամանյան դիվիզիայի մարտիկները պարում էին «Քոչարի» ռազմապարը՝ այդ կերպ տոնելով մեծ հաղթանակը: Այդ դրվագն առկա է «Պոեմ հերոսական» վավերագրական ֆիլմում, որը նկարահանվել է 1968 թ. հեռուստաֆիլմերի «Երևան» ստուդիայում: Ֆիլմի սցենարի հեղինակն է Ա. Սարոյանը, ռեժիսորը՝ Ժ. Ավետիսյանը, օպերատորը՝ Ս. Սողոմոնյանը⁵:

Արցախյան առաջին հերոսամարտում ռազմապարեր կատարվում էին «Տավրոս»⁶, «Կարս»⁷, «Շատախ»⁸ և այլ ազգագրական, ավանդական պարային խմբերի մասնակիցների կողմից: Թվարկված խմբերը ձևավորվել էին դեռևս Խորհրդային Հայաստանի միջին շրջափուլում: Առհասարակ երգի և պարի խմբերի դերը մեծ էր պատերազմում կռվողների մարտունակությունը բարձրացնելու գործում⁹:

Հատկանշական է 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին ազգագրական խմբերի շարժումը՝ Ադրբեջանի հերթական ագրեսիայի ժամանակ: Ժողովրդական ինքնագործ պարի խմբերի (մասնավորապես «Կարին», «Մատուց», «Վան», «Արդվին», «Սասնա ծռեր», «Վերադարձ» և շատ այլ խմբեր) տղաների կողմից ձևավորվում էին կամավորական ջոկատներ:

Կամավորական ջոկատները մարտադաշտ մեկնելուց առաջ մեծ արարողություն էին կատարում հանրային հրապարակներում, զբոսայգիներում, ինչպես և զինկոմիսարիատներում. պարում էին «Քոչարի» պարի տարբերակները՝ Մշո, Սասունի, Ալաշկերտի, Վանի, Սդերդի, ապա՝ Վանա Քերծի, Վանա Շարանի, Շատախի ռազմապար, Կիլիկիո Դափե, այնուհետև դիոլ-զուռնայի նվագակցությամբ «Յար խուշտա» ծափ պարով ամփոփում էին ծեսը:

Ռազմապարեր կատարվել են նաև կռվում Նահատակված մարտիկին հուղարկավորելու ընթացքում. նմանատիպ փաստեր հանդիպում են ազգագրագետ, պարագետ Սրբուհի Լիսիցյանի աշխատությունում, նաև դաշտային նյութերում (Лисицкая 1983 թ., 81-82: Շամամյան 2015 թ., ԴԱՆ): 1993 թ. Արցախյան պատերազմի ժամանակ զոհված Մոնթե Մեյլոնյանի մահվան յոթերորդ օրը «Տավրոս» պարային խմբի կողմից կատարվել են ռազմապարեր՝ ի հիշատակ Մոնթե Մեյլոնյանի¹⁰:

Հարկ է նշել՝ 2020 թ. հուլիս ամսին Նոյեմբերյանի շրջանում ադրբեջանական հերթական ագրեսիայի հետևանքով զոհված զինծառայողին հուղարկավորում են «Յար խուշտա» պարի ուղեկցմամբ, որի տեսանյութը տեղադրվել է tik-tok համացանցային էջում¹¹: 2020 թ. հանդիպվում են բացառիկ դեպքեր, երբ արցախյան 44-օրյա պատերազմի հետևանքով նահատակված զինվորներին հուղարկավորում են

«Յար խուշտա» պարով: Այսպես

«Կարին» ավանդական երգի-պարի անսամբլի պարող Հարութի թաղման արարողակարգն ուղեկցվել է «Յար խուշտա» ռազմապարով, որը կատարվում էր ազգագրական խմբերի տղաների մասնակցությամբ, Ռուդիկ Հարոյանի անվան «Մասունք» ազգագրական պարի անսամբլի պարող Սևակի թաղման ժամանակ երթի առջևում պարում էին «Յար խուշտա» ռազմապարը:

Առհասարակ պարը մարդու հուզական դրսևորման բարձրագույն կետն է. այն արտահայտվում է թե՛ ուրախությամ, և թե՛ տխրության իրավիճակներում:

Ռազմապարերի ընդհանուր դիմագծի վերհանումը, դրանց տարածման գործընթացներն արդի փուլում ըստ դաշտային հետազոտությունների արդյունքների և գրավոր աղբյուրների զուգահեռման

Վերջին տասնամյակում հայ ժողովրդական պարի հանրայնացման գործընթացի շնորհիվ մեծ ժողովրդականություն են ձեռք բերել «Յար խուշտա», «Մշո խըռ», «Շատախի ռազմապար» պարերի տարբերակները: Թվարկվածները կատարվում են ոչ միայն հիշարժան (մայիսի 9, մայիսի 28, հունվարի 28 և այլն) օրերի ժամանակ, այլև արդեն մարտի դաշտում, տվյալ պարագայում Արցախի ազատամարտում կռվելուց առաջ կամ հետո, զոհված ընկերոջ թաղման արարողության ժամանակ, ինչպես նաև բանակ զորակոչվելուց առաջ տարբեր զինկոմիսարիատներում, հայ հերոսների հուշահամալիրների տարածքներում, բանակից զորացրվելուց հետո (Շամամյան 2020 թ., 101-109):

Արագածոտնի մարզի Թալինի շրջանի՝ սասունցիներով բնակեցված գյուղերում ավանդույթ է ամեն տարի մայիսի 27-ին մեծ շուքով Նշել Գևորգ Զաուչի ոգեկոչման արարողությունը. Նշենք որ 1907 թ. մայիսի 27-ին պատմական Հայաստանի Բիթլիսի վիլայեթում գտնվող Սուլուխի կամրջի մոտ՝ թուրք հրոսակների դեմ պայքարի ժամանակ Նահատակվել է Գևորգ Զաուչը: Այդ օրը՝ անգամ հորիորդային ժամանակաշրջանում, Աշևակ գյուղում գտնվող Գևորգ Զաուչի հուշահամալիրի շրջակայքում ռազմախայրենասիրական երգերով և ռազմապարերով Նշում էին նրա տոնը: Պարերից հիմնականում կատարվում են «Սասնո Քոչարին», «Մշո Քոչարին», «Յար խուշտան»: Տոնին մասնակցում են Հայաստանի ազգագրական խմբեր:

Արարողության կազմակերպման աշխատանքները հիմնականում իրականացնում են Գևորգ Զաուչի եղբոր շառավիղները: Ոգեկոչման տոնին իրենց մասնակցությունն են ցուցաբերում Արցախյան հերոսամարտի՝ (1988-1994 թթ.) ոչ միայն սասունաբնակ գյուղերից, այլև Հայաստանի տարբեր բնակավայրերից եկած ազատամարտիկները: 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Արբեշանի կողմից ասնձագերծած պատերազմի հետևանքով Գևորգ Զաուչին նվիրված ոգեկոչման տոնը վերանվանվեց «Ֆիդայու տոն»՝ ընդհանրացնելով բոլոր այն ֆիդայիների, ազատամարտիկների կերպարը, ովքեր կյանք ու կռիվ են տվել հայրենիքը պաշտպանելու սրբազան մարտերում:

Հայ գրական ստեղծագործություններում հանդիպում ենք ռազմապարերի վկայությունների, որոնցում արտացոլված են հայերի պատմական իրադարձությունները և հերոսական անցյալը:

Այսպես. «Յար խուշտա» ծափ-պարի նկարագրություն հանդիպում է Ակսել Բակունցի «Ծիրանի փողը» պատմվածքում (Շամամյան 2020 թ., 470-478), որտեղ պարի մասնակիցներն ընկնելով պարով պայմանավորված հուզական հոգեվիճակի մեջ՝ առավել ուժգին են ափերով հարվածում և արյուն հանում միմյանց ձեռքից, անգամ միմյանց բախվում կրծքով, ծնկներով (Բակունց 1976 թ., 193-206):

Խաչիկ Դաշտենցի «Ռանչպարների կանչը» երկի «Ֆիդայիները» գլխում նկարագրվում է հայդուկների երկարատև մարտերից հետո ռազմական Թռնոքի, Ծափ պար բռնելու տեսարանը (Դաշտենց 2022 թ., 174 - 184):

Փաստագրական հենքի վրա ստեղծված գեղարվեստական ստեղծագործություններից մեկում տեղեկանում ենք, որ Գևորգ

Զաուչի և նրա զինակիցների կազմակերպած ժողովներից մեկը՝ ուր քննարկվել են ինքնապաշտպանական ջոկատներին և հայդուկներին վերաբերող հարցեր, առաջադրվել նոր ծրագրեր, այն որպես կանոն ավարտվել է մասնակիցների խորիստ «Քոչարի» պարով, որտեղ պարողների շարքը գլխավորել է Գևորգ Զաուչը: Գրքում կարդում ենք. «Նրանց խորիստ պարից թնդում էր անտառը: Հայդուկները պարում էին կռվելու պես և կռվում պարելու պես» (Ս. Պողոսյան, Կ. Պողոսյան 1990 թ., 422):

Հատկանշական է, որ նմանատիպ արարողություն Էկրանավորել է ռեժիսոր Ժիրայր Ավետիսյանը «Ձորի Միրոն» ֆիլմում²², որտեղ Գևորգ Զաուչը և իր ֆիդայի ընկերները երդման արարողությունից հետո պարում են «Յար խուշտա»:

Անցած դարի 30-ական թթ. հայ գրական երկերում հայերի հերոսական անցյալը և ռազմապարերի նկարագրություններն ամենայն հավանականությամբ նպատակաուղղված են եղել ձևավորել ազգային հայեցակարգ, հասարակության մեջ սերմանել պետականության ստեղծման և պահպանման կենսականորեն անհրաժեշտ գաղափարախոսությունը:

Հայոց բանակում ռազմապարերի ուսուցումը և տարածումը նշանակալի դեր է խաղում ժողովրդական պարային մշակույթի վերաիմաստավորման գործում: Հայ ժողովրդական ռազմապարերը «Կարին» ավանդական երգի-պարի խմբի գեղարվեստական ղեկավար, ՀՀ մշակույթի վաստակավոր գործիչ Գագիկ Գինոյանի ջանքերով ներառվել են ոչ միայն հանրակրթական դպրոցներում, այլև բանակում, ինչը նպատակաուղղված է ռազմապարերի հանրայնացման և պատմահայրենասիրական դաստիարակության գործընթացին: Ծուրջ ինը տարի է, ինչ այս ծրագիրը սկսել է իրագործվել հայկական բանակի գրեթե բոլոր զորամասերում: Ռազմապարերը բանակում ընդգրկված են պարտադիր ուսուցանվող առարկաների շարքում²³: Պարերի թվում ներառված են «Վանա լոչարին», Սասունի «Յար խուշտա», «Մշո հըռ», երկու գծաշարով «Քերծի», «Լուբլի», «Շեխանի», իսկ հետագայում ծրագրվում է ընդգրկել նաև Կիլիկիայի, Մուսա լեռան, Փերիայի, Համշենի ռազմապարերը նույնպես²⁴: Պետք է Նշել, որ զինծառայողների մասնակցությամբ թվարկված պարերի կատարումները լայն տարածում են գտել սոցիալական հարթակում:

Հայկական բանակում ռազմապարերի պարտադիր ուսուցումը նպատակաուղղված է հայ զինվորի մեջ դաստիարակել հոգու արիություն և հայրենիքը պաշտպանելու պատրաստակամություն:

Եզրակացություն

- 1991-1994 թթ. Արցախյան պատերազմում ռազմապարեր կատարվում էին մարտից առաջ՝ ապահովագրելով հետագա ռազմական գործողությունները, մարտից հետո՝ ազատագրված տարածքում կամ բնակավայրում հաղթանակ տոնելիս:

- Ռազմապարեր կատարվել են Արցախյան երկրորդ, ինչպես և 2020 թ. հուլիսյան դեպքերի ու 44-օրյա պատերազմի ժամանակ՝ Նահատակված ռազմիկների հուղարկավորման ժամանակ՝ որպես հարգանքի և երախտագիտության նշան:

- Հայկական ռազմապարերը սովորելիս և դրանց տեխնիկան ու արտահայտչական բարդությունները հաղթահարելիս երիտասարդ տղաները ոչ միայն ֆիզիկապես մարզվում են, այլև յուրացնում են սոցիալական և մշակութային նորմերի համակարգը, որը բնորոշ է հայերին:

- Վերջին տասնամյակում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության քարոզման գործում մեծ է հայ ավանդական, ազգագրական խմբերի դերը, քանի որ նրանց կողմից կատարվող պարերի և երգերի միջոցով տարածվում և արմատավորվում են հայրենասիրական գաղափարները:

- Հայկական ռազմապարերը՝ որպես մշակութային ֆենոմեն, կարևոր դեր ունեն ազգային ինքնության պահպանման գործում: Ռազմապարերը հայերի մեջ ավանդաբար ձևավորել են հոգու արիություն և հայրենիքը պաշտպանելու պատրաստակամություն:

ՊԱՐԱՐՎԵՍԸ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՍ

Հատված Ակսել Բակունցի «Ծիրանի փողը» պատմվածքից

Հանդարտվում էր գյուղի երեկոյան աղմուկը:

Լեռան սպիտակ սառույցները լույս էին տալիս: Մարգագետինները ծխում էին դաղձի բույր: Բարակ լուսինը դողդողում էր, և նրա լույսի տակ եզների շողիքը օրորվում էր արծաթա օղակների նման: Դադրած եզները ննջում էին, և լուսնի տակ նրանք նման էին մարմարե արձանների:

Ներքևի կտուրի վրա հավաքվել են գյուղի հոգևած մշակները: Երեկոյան մութի մեջ նրանք ավելի հաղթամարմին են, ինչպես գեր եզները:

Ես բարձրանում եմ կտուրը:

Այնտեղ չորս փոքրիկ աղջիկներ կան և մի տղա: Մի բարձրահասակ մարդ գեղվում է նրանց հետ: Աղջիկները հարձակվում են փոքրիկ տղայի վրա, իսկ տղան հրում է նրանց, ապա իրար են խառնվում և գլորվում կտուրի վրա: Բարձրահասակ մարդը քրքջում է, մյուսների խոսակցությունը դադարում է, և լեռնեցու բոց աչքերով նրանք նայում են երեխաների կռվին: Ցավից ճշում է մի աղջիկ և վազում կտուրի վրա նստածներից մեկի, ըստ երևույթին հոր, գիրկը: Հայրը ծիծաղում է.

- Հաբա աղջիկ, գռիվ տփուկը է:

Բարձրահասակ մարդը բաժանում է մյուսներին, գրկում է տղային, որ կորյունի նման կռվում էր հասակակից երեք աղջիկների հետ:

- Բաբեն դուրբան, հերիք,- ասում է մարդը: Իսկ տղան նրա գրկի մեջ թաքտում է, կարծես հիմա պիտի թռնի շիվար աղջիկների վրա:

Մեկը աղջիկներին պատվիրում է տուն գնալ, և նրանք փայտե ասնդուղով իջնում են ցած:

Տիրում է լռություն: Միայն բարձրահասակ մարդը զվարթ քրքիչով հանգստացնում է տղային.

- Բաբեն դուրբան, չէ՞ աղջիկ լե մեղը է...
- Մի՛նչ էնի չարկվեր, ես լե չգարկի,- բողբոջում է տղան:

- Հագոո՞,- կանչում է նստած ստվերներից մեկը,- չալե՛ս:

Ուրեմն այս բարձրահասակ մարդն է Հագոոն, որի մասին պատմել էր ինձ իմ վաղեմի ծանոթը:

- Խնամիկ, խնամիկ...

- Յար խուշտա...

Տղան արագ իջնում է նրա գրկից և վազում ներքև: Հագոոն մոտենում է ինձ և մեկնում ձեռքը:

- Բարի տեսանք:

Նա ունի լայն ճակատ, որ լուսնի տակ պղնձագույն է երևում, ճերմակ մազեր և կեռ արծվաքիթ: Նրա աչքերը փայլում են երիտասարդական ավյունով:

- Կիսաղա՞ք,- նայում է մյուսներին: Ես երբեք, երբեք չեմ մոռանա այդ լուսնյակ գիշերը. բարձր լեռան մի գյուղում, Հագոոյի տան կտուրը, նրա նվազը և հսկաների հին պարը:

Տղան տևից բերեց սրինգը, այն ծիրանի փողը, որ քիչ ավելի երկար էր մեր հովիվների սովորական սրինգից: Նա կանգնեց կտուրի ծայրին, փողի բերանը դարձրեց դեպի գյուղի կողմը, և հետգհետե, ինչպես լուսաբացը լեռներում, զարթեց «Յար խուշտան»: Նա սկսեց դանդաղ և մեղմ, հետո ծայները զորացան, արագացավ չափը: Հետո վայրենի կանչով վեր թռավ ջրբաժանը, կանգնեց կտուրի մեջտեղ, նրան հետևեց երկրորդը, երրորդը, և շուտով նրանց երկու շարքը, ինչպես երկու վիթխարի ապառաժ, զարնվեցին իրար՝ ձեռքերով, ծնկներով և կրծքով: Նվազն ավելի թնդեց. դողում էին կտուրի գերանները, կարծես իրար վրա արշավում էին բանակներ: Նրանց ձեռքերի հարվածը պողպատի ծայն էր հանում, և կայծեր էին թռչում նրանց բորբոքված աչքերից:

Հարևան կտուրների վրայից, տների բակերից կանայք և աղջիկները դիտում էին լեռնականների պարը: Երբ մի շարքը մյուսին ետ էր մղում ձեռքերի հարվածով, կարծր կրծքերի զարկով, Նահանջողները արշավում էին նոր թափով, որպեսզի վրիժառու լինեն ամոթի և պարտության համար:

Հագոոն նվազում էր իր ծիրանի փողը, նվազում էր նոր զվարթությամբ այն երգը, որ իբրև երիտասարդ ֆավն նվա-

գել էր իր հայրենի քարանձավներում, այնտեղ, ուր ամպերը հյուղակներից ցածր են լողում և երբ զարկում է կայծակի լախտը, մի վայրկյան բռնկվում են ձորերը:

Նրանք գնացին:

Կտուրի վրա մնացին Հագոոն և ես: Տուն գնաց և այն փոքրիկ տղան, նրա թոռը: Լուսնի տակ ես դիտում էի նրա կարմրավուն փողը: Նա ծանր էր և կարծես ծուլված էր ծանր մետաղից: Ես բռնում էի այդ փողը գիշերային զովի դիմաց, և փողը մեղմ քամուց մետաղի ձայն էր հանում:

Իսկ Հագոոն պատմում էր, որ իր կյանքում ամենածանր հարվածը եղել է կնոջ մահը: Աղջիկն ամուսնացել է դաշտի գյուղում: Պապի մոտ հաճախ է լինում այն փոքրիկ տղան, նրա առաջին թոռը:

Աստղերի և լուսնի տակ փռվել էր Արարատյան դաշտը: Մասիսների ծյունոտ գագաթների սպիտակ ցուլը լույս էր ցցում մինչև երկնքի խորքը: Հեռվում, ուղտերի քարավանի նման ձգվել էին Հայկական պարի լեռները:

- Կտեսնե՞ս Էն գուղ, կրակների ծախ կողմը:

Հովվական կրակների ծախ կողմը, դաշտի վրա երևում էր մի սև կետ:

- Հոնի գիմ նշանածն ա թաղուկ:

Երբեմն նա իջնում է լեռան գյուղից, վերցնում է չոր ցախ և կնոջ գերեզմանի գլխավերևը կրակ վառում: Նա նստում է այնքան, մինչև հանգում է կրակը, հետո տխուր, տխուր նվազում է ծիրանի փողը և այն երգերը, որ նվազում էր իրենց հեռու երկրում, որտեղ ինքը հովիվ էր, կինը՝ գյուղական աղջիկ: Հետո թեթև հոգով գնում է աղջկա տունը, լսում է նրա տան աղմուկը, խաղում է թռուների հետ և մենակ ճանապարհ ընկնում դեպի լեռը, դեպի լեռան գյուղի իր պարզ խրճիթը:

- Հագոո, դու լա՞վ էիր ապրում քո գյուղում:

- Մեր քարափների վրա՞: - Եվ լռում է:

- Հեյ վա՛խ քահեղություն, թռար...

Եվ նորից վերցնում է փողը: Նվազում է, այս անգամ ոչ թե լեռնականների կորովի երգը, որից բորբոքվում է արյունը,- այլ հովվական պարզ մի երգ: Կա և թախիծ այդ երգի մեջ, կարծես մեկը մոլորվել է խոր ձորերում և տխուր հեկեկում է, կա և ջինջ ուրախություն, երբ լեռների վրա ծագում է արևը, ելնում է ծուխը, մշակը գնում է աշխատանքի, վերջապես կան և կարոտի հնչյուններ՝ վերադարձի և վերջին հույսի:

- Հաղ մի երթամ տեսության մըր քարերին, մըր ձորերին, մըր Մարութա բանձր սարին: Առնիմ գիմ ծիրանի փող, ժողվիմ մարդերու, նստիմ անուշ խոտերու վրեն, հանց գառներ մարդիկ նստեն գիմ չորս բոլոր, երգեմ Էնոնց խաղաղության գիմ երգեր, մարդիկ հալալ զուլալ ախալստոց պես գրկեն գիրար, չեղնի ոչ տեր, ոչ մշակ, ոչ թուր, ոչ բռնուվայուն: Փչեմ գիմ ծիրանի փող, Էման ծուխ բարձրանա երդիկներեն, խմեմ մըր լուս աղբըրներեն, գիմ քրտինք կաթա մըր քարերու վրեն, մըր բանձր սարի ամպ թող լիզա գիմ սիվտակ ոսկորներ...

- Հագոո, իսկ ու՞մ կտաս քո ծիրանի փողը:

- Չիմ փող կիտամ իմ քաջարծիվ թռուիկին:

Հատված Խաչիկ Դաշտենցի «Ռանչպարների կանչը» վեպից

.. Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, Չաու-
շը իր մոտ կանչեց կաթի պես սպի-
տակ երեսով մի գինվորի, որ հեռավոր
մի գերանի նստած իր ուսապարկն էր
կարում:

– Եկ էստեղ, Միսակ,- ասաց Գևորգ
Չաուշը, – մի խաղ ասա՝ լսենք:

Միսակը Գևորգ Չաուշի երգասացն էր
և նրա թիկնապահներից մեկը: Ծնվել էր
Մշո դաշտի Ալադին գյուղում:

Գրեթե բոլոր Հայդուկները երգել
գիտեին: Փեթարա Մանուկը Հայտնի «Բե-
րիվանի» երգող էր: Հաջի Գևոն աննման
լուր շվշվացնող էր: Լավ ծայն ուներ Նաև
Մորուք Կարոն, բայց ուրիշ էր, երբ Ալա-
դին Միսակն էր երգում: Այնքան Հայտնի
խաղասաց էր, որ Գևորգը Նրան երբեմն
ուղարկում էր մինչև Արադայի դաշտ՝ իր
երգով քրդական բեկերին նվաճելու:

Միսակը մոտեցավ և նստեց Գևորգ
Չաուշի կողքին, գերանի վրա ու ձեռքը
դրեց ականջին: Նախ նա երգեց ֆիդայի-
ների երգը:

Աշխարհում ֆիդային ոչ մի Հարս-
տուբյուն չունի: Նա օթևան չունի: Յոթ
օրից ավելի ֆիդային իրավունք չունի
մնալու նույն տեղում: Նա անվերջ շարժ-
ման մեջ է: Երբ բոլորը քնած են, ֆիդային
եկում է ոտքի: Նա գրկված է լուսաբացի
քաղցր քնից: Ոչ ոք չպիտի իմանա, թե
ֆիդային ինչ ուղղությամբ անհայտացավ
խավարի մեջ, ո՞ր ձորից ելավ և ո՞ր սարի
լանջերով գնաց: Գյուղ մտնելիս ֆիդայու-
իջևանը Հայ լեռնականի գոմի կամ մա-
րագի մութ անկյունն է: Երբ ծմեռ է, նա
պետք է գտնի որևէ քարայր և մտնի մեջը
մինչև գարունը բացվի, կամ սառած ձյու-
նը փորի և ծածկվի ձյունի տակ՝ մի անն-
շան ճեղք թողնելով լույսի և օդի համար:

Ֆիդային գերեզման չունի: Նրա ամե-
նամեծ բաղձանքը կռվի մեջ մեռնելն է՝
ազատության երգը շուրթերին և զննդա-
կը ճակատին:

Այս էր այդ երգի բովանդակությունը:
Գևորգ Չաուշը կարծես արեց այդ
երգի միջոցով ինձ հոգեբանորեն նա-
խապատրաստել այն մեծ առօրյային,
որ այնուհետև կազմելու էր իմ կյանքի
իմաստը:

Ապա Սպաղանաց Մակարի պատ-
վերով Ալադին Միսակը երգեց Արաբոյի
երգը:

«Արաբո՛, Արաբո՛, ֆիդայությունը
կրակե՛ շապիկ և: Հազար ընտրյալից մե-
կին և վիճակված այդ շապիկը հազնել, և
դու առաջին ընտրյալն էիր Մշո դաշտում,
որ այդ շապիկը հազար»:

Արաբոն սպանվել է Գյալարաշի
ձորում՝ իր նպատակին չհասած, բայց
ժողովուրդը չի հավատում, թե նա մեռած
է: Կարծում է, թե նա ողջ է, և գործում է
Սասնո լեռների մեջ: Տիլիբոզ է Արաբո-
յի ձիու անունը: Մառնիկա սարից դեպի
Շմլակի կիրճը տանող ճանապարհին,
Մուշից դեպի հարավ-արևելք կանգնած
է առեղծվածային մի գագաթ - Սմբատա-
սարը: Այդ սարի վրա մի հին բերդ կա:
Է՛յ, երանելի անցորդ, եթե բարձրանա-
լու լինես դեպի այդ բերդը, իմացիր, որ
այնտեղ Արաբոն է ապրել և այդ սարի
քերձերին և դիպել նրա նժույգի սմբակը:
Այդ սարի վրա էր, որ լուսահոգի Արաբոն,
երբ առաջին անգամ Մշո դաշտը տեսավ,
ասաց. «Ես որ Մշո դաշտը տեսա, էլ
ընձի մահ չկա»: Սմբատասարի հյուսիս
և արևմտյան կողերը ժայռոտ են իրենց
տակ բացվող անդունդով: Այդ անդունդի
միջով անցնող ջուրը գալիս է Մառնիկի
վրա, անցնում է Հավատորիկի ձորով և
Պստիկ բերդի տակով գնում թափվում
է Մեղրագետ: Է՛յ», խելագար անցորդ,
ինչու՞ ես մոլորվել Պստիկներ և Մառնիկ
գյուղերի մեջտեղ: Այնտեղ է հավերժո-
րեն կանգնած Սմբատասարը: Այդ լեռն ի
վեր ելնելիս նժույգի մի հեռավոր ու խույ
խրխիսնջ կհասնի ականջիդ: Մի՛ փորձիր
իմանալ, թե որտեղից է գալիս այդ ծա-
յը՝ գետնի տակից, անդունդի միջից, թե
երկնքից: Մառնիկ գյուղի երիտասարդնե-
րը, որ մոմիկներ վառելով ու հարդ թափե-
լով են գտնում դեպի բերդի ներսը տանող

ճամփան, չեն իմացել այդ գաղտնիքը, դու
էլ չե՛ս իմանա: Որքան դեպի վեր ելնես,
այնքան խրխիսնջ կհզորանա: Ժողովուր-
դը հավատացած է, որ դա Արաբոյի ձիու
խրխիսնջն է: Եվ քաջ ֆիդայիները տարին
երկու անգամ դեպի Սմբատաբերդն
են մազլում Տիլիբոզի խրխիսնջը լսելու
համար: Արաբո՛, Արաբո՛, դու առաջին
ընտրյալն էիր, որ ֆիդայության կրակե
շապիկը հազար Մշո դաշտում»: Արաբոյի
երգը տակնուվրա արավ իմ հոգին: Մի՞թե
ես եղել էի այդ առասպելական հեծյալի
հետ: Մի՞թե նա ինձ նստեցրել էր իր հե-
քիաբային նժույգի թամբին:

Գևորգ Չաուշը նույնպես խստորեն
հուզվեց: Ծերունի Մակարը գլուխը Գալեի
թիկունքին դրած, հուզմունքից խածեց իր
բեղի ծայրը.

– Թնոքի,- գոչեց հայդուկապետը,
կոճղի վրայից ելնելով:

Մեր ուսապարկերը հանեցինք, գենքե-
րը հենեցինք ծառերին, ու պարն սկսվեց:

*Ո՞վ է տեսել աշխարհում այդպիսի
պար: Նախ կանգնեցին որպես պարիսպ,
ապա ցնցեցին ուսերը, թափ առան և խո-
յացան առաջ: Տեսե՛ք ինչպես է պարում
Փեթարա Իսրոն- Գևորգ Չաուշի կապար-
ճակիրը: Ուսերի վրայով իրար են հյուսվել
Արտոնքա Ջնդոյի, Մշեցի Տիգրանի և
Բամբուկ Մելոյի թևերը: Ուղբերի խրոխտ
դոփյունով նետվում են առաջ և մոլեգին
արագությամբ քաշվում ետ: Գևորգ Չաու-
շը, քուրդ Հասանոն և Մառնիկա Պողեն
միասին են պարում: Ինձ էլ քաշեցին
շղթայի մեջ: Իմ մեջքին ոլորվեցին Ալիզո-
նանցի Մուքոյի և Ծուռիսաչ Հազարիկի
ձեռքերը: Հազարիկի մեջքին ծավլեց
Հաջի Գևոյի բազուկը: Զիապան Բար-
սեղը, Ալադին Միսակը և Սեյդո Պողոսը
միացան շղթային:*

*Ֆրանկ-Մոսոն էլ:
Ցրոնաց Մուշիկն ու Ավրանա Արամն
էլ եկան: «Բրիկոդարը» բորբոքեց անծուխ
կրակ և Առդա Չորիկի և Աղջա Վահանի
հետ նետվեց պարի մեջ: Պարի մեջ նետ-
վեցին Նաև դեղնած ականջներով Շմոն և
ասորի Աբդելոն: Սկսվեց «Ծափպարը»:
Այստեղ գլխավոր պարողները սա-
տուցիները եղան: Այդ ոչ թե պար էր, այլ
հողմի շառաչ: Չույգերով կանգնեցին ճա-
կատ-ճակատի: Ծունկի են իջնում, բարձ-
րանում, օրորվում և պտույտներ գործե-
լով ձեռքերը թափով բախում են իրար:
Նորից են չոքում, կռանում, կանգնում և
նորից շառաչելով բախվում են միմյանց:
Միայն մի անգամ վրիպեց Արծիվ Պետոն:
Մորուքը ուշացավ: Պետոն երեք անգամ
պտույտ գործելով և ծափ զարկելով,
Սպաղանաց Մակարին և Կարկուտ Թա-
դեին շրջանցելով, ձեռքի թաթերը թափով
իջեցրեց դիմացի զույգ կեչիներին:
Ու այսպես պարելով էլ նրանք հոգևած
թափվեցին ծառերի տակ, իրենց գենքերի
և ուսապարկերի վրա, իրենց պատանք-
ների վրա:*

ՂՈՂԱՆՁ ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ

հատված Պարույր Սևակի
«Անլռելի զանգակատուն»
պոեմից

Արդար լույսը դեռ նոր բացված՝
Թագվորահոր տան տանիքին
Չուռնան գլում է Սահարի
Եվ հեռավոր ու թաղական,
Ազգ-ազգական,
Գյուղ-գեղովի
Հավաքվում են կամաց-կամաց
Ուրախության մի ժողովի,
Որին թող որ Աստծու կամքով
Արժանանա ամեն օջախ:

Ու զուռնայի փողն է դառնում
Թե՛ աչ ու ծախ,
Թե՛ վար ու վեր:
Մարդիկ օղուն գինին խառնում
Ու մոռացած դարդ ու ցավեր՝
Հանձնվում են ուրախության:
* * *

Դիու-զուռնի խենթ՝ նվազն է անվերջ թնդում:
Եվ դիուչու ու զուռնաչու առջևն ընկած
Կրակ կտրած երիտասարդ մի թխադեմ
Թագավորի սրտամոտիկ մակարներից,
Լող է տալիս գետնի վրա՝ զույգ ոտներով,
Մինչ ձեռները օդի մեջ են թիավարում:

Մերթ՝ պարզում,
Ասես հոգևած է՛լ չպիտի տեղից ելնի,
Վեր է ուստնում մի պահ հետո
Եվ մի ոտը կեռած օդում՝
Տնկվում է նա մյուսի վրա,
Ապա արդեն երկու ոտով
Քայլ է անում մանր ու մոտիկ,
Վազ է տալիս արագ-արագ,
Վազ է տալիս ոչ թե առաջ,
Այլ նույն տեղում դոփողովելով,
Հետո քայլը զգուշորեն այնպես փոխում,
Իր ոտները չի կամենում ասես թրջել
Մներևույթ ջուր ու ցեխում:

Ու մի վայրկյան նայում է դուրս
Ծմեռային արփին քնկոտ,
Ասես զարթնած այդ զուռնայի ծայնից
վայրի,
Եվ ապակու ինչ-որ բեկոր՝
Ափսոսանքով ջարդված մի շիշ կամ
աղաման,
Պսպրում է կեղտաջրում՝
Ցերեկային ու երկրային աստղի նման:

Պար է պարում հիմա արդեն
Մի շորորուն-զրինգ պառավ՝
Թագավորի մի մորաքույր կամ քեռակին,
Եվ կարծես թե յուր են ածում
Ուրախության թեժ կրակին.
Ծափ ու ծիծաղ,
Մուր-սուր խոսքեր,
Որ չեն պահում վիրավորանք...
* * *

Դափ-դուդուկից հիմա արդեն ծայր է
առնում
Նուրբ ու նազուն մի Ձեռնախաղ՝
Հարուցելով հիացագին «վա՛յ-վա՛յ»... ա՛խ-
ա՛խ»:
Հասակակից հարս-աղջկա հրմշտոցից
սրտապնդած՝
Զեմուչումով վեր է կենում
Մի թուխ-վարսեղ-հասուն աղջիկ,
Ու նազուն է մի ամաչկոտ թուլ-թուլ ծիծաղ:
Շագանակե իր աչքերը պատսպարած
թարթիչներով՝
Նա թափանցիկ իր ականջին
Պահ է տալիս անհնազանդ մի սև խոպոպ
Եվ կեսմարած քայլ է անում
Դեպի կենտրոն՝ պարաշրջան:
Եղանակը մոտենում է ու հեռանում:
Եվ որսալով մոտեցումը եղանակի՝
Իր ամոթն է անմիջապես նա մոռանում
Ու դալարունկ մեջքը իսկույն կեռ-մեռ անում,
Սահ է սահում,
Այնպե՛ս սահում,
Որ մի վայրկյան.... ամենքի հետ՝
Դուռուկահարն ինքն էլ նույնիսկ շունչն է
պահում...

Դյուրագրգիռ դափն է հանկարծ ընդոստ

զարկում,
Ու դառնում է նվազն ահա է՛լ ավելի
լարաթրթիռ,
Ձեռքերն, ասես թե խրտնելով, վեր
թևարկում,
Հետո, կարծես ապահովված՝
Ետ են գալիս, թառում սրտին:
Իսկ ոտքերից մեկը՝
Կարծես գորովանքով՝ ապտակում է
Պաչ պահանջող գծուկ գորգին.
Մերթ կրունկով ու մերթ թաթով
Մանրիկ-մանրիկ տկտկում է,
Մինչդեռ մյուսը ինքն իր կարգին
Սահում է լուռ, սակայն հուզված,
Կարծես շոյում մաքուր խուզված
Խիտ մազերը նույն այդ գորգի:

Պարո՛ւմ է նա,
Եվ աչքերն են դառնում տամուկ:
Պարո՛ւմ է նա,
Եվ հագուստը խայտաճամուկ
Մերթ ծալեծալ, փոթ-փոթ գալիս,
Մատնիչորեն ցույց է տալիս
Իր թաքցրած ձևերը պերճ ու խելքահան,
Մերթ էլ կիտված ծալքերն ահա
Ետ են դարսվում,
Բացվում-պարզվում
Եվ վավաշոտ տղամարդկանց
Հայացքների նետերի դեմ
Կրկին դառնում մի յուրովի ազնիվ վահան:

Պարո՛ւմ է նա,
Վառո՛ւմ է նա,
Եվ բոլորը՝ մեծ թե պուճուր,
Մոռանում են հասակն իրենց,
Դուրս են ելնում տարիքներից,-
Եվ չափ տվող թունդ ծափերի ալիքներից
Արձանի պես անշարժացած նորահարսի
Քողն է ուռչում ու կուչ գալիս,
Ու նորատի հարսնաքողը
Չառ լաչակն է բաց-խուսի անում,
Ամեն անգամ մերթ՝ թաքցնում փոսիկն
այտի,
Մերթ՝ դունչիկի ոսպանման խաղը բանում:

Ծափ է տալիս մինչև անգամ նորափեսան՝
Մոռանալով, որ ուրիշի պսակ չէ սա,
Մոռանալով, որ ինքն այստեղ
Ոչ մակար է, ոչ էլ քավոր:

Իսկ նա... կարծես չի էլ լսում,
Ոտն է հագիվ գորգին քսում
Եվ շարժումով մի հարկավոր՝
Թե՛ նազելի, թե՛ հարգևոր,
Պտուտվում է կրունկներին,
Որից նրա շորը ճամուկ
Քիչ ուռչում է թեթև քամուց,
Հետո՝ կարծես ամաչելով՝
Նորից կաչում սրունքներին:

Եվ խելքամաղ ջահել տղերք,
Տղամարդիկ սիրակնեղեք
Իրենց մատնող-դավաճանող աչքերն ահա
Թարթիչների տուտիկ-մուտիկ խաղով
կոծկում
Եվ թուլակամ շրթունքներն են բռնի
կոճկում...
* * *

Նույն վայրկյանին
Մի թուխ կտրիճ՝ մեջքին քամար,
Հագին չուխա մեջքապնդուկ,

Հնոցի պես բոց աչքերին
Ածուխի պես սև-սև կամար,
Հայացքը՝ լուրջ, դեմքը՝ հանդուգն,-
Արջի նման մեջ է գալիս,
Ծանրամարմին պտույտ տալիս,
Բայց... կոպալի տեղին հարված -
Նա՝ նվագին հավասարված,
Արջից հանկարծ վագր է դառնում
Թեթև ցատկով վեր է թռնում
Ու թեև նա ոչ մի բանից
Ո՛չ կախվում է, ո՛չ էլ բռնում,
Բայց մտում է վեր՝ օդի մեջ:

Ու պարուհու
Սև հոնքերի երկաջքանի կոր կամրջով
Անց է կենում
Մոլորաքայլ մնջախաղի մի մտածում:
Հետո կամուրջն իր հոնքերի
Կշեռքի է նա վերածում
Եվ թույլ տալիս իր աչքերին,
Որ վեր ու վար նժար ճոճեն.
Մնջախաղով կշռում է նա
Նրա բախտը՝
Իր «հա»-ն ու «չե»-ն...

Ու քայլում է աղջիկն այնպես զգուշորեն,
Քայլ է փոխում կարծես ոչ թե գետնի վրա,
Այլ սառույցի.
Ամա՛ն, հանկարծ չսայթաքի ու չընկնի
վայր,-
Ցավը՝ ոչինչ, փակ տեղերը բաց կլինեն՝
Կդառնա խաղը ու խայտառակ:
Նույն այդ պահին
Տղան այնպես է կտկտում,
Այնպե՛ս արագ,
Կարծես սրա ոտների տակ, ընդհակառակն՝
Արդեն ոչ թե սահուն սառույց,
Այլ լոկ կրա՛կ,
Խարույկի մեծ շեղք է փռած,
Եվ որպեսզի չայրի իրեն՝
Աշխատում է քիչ դիպցնել ոտքը գետնին
Ու շատ մնալ օդում թռած...
Կոտրատվում է աղջիկն էլի ու նազ անում,
Եվ ժպիտը՝
Գարնանային երիժնակի ցողունի պես,
Որքան քաղցր է ու հյութալի - նույնքան՝
փշոտ:
Ու տեսնելով, որ աղջիկը չի հեզանում,
Պարեկ տղան, ցավը դեմքին, ցատկում է օդ,
Փլվում, գետինն է սասանում:
Ոտներն արդեն հաճախ-հաճախ
Թեք են տալիս մեկ աչ - մեկ ձախ,
Մինչ իրանը՝ գոտկատեղից՝
Չի էլ շարժվում անգամ տեղից:
Իսկ ծեռքե՛րը... մի կատարյալ,
Մի կատարյալ... ի՞նչ... գալարա՛նք.
Առաջ ու ետ, վերև-ներքև՝
Բան են որսում ասես նրանք,
Մերթ՝ բարկացած ու կատաղի,
Մերթ էլ հանկարծ տատամտում են ու
վարանում,
Կարծես արդեն մթան մեջ են բան որոնում:
Նորից՝ ընդօստ.
- Տաշի-տուշի...
Հետո՝ հուշիկ.
- Հոպտոտ-տմբա...

Եվ դառնում է պարն ավելի առույգ ու ժիր:
Ու պարեկի շալե թումբանն
Իր իսկ հանած հողմի առաջ
Փռփռում է՝ կարծես դառած
Դարբնոցի մեծ փուքսը կաշվե:

Հետզհետե մեծ ու փոքր ավելի են
մոտիկանում,
Իրար սեղմված՝ պարողներին մոտիկ անում,
Հետո սրտի ամբողջ տապով
Ծափ են տալիս պարի չափով
Ու պարն անվերջ տաքացքնում.
- Սը՛-սը՛, սը՛-սը՛...

Իրենց դմբո երիկներից դժգոհ կանայք
Մտքների մեջ կամ բացահայտ հոգոց
հանում
Ու ծեռքերն են ցավով տանում
Իրենց կրծքին... ինչի՞ց ուռչող:

Մինչ պարեկը
Ձմռան պաղած հողն է - թը՛կ-թը՛կ - այնպես
դոփում,
Մեխ է կարծես այնտեղ խփում
Իր ոտքերո՛ւկ, ոչ թե մութոճով.
Մինչ պարեկի ուսերը, տե՛ս, պար են
պարում
Իր իրանից ու ոտքերից ասես անկախ ու
ինքնավար,
Հոնքերն, ահա՛, պար են գալիս իրենց

համար՝
Կամ շինելով, կամ քանդելով երկու կամար,
Պար են գալիս աչքերն՝ անջատ,
Դաստակը՝ ջոկ,
Թաթն՝ առանձին,
Ծունկը՝ ծաված,
Իրանը՝ ձիգ,
Գլուխն՝ ուղիղ,
Իսկ վիզը՝ թեք.
Բոլորն՝ անջատ ու առանձին,
Բայց և այնպես՝ բոլորը մեկ,-
Նույն ժամանակ
Շիվ աղջկա թևիկները, աղավառ պես,
Մերթ տեսնում ես՝ քիչ է մտում թառեն
գետնին,
Ասես սրտուռ կուտի վրա,
Մերթ էլ տեսար՝ վեր են սուրում,
Ճախր են տալիս,
Հետո, ինչպես բույսի չորս կողմ,
Գլխի շուրջն են պտույտ գալիս,
Ու վերջում էլ,
Երբ նազելի մի շարժումով կանգ են առնում,
Խոնարհաբար գլուխ տալիս՝
Իբրև նշան ներողության,
Որ դադարում են պարելուց,-
Ձեռքերն այնժամ հեզ ու հյու՝
Երկու հոգնած աղավառ պես՝
Թևը ծաված կուչ են գալիս,
Որ անհանգիստ-վայրիվերող կրծքի վրա
Հանգստանան,
Մինչդեռ տղան վերջին անգամ
Ոտքի վրա օղակ տալով՝
Ցատկում է վեր,
Յոթ-ութ վայրկյան օդում մնում
արձանացած
Եվ, քարի պես, ընկնում է ցած՝
Ընկած տեղը ծնկի գալով...
Ու հնչում է կենաց մի նոր՝
Թագվորահոր,
Թագվորամոր
Կա-չկայի, ծետ ու պետի:
* * *

Դեռ, Վարդապե՛տ, դու կտեսնես
Ալիք-ալիք ծփան Շորոր,
Ապա Նազպար,
Եվ, հակառակ իր իսկ կամքին,
Մի կաքավող աղջիկ կամ կին,
Ա՛խ, Վարդապե՛տ,
Մինչև անգամ վարդապետին կուսակրոն
Հիշել կտա... պիղծ մի քաննաթ՝
Մեր անալի դրախտի տեղ,
Հիշել կտա պիղծ մի քաննաթ՝
Խարդավանքով անգո չարի:

Հետո... ապա...
Դեռ կա Դարձպար,
Կա Թռնոցի, կա Քոչարի,
Երբ սկզբում կռնաբռնուկ՝
Քիչ ծալվելով,
Շատ տարվելով,
Հետո արդեն թևատըրուկ՝
Շեշտով հատու և կտըրուկ
Դեպի առաջ քիչ են տարվում,
Այլ մոտեմոտ ծնկածալվում,
Ասես իրար ուժ գումարած,
Մի սի՛րտ, մի կա՛մք, մի մա՛րդ դառած՝
Աչքի համար անտես մի պատ
Պիտի քանդեն իրենց ուսով.
Հետո, հանկարծ, ամբողջ ուժով,
Ասես իրար խիստ կարոտած՝
Պիտի ամուր գրկեն իրար
Մեջք ու իրան
Եվ թի՛ռ՝ թռչեն մեջքագրկուկ:

Եվ ժամանակ առ ժամանակ՝
Իր կոպալի զարկերի հետ
Խաղացնելով ողկույզի պես գոռզ բաշը,
Խմած գինուց ու եռանդից կարմրատակած՝
Աքլորի պես կծղրտա գեր դիռլին.
- Այ շաբաաաաաա՛շ - հա,-
Ու փութաջան թըռտելով թուման-տասնոց՝
Կկացքնի իր ճակատին
Կամ կխրի գդակի տակ՝
Կեսը կախած իր ծոծրակի,
Իր հոնքերի, դեմքի վրա՝
Թղթե գունե ծոպքերի պես:

Եվ կըտևի դա մինչև լույս,
Մինչև բարի աղոթարան,
Երբ որ Պարոն աքլորն, իզո՛ւր,
Երբ որ Տիկին հավերն, իզո՛ւր,
Ուժ պիտի տան կոկորդներին՝
Հայտարարեն լույսը բացված,
Ու չլսեն իրենց ծայրը անգամ իրենց՝
Դիոլ-զուռնի զորությանը կուլ գնալով...

Հատված Հովհաննես Թումանյանի «Անուշ» պոեմից

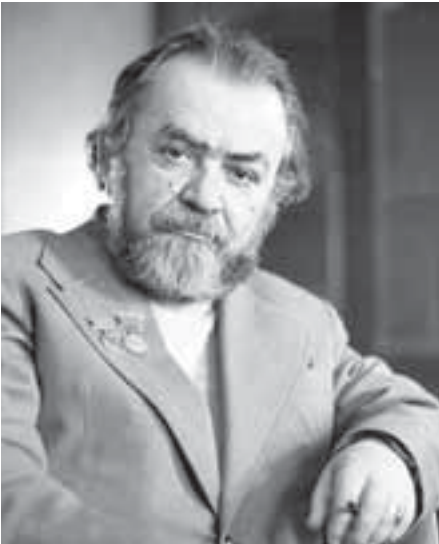
Երրորդ երգ
XII
Ձըմռան մի գիշեր կար մի հարսանիք,
Հըրճվում էր անգուսապ ամբոխը գյուղի.
Գյուղն էին իջել հովիվ պատանիք՝
Աղջիկ տեսնելու, պարի ու կոխի:
Ու պարից հետո լեն հըրապարակ
Բաց արին մեջտեղն արծակ զըխատան,
Չուռնաչին փըջեց կոխի եղանակ,
Ահել ու ջահել իրարով անցան:
Հարա՛յ են տալի - «քաշի՛ հա, քաշի՛ ...»:
Ու դուրս քաշեցին գոռով երկուսին.
Մինը մեր Սարոն, իսկ մյուսն Անուշի
Անդրանիկ եղբայր գառնարած Մոսին:
Ողջ գյուղը կանգնեց պարըսպի նման,
Ձոկվեց, բաժանվեց երկու բանակի,
Ամեն մի բանակն ընտրեց փահլևան,
Կանգնեց թիկունքին տըղերանց մեկի:
Գոռում են, գոչում երկու բանակից.
- Սըրտապիսդ կացեք, մի՛ վախեք, տըղե՛րք,
Իսկ Նորեն հարսի փարդի քամակից
Նայում են կանգնած հարսն ու աղջըկերը:
Ու տաքանում են տըղերը սաստիկ,
Փեշերը հավաք խըրում են գոտին,
Գետին են զարկում ծեռքերը հաստիկ,
Իրար են հասնում թափով մուլգին...
Աղաթ կա սակայն են մուլք ձորերում,
Ու միշտ հընազանդ հընոց աղաթին,
Ամբոխի առջև իգիթն իր օրում
Գետին չի զարկիլ ընկեր իգիթին:
Ու իրար բըռնած Սարոն ու Մոսին
Քաշում են, ընկնում խոզապարկուկի.
Ընկնում են գետին, ելնում միասին,
Դըժվար է իբրև հաղթել մեկ մեկի:
Իզուր է գոռում ամբոխը հարբած,
Չուր սըրտատըրոփի Նայում աղջիկներ,
Եվ զուր է Անուշն իր շունչը կըտրած,
Սառել ու կանգնել ինչպես մի պատկեր:

Անուշը կանգնա՛ծ... Սարոն նըկատեց,
Թունդ առավ սիրտը ու զարկեց արագ.
Աչքերի առջև մըլարը պատեց,
Մոռացավ ընկեր, աղաթ ու աշխարք:
Ու մինչդեռ Մոսին ընկերախաղի,
Կատակի տալով թողած էր իրեն,
Ուժ արավ Սարոն, ծընկեց կատաղի,
Գետնեց ընկերին ու չոքեց վըրեն:
Ամբոխը թափվեց հարա-հըրոցով,
Վեր թըռցրեց ջահել փահլևաններին,
Եվ ուրախության աղմուկ-գոռոցով
Հաղթողին փեսի թախտի մոտ բերին:
Ցընծության ծայնից, ծափերի զարկից
Շարժվում են, դողում պատեր ու օճորը,
Իսկ Նորեն հարսի փարդի քամակից
Նայում են կանգնած հարսն ու աղջըկերը:

XIII
Վեր կացավ Մոսին, իրեն կըտրատում,
- Թող գա՛, գոռում է, որ բըռնենք Նորից,
Թե չէ նամարդը, արևա եմ երդվում,
Էլ չի պըրծնելու երբեք իմ ծեռից:
Վե՛ր չի գցել ինձ... ինձ խաբել է նա...
Մեյդան բաց արեք, թող մին էլ մեջ գա...:
Ու ամեն կողմից ուրախ հըռհըռում,
Թունալի ծաղրով կանչում են, գոռում.

- Չե՛լավ, էդ չե՛լավ,
Վեր չի գըցել դեռ,
Մոսին թոլ էլավ -
Խոզապարկուկ էր...
Հա՛, հա՛, հա՛, տըղե՛րք,
Շատ էլ լավ կանի.
Մեջքը թա՛փ տըվեք,
Թող մին էլ բըռնի...
Հա՛, հա՛, հա՛, տըղերք,
Մեջքը թա՛փ տըվեք...:

Մասունցիների պարը

Հատված Գևորգ Էմինի համանուն պոեմից

Դու ծանոթ ես Աշնակ գյուղին,
Ուր ծիրանն է հասնում ճյուղին.
Ուր կտրին չիրն է քաղցրանում,
Ուր հոտը սարն է բարձրանում.
Ուր փեշի տակ Արագածի,
Տան կտրին Նստած հացի.
Ձայն են տալիս իրար հերթով
Եվ գյուղամեջ գալիս խմբով,
Աղջիկները՝ կարմիր հագած,
Տղաները՝ փուշի կապած.
Երբ զոռնան իր ծայրը զլում
Դափի բերկից խոսքը խլում,
Աշնակ գյուղից հյուր է կանչում
Շղարշիկին ու Աղաքչուն,
Կաթնաղբյուրին, Դավթաշենին,
Իրիկդին ու Սասնաշենին,
Թե՛ հերի՛ք է հնձե՛նք, վարե՛նք,
Եկեք Սասնա պա՛րը պարե՛նք:

... Թող Սասունն իր պարը պարի,
Իսկ դու դեմ մի՛ ծափահարի.
Այլ հասկացիր, թե այս պարով՝
Մերթ Անդոկից գրոհ տալով,
Մերթ գաղթելով սար ու քարով,
Մեկ խնդալով ու տաս լալով,
Սասունը քեզ ի՛նչ է ասում...

Հեյ վա՛խ, Աշնա՛կ տեսած լառ,
Թե տեսնեիր մի օր Սասո՛ւն...
.....

Պարեց Սասունն, ու ողջ աշխարը հիացավ,
Պարեց Սասունն, ու ողջ աշխարը հասկացավ,
Որ երբ Նազում են աղջիկներն ու կռանում –
Սասնա ծորից ջուր են բերում, արտ քաղհանում
Երբ ոտքի տակ տղաների հո՛ղն է թնդում
Հոտաղները Սասնա սարում
գա՛լլ են խեղդում.
Երբ խռնում կարծես ամպրոպ
պայթի սարում՝
Այդ ոսո՛խն է Նրանց գյուղերը պաշարում
Երբ միանում
Բե՛րդ են դառնում շինված քարից՝
Այդ ոսոխին ե՛տ են քշում Անդոկ սարից.
Իսկ երբ ձեռքը ձեռքին զարկում,
Ծափ են տալիս՝
Մահվան վիհից դեպի կյանքի
ա՛փ են գալիս...

Պարե՛ց Սասունն, ու ողջ աշխարը հիացավ,
Պարեց Սասունն, ու ողջ աշխարը հասկացավ,
Որ պար չէ սա, այլ՝ մի երկրի
Քաջ պատմություն,
Ուր պարտությունն անգամ
Ունի հպարտություն,
Եվ չի՛ հաղթի ոչինչ այն հին ժողովրդին,
Որ այս ջանքո՛վ, ու այս կամքո՛վ
Պարե՛լ գիտի...
Հասկացան ու ասին ի լուր ողջ աշխարի.
- Հալալ է քեզ, Սասո՛ւն, պարի...

Պարի՛, դու դեռ երա՛գ ունես կատարելու,
Վրե՛ժ ունես պատմությունից դեռ հանելու.
Պարի՛, գազպան դեռ քո ձեռքին է կարոտում,
Սասնա հողը վար ու հարկի՛ է կարոտում.

Պարի՛, մինչև ողջ հայերին դու ամբարես,
Եվ այս պարը
Մափս լեռան լանջի՛ն պարես...

... Զի յոյժ գեղեցիկ էր, և երգեր ձեռամբ.Մովսես Խորենացի

Հատված Դանիել Վարուժանի «Հարճը» պոեմից

Ա
Գարնանամուտ երեկո մի՛ր պալատին
մեջ մարմար,
Բակուր, Սյունյաց Նահապետ, շքեղ
հանդես մը կու տար,
Երբ Ուղևոր մը հանկարծ մըրըրկարշավ
կը հասնի
Լուսընկափայլ ճամբայեն՝ մեծ դըրան քով
արքենի:
Ձին կը հեա, ու բերնին փըրփուրն՝ հողմեն
միշտ խլված՝
Կը թըրջե թամբն համորեն, ասպանդակներն ոսկեմած:
Հեռուներեն ան կու գա, գայս կը մատնե թե՛ փոշին,
Որ դիզվեր է խավերուն մեջ թիկնոցին թավիշին,
Թե՛ նըժույգին վըրընջունն աստեղացունց մաքրությամբ՝
Որ կը խընդրե ախոռին գոլուտ հանգիստը անթամբ:
Բակուր այդ հյուրն իր անձեն և անունեն կը ճանչնա.
Բագրատունին Տըրդատն է, հըզոր իշխան, ու փեսա
Տիրան հայոց արքային, որ կը փախչի Մարաստան.
Կը փախչի ան՝ գի կինն իր, Տիրանի դուստրն աննըման,
Գանակոճեր էր խըստիվ, պալատեն դուրս արտաքսեր,
Խուզելով, իբր անարգանք, անոր խարտյաշ գանգուրներ:
- «Տրդա՛տ, - Կ'ըսե Նահապետն, - այս գիշեր քուկդ է
իմ տուն.

Մարաց աշխարհն հեռու է, և դու անշուշտ պարտասուն.
Մըտի՛ր սըրահը տոնին, թող իրարու դեմ փըշրին
Մեր բաժակներն, ու մեր սերը մըկըրտե թող գինին»:
Եվ կոչունքի կը բազմի Բագրատունին վտարանդի
Աջ կողմը ճիշտ Բակուրին՝ որ իր կարգին կը Նըստի
Գահի մը վրա՝ որուն լայն թիկնատեղն է քանդակված
Բագոսը՝ եզ մ'որթերով պըսակելու ըզբաղած:
Սեղանին շուրջը արդեն Մեծամեծերն հայկազուն
Դեմ հանդիման բազմեր են, բայց ո՛չ իրենց մեծանուն
Աստիճանին համեմատ, այլ սուրերու մեծության:
Հոն են ճորտերը Սյունյաց գավառներուն երկտասան,
Լերան ազատ զավակներ, միշտ գրահի մեջ կուրծքերին՝
Որոնք հըզոր կումբի պես ջահերուն տակ կը փայլին:
Հոն կան Նաև բըղեշխներ, ազատանին քաջարի՝
Որ կը պատմեն թե ի՛նչպես կ'որսսան վարազը վայրի:
Ազնվատոհմ սեպուհներ ոսկեճարմանդ խլաներով
Գինվո բաժակ ի ձեռին կը ծիծաղին կես գինով:
* * *

Հագիվ Տըրդատ սեղանին դըրավ զավաթը թափուր՝
Լույսերու հոծ ծովուն մեջ թնդաց սըրահն ընդհանուր.
- «Վարձա՛կն ահա, տեղ բացեք, վարձա՛կը, վարդ
տեղացեք.
Մագերուն մեջ, ոտքին տակ մարգարիտինե՛ր լեցուցեք»:
Սանդուխներեն վերնատան վար կ'իջներ կին մը խաժակ.
Կը թըրվռային զըլխուն շուրջ աղավկիներ ըսպիտակ:
Ճաճանչավուփստ քողին մեջ աստըղ մ'եր ան՝ որուն մեծ
Աչքերուն մեջ սևեռուն Տըրդատ գինին իր խըմեց:
Այն ժամանակ սրահ մըտան հինգ ձերունի գուսաններ,
Ուսերնուն վրա վիժանուտ գանգուրներով լուսահեր.
Ոլորակեց տավիղն հեշտ, փանդիռն հնչեց փառակոչ,
Նըման արծաթ կարկուտի երգ ջաղբեց դա՛փը դողդոջ.
Եվ յոթնադի քընարին որովայնին մեջ տոսախ
Նըվագի ծով մ'ըսկըսավ մըրըրկոտիլ աղեբախ:
Հետո հանկարծ միացած բոլոր լարերն իրարու
Պանծացուցին անգամ մ'ալ փառքերը հին դարերու,
Երզը հըզոր դիքերուն, Դիցուհիի ոսկեմայր,
Երզն աստղահմա քուրմերուն՝ որոնք բազնին վրա
մարմար
Վըզան օձեր այրեցին բոցերուն հետ ծառացող.
Երզն՝ ասպետի մը զարմիկ, դյուցազներու գինաշող,
Որոնք Նըման կայծակի տեգերն՝ իրենց պիրկ ձեռքին՝
Փաղանգներուն կազմը կուտ արյունառուշտ ճեղքեցին.
Հընչեցուցին երգերն հուսկ մեհենական պարերու,
Սերն հայկազուն կույսերուն և հարճերուն գինարբու՝
Որոնք այգվույն զովայից հովանիին տակ պառկած
Լույս ծոցն իրենց կը թողուն սեպուհներուն
համար բաց:
Կոչնականները համուռ դեպ գուսանները դարձան,
Որոնց մեջտեղ ըսկըսած էր պարել կին մը դեղձան:
Վարձակն էր ան, Նագենիկ, Նագելագեղ անունով:
Հասակն ամբողջ կը թըրթռար բարտիի պես հողմախոռով.
Դաշներգը իր ջիղերուն դաշներգին հետ լարերուն
Կը միանար, կը սըփռեր համանըվագ մ'հարաճուն:
Յոթն հարճեր հերքը խարտյաշ մատվըներով Նախանձոտ
Արաբական յուղի մեջ օծաներ են քաղցրահոտ.
Եվ զըլխուն շուրջը պըսակ մը վարդերու հյուսեր են՝
Որոնք եթե ճըզմըվին անշուշտ արյուն կը ծորեն:
Կը շողշողան ունկերուն ծայրը օղեր փողփողեջ

դուրս

Աստղերու նման ցոլալով անրակներուն
փոսին մեջ.
Արմունկեն վեր աջ բազուկը կը խաճնե
սեղմորեն
Լուրթ մարգրիտով հելուզված
ապարանջան մ'ոսկեղեն.
Իսկ վիզեն վար մինչև ծայրն ըստինքներուն
սևապտուկ
Կը բոլորվի վառ մանյակ մը լույսերով հեղեղուկ:
Եվ այնքան Նուրբ է զառքաշն՝ որ կը բըղխե դեպի
դուրս
Ազդըրներուն գաղջությունն և կաթնագույնը սընդուս.
Մուճակներուն մեջ խարտեշ կաղապարված ոտքերն ա՛լ
Դռույթ տալով կը սկըսին հատակին վրա պար դառնալ:
Կոչնականները լռուկ հիացումով քարացած,
Մարմնակարկառ, աաշուայալ, աչուններով լայնաբաց,
Կը դիտեն գինք: Նագենիկ Նախ կ'օրորե մեղմորեն
Ալապաստրե ուսերուն վըրա զըլուփսն հըրեղեն՝
Ներկաներուն շըրջելով զույգ մը աչքերը աղվոր՝
Ուր կ'ընկղմի մարդ հեշտին, բայց դուրս կ'ելլե
վիրավոր:
Վեր կը վերցնե հուլանի բազուկներն իր հուլորեն
Լայնշի քողին կապուտակ խաղաղության ընդմեջեն
Չույգ մը տոսախ բամբիռները մատերուն մեջ ճարտար
Հանկարծակի կը հընչեն, կ'ըլլան պարին կառավար:

Մարմինն ընդիուպ կը զոփա, կու տան ոտքերը դըռուբ,
Եվ ան իր իսկ շարժումին անդունդին մեջ հորձանուտ
Կարծես վայրկյան մը այլևըս աչքերե կ'անհետի՝
Ինչպես երկնի մեջ կորսվող լուսադայալ մեղեդի:
Օ՛ր, այդ մեծ պարն հեթանոս՝ որ Աստիկի կը ծնեն,
Գեղեցկության այդ աղոթքն, աղոթքը այդ մըսեղեն.
Օ՛ր, այդ իրանը ճապուկ ելևէջովն ըստինքին՝
Որոնց մեջ կաթն իսկ կ'եռա հուզումներեն
սաստկագին.
Օ՛ր, թևերն իր լուսածղի՝ օձերու պես պարարակ
Կարծես երկար կորժված կախարդ սրինգով Ներդաշնակ.
Եվ գիստերն իր սարսռագեղ, գեր երաստանը շամբույշ.
Եվ բոլորին իբր առանցք մեջքն ուռիի պես քընքույշ՝
Որուն շուրջ մարդ պիտ՝ ուզեր բազեղի նման փաթթըվի,
Եվ վերջապես հյութասպառ բաղեղի նման թառամիլ:
Բամբիռներն իր կը հընչեն ձեռքերուն մեջ սաստկորեն
Իբրև օրենք մարմինին բյուր ձևերուն հոյաշեն.
Բամբիռնե՛րն իր կը հընչեն, ու անոնց երզը բյուրեղ
Կը քաղցրանա մեղրի պես ջահերուն տակ լուսապեղ.
Եղունգներով հինայված մատերեն վար աղածրի
Դաշնակություն մ'որաշալից մագերուն մեջ կը ծորի:
Բամբիռներն իր կը հընչեն, այնքան ճարտար՝ որ կարծես
Մնոր ձեռքերն Ապոդոն թաթախեր է տարփակեզ
Սըրտին մեջ իր տավիղին: Գործիքին ծայրը կերկեր
Կը գեղու սրահն՝ ուր շատոնց գուսաններն ա՛լ
չեն նվագեր:
Կոհակներուն մեջ լոգցող աղկիոնին հանգունակ
Մն կը լողա մատերուն երգերուն մեջ Ներդաշնակ՝
Որոնց ի լուր տատրակներ ահա կու գան խառնըվիլ
Ցանցին մեջ իր մագերուն, իր մագերուն հիատեսիլ՝
Որոնք, ալիք առ ալիք, կ'երթան սըփռիլ ման ի ման
Ասպետներուն զըլխուն վրայ արշալույսի մը Նըման:
Կոչնականները գինվո մեջ թաթախված, տըմփագին,
Բոլորը լուռ, սալացած՝ ըզմայլանքեն գեղեցկին
Կը դիտեն մորիկն այդ կընոջ գանգուրներուն
մետաքսե:
Մն կը ճախրե՛, կը ճախրե՛, կատաղորեն կը ճախրե՛:
Երբոր ետև կը թեքի՝ կուրծքին վըրա հոյաշեն
Բըլուրի պես կը դիզվին ըստինքներն իր սարսըռալեն.
Եվ վարսերն իր վիժանուտ, ուսերն ի վար հոսելով,
Կ'երթան փըփրիլ հատակին, հոն կազմելով ոսկի ծով.
Մն կը ճախրե՛, կը ճախրե՛, սանձակոտոր կը ճախրե՛...
Հոգվոյն մեջ՝ ծով, շուրջը՝ լույս, ան Կիպերեան
Աստղիկն է՝
Որ իր չորս կողմն հավաքած աղավկիները լուսեղ
Փորձեր կ'ընե թըռչելու ինքն ալ անոնց հետ մեկտեղ,
Ու հեհուուն, ծիծաղկոտ, վարդի մը պես բըռնըկած,
Վերջին թափով կը սուգի կապոյտին մեջ վերասլաց
Թողլով որ քողն ամպերեն հորձանապտույտ իյնա վար
Տիոնիսյան բազնին վրա, գինիին մեջ հըրավառ:
Մ'յսպես պարեց վարձակն ալ, մինչև որ քողն հոգիին
Հոն թաթախեց դիրտին մեջ ամեն մարդու բաժակին:
Մ՛լ հոգևած էր ու քըրտնած, կ'ուռեր ծոցն իր լուսեղեն,
Երբոր վերջին ճախրին մեջ Տրդատ բըռնեց բազուկեն
Եվ ծունկին վրա Նըստեցուց, զգվեց զըլուփսն ոսկեհեր:
Վարսերն ի վար շիթ առ շիթ կը ծորեին քըրտինքներ...

Հաղթանակի պարը

ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՍԱՐԴՅԱՆ

Հե՛յ, քերթողներ բազմավաստակ,
Մտքի ջահեր հավերժական,
Դու՛ք, որ անհաս իմաստությամբ
Գիրկն եք ընկել անմահության,
Դու՛ք, որ դարե՛ր, դարե՛ր ապրող
Հուշարձաններ եք կանգնեցրել
Եվ ձիրքերով ձեր գերիզոր
Վայրկյանի խաղն անմահացրել,
Կա՞՞ արդյոք ձեր քերթվածքներում
Ու գրքերում բազմահատոր
Անգամ մի խոսք, թեկուզ մի բառ,
Ավանդություն մի հեռավոր,
Որ սևահեր սերունդն Հայկի
Մի օր մտած լինի Բեռլին,
Տոնած լինի հաղթահանդես,
Պարած լինի իր քոչարին:
Չէի՛ն մտել. մտան նրանք
Բանակի հետ մեր հաղթական,
Չէի՛ն պարել, բայց պարեցին
Մեր քոչարին հնադարյան:
Իրիկուն եր գարնանային,
Իրիկունը հաղթանակի,
Կարմիր դրոշն եր փողփողում
Սև ճակատին ռայխստագի:
Էլ թիվ չկա՛ր, սահման չկա՛ր
Օդում կախված հրթիռներին,
Ասես աստղերն էին իջել,
Որ ողջունեն մեր քաջերին:
Ճակատների կնճիռներում
Փռչին՝ կռվի դրոշմը սև,
Հենց բեռլինյան մի փողոցում
Հավաքվեցին մի խումբ հայեր:
Պատմում էին նրանք իրար
Կռիվներից դուրսագնական
Ու կարոտով հիշում էին
Սեզ լեռները մեր հայկական,
Երբ արծվաքիթ Գագիկն ասաց.
-Տղե՛րք, եկեք բռնենք շուրջպար:
-Բռնե՛նք,- իսկույն վրա բերին
Կտրիճները դուրսագնազարմ:
-Ո՞ւր է Կարոն: Ուստա՛ Կարո,
Փչի՛ր գունդնդ, զա՛րկ քոչարի,
Թող դրոշա մեր թափի տակ
Սալահատակը Բեռլինի:
Ուստա Կարոն փչեց գունդն...
Ու դիմի ձայնը թնդաց,
Մեղմ ժպտալով շրջան մտան
Կտրիճները հաղթանակած:
Ու մի քանի վայրկյան հետո
Պարը դարձավ ավելի մեծ,
Անցնող-դարձող հայեր եկան,
Կիսաշրջանը բոլորեց:
Պարում էին այնպես ուժգին,
Այնպես թափով, շոնդալից,
Որ թվում էր՝ ոտքով էլ են
Հաղթանակի սայլուտ տալիս:
Դոփում էին գետնին այնպես,
Որ ասես ձայնը ոտքերի
Ուզում էին գնա՛ր-հասներ
Լեռնաշխարհը Հայաստանի:
Մի կիսաքանդ պատի հենված՝
Հուրհեղ արևը կռացել
Եվ այնպես եր նայում պարին,
Որ մայր մտնելն էր մոռացել:
Հայերն այդպես պարում էին
Հաղթանակած, մտած Բեռլին,
Պարում էին ավանդական
Ու հաղթական մեր քոչարին,
Ինչպես պարել էին մի օր,
Երբ հաղթել էր Հայկը Բեռլին:

Հայ պարարվեստի երախտավորներից

ՍՐԲՈՒՅԻ ԼԻՍԻՑՅԱՆ

ՎԱՀՐԱՄ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍՅԱՆ

ԺԵՆՅԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՎԱԼՈՒՇ ԽԱՆԱՄԻՐՅԱՆ

ՍՈՒՐԵՆ ԳՅԱՆՉՈՒՄՅԱՆ

ԱՂԱՍԻ ՇԱԲՈՅԱՆ

ՀՊՎՍԵՓ ՇԱՄԱՄՅԱՆ

ՏՈՒՄՍ ԴՎԵՐԾՈՐ

Կապանի լեռնագործների մշակույթի պալատի ժողովրդական պարի անսամբլի գգեստների Էսքիզներ (1985թ.)

Էսքիզների հեղինակ՝
Հայաստանի
ժողովրդական նկարիչ
Ֆ. Գրիգորյան

Էթնոպարագետ Սրբուհի Լիսիցյանը եզրակացնում է, որ թռչնապարերը ձևավորվել են բնությանը, կենդանիներին ու թռչուններին նմանակող շարժումներից: Դրա ապացույցը համարում է «կաքավել» տերմինը: Պահպանվել է մի թռչնանուն՝ «սօրօրիկ», որը շորորացող կաքավի մի տեսակ է: Մեր ավանդական պարերի մի մասը ծիսական թռչնապարեր են և կատարվում են

նախ հարսանեկան արարողությունների ժամանակ, ապա և նախնիների հիշատակության օրերին, բովանդակությամբ և կառուցվածքով նախնիների պաշտամունքի հետ կապված արարողությունների հիմնական ներքնիմաստն են: Սա կարելի է բացատրել նաև հավ/հավք բառով, որը հայոց մեջ ունի տոտեմ, նախնի, ցեղապետ նշանակությունը (գործածական «հավ

առնել» արտահայտությունը նշանակում է սկիզբ առնել): Այսպիսով՝ հավքերը նախնի են, սկիզբ, որի համար էլ բոլոր արարողությունների մեջ թռչնապարերը դարձել են ծեսի հանգուցալուծում: Հայաստանի շատ գավառներում մինչև օրս պահպանվել են և մեզ են հասել թռչունների անուններ կրող պարեր՝ Կռնգոցի, Ղազ-ղազի, Թավուխ պարի, Հավկու-խավկու պար, Կռնգավե, Արագիլ, Կռունկ-կռունկ կռկռան, Դռունալար-կռունկներ, Սլեյմանի, Լորկե: ԺԵՆՅԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Մեր ավանդական պարերի մի մասը թռչնապարեր են...

**ՅՈՒՆՈՒՇԱՅ, ՍՅՈՒՆՅԱՅ
ԱՇԽԱՐՀԻ ԺԱՅՈՒՊԱՏԿԵՐ**
Ծիսական պարի (Յարխուշ-տայի-մարտական պար-նախատիպը) պատկեր
Սյունիքի ժայռապատկեր-ներում: Այս պարը պարել են առնվազն 15 հազար տարի առաջ...
Համլետ Մարտիրոսյան

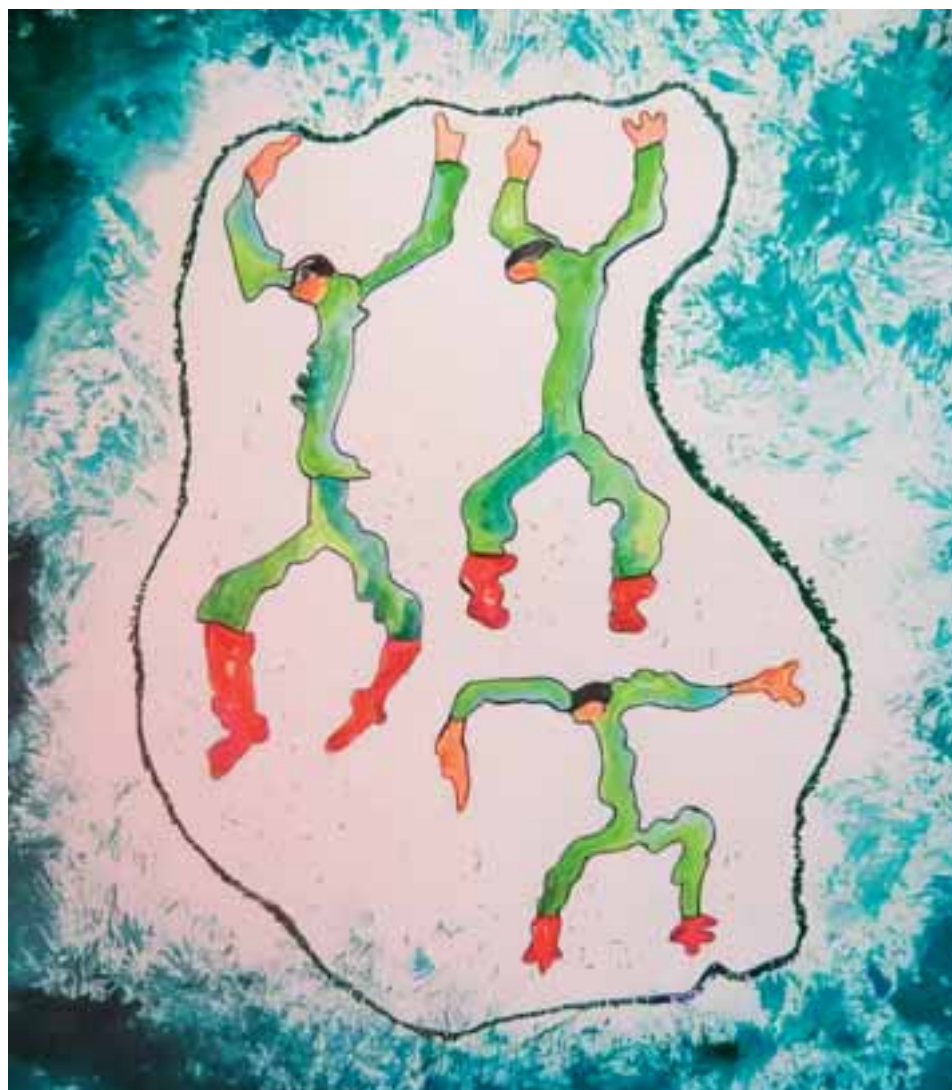

Բորիս
Հակոբյան,
«Վերածննդի
պար», 1980,
կտավ, յու-
ղաներկ, 154.5x129 սմ

Մարտիրոս
Սարյան,
«Հայկական
պար», 1915
թ., թուղթ,
ջրաներկ, 23 x
27,3 սմ

Մերուժան
Խաչատրյան,
Հայկական ոգին
«Յարխուշտա»
պարում

Մարտիրոս Սարյան, «Հայաստան», 1923 թ., կտավ,
յուղաներկ, 138x103 սմ

Սյունիքը՝ հավատարիմ իր անկոտրում կենսակերպին. շուրջպար նժդեհյան ոգեդեմությանը

2022 թվականից՝ «Կապանի մշակույթի կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի նախաձեռնությամբ, Կապանում կազմակերպվում է հայ ժողովրդական արվեստի և պարարվեստի փառատոն. առաջին անգամ 2022 թ. մայիսի 25-ին, երկրորդ անգամ 2023 թ. մայիսի 23-ին: Փառատոնին մասնակցում են երաժշտական ու պարային համույթներ, անհատ կատարողներ Կապանի, Մեղրու, Սիսիանի և Գորիսի տարածաշրջաններից: Մինչև երեկոյան դաիլիճային ելույթները՝ փառատոնին մասնակցող պարային խմբերը Գարեգին Նժդեհի կապանյան հուշահամալիրում միասին պարում են «Սյունյաց քոչարի» (գեղարվեստական ղեկավար՝ Վահե Արզումանյան). դա արդեն իսկ ավանդույթի ուժ է ձեռք բերել, որը, անշուշտ, շարունակություն կունենա գալիք տարիներին:

Սյունյաց երկիր մշակութային

Հիմնադիր եւ ՀԸՏԱՐԱՐԿԻՉ «ՍՅՈՒՆՅԱՏ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆՓԱԿ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԸ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է 2021Թ. ՄԱՐՏԻ 30-ԻՑ: Գլխավոր խմբագիր՝ **ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ**

📍 3301, Սյունիքի մարզ, ք. Կապան, Շահումյան 20/32:

☎ (+374 91) 45 90 47
(+374 77) 45 90 47

✉ syuniacyerkir@mail.ru

Թղթակցությունները չեն գրախոսվում եւ հեղինակներին չեն վերադարձվում: Խմբագրության եւ հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել: Նյութերը ներկայացնել մեքենագիր վիճակում:

🌐 www.syuniacyerkir.am

Հղումը «Սյունյաց երկիր. մշակութային» պարբերականին պարտադիր է: Հրատարակվում է ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի եւ սպորտի նախարարության աջակցությամբ:

Թերթը տպագրվում է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում: Հասցեն՝ ք. Երեւան, Արշակունյաց 2:

Ծավալը՝ 15 տպագրական մամուլ: Տպաքանակը՝ 1000, գինը՝ 100 դրամ: Ստորագրված է տպագրության 18.09.2023թ.: